

T Ü R M O B

**TÜRKİYE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLER
VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLER ODALARI BİRLİĞİ**
(UNION OF CHAMBERS OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS OF TURKEY)

EKONOMİK RAPOR
2 0 0 1

TÜRMOB YAYINLARI - 190
ANKARA - 2002

EKONOMİK RAPOR

2 0 0 1

TÜRMOB YAYINLARI- 190
ANKARA - 2002

Dizgi - Düzenleme

TÜRMOB
Basın Yayın Servisi

SUNUŞ

İçinde yaşadığımız günlerde Türkiye, ekonomi ve siyaset alanlarında ciddi bir istikrar arayışı içinde bulunmaktadır. Ülke, bir süreden beri, kendi içindeki uyumu, halk desteğini ve yeterli güvenoyunu yitirmiş bir Koalisyon Hükümeti tarafından yönetilmektedir. 2001 yılında, II. Dünya Savaşından buyana en derin krizi yaşamış olan ekonomi halen toparlanamamıştır. Fabrikalar, işyerleri kapanmış, yüzbinlerce çalışan işsiz kalmış, reel ücretler erimiştir, bankaların içini boşaltan, aldıkları kredileri geri ödemeyip bunları toplumun sırtına yıkan kimselerin refah içinde, itibarlı olarak serbestçe dolaşmaları, insanların adalet duygularını incitmekte, üç rakamlı milyarlarla ulaşan faiz gelirleri vergiden muaf tutulurken, asgari ücretten, en zaruri ihtiyaç maddelerinden, defter, kitaptan kesilen vergilerin tümü, yüzde 25-30'u bulan reel faizlerin ödenmesine yetmemektedir. Yatırımlar durmuştur. Genç nesiller işsiz ve umutsuzdurlar. Bütçeler bir faiz ödeme bütçesine dönüşmüştür.

Son iki yıldır, vergi gelirlerinin tümünün faiz ödemeleri için kullanılmış olması ve en zorunlu kamu hizmet ve harcamalarından kısılması pahasına, milli gelirin yaklaşık yüzde 6'sı oranında faiz dışı bütçe fazlası sağlanmasına rağmen, kamunun borç stoku reel anlamda büyümesini sürdürmektedir. 2000 yılı sonunda 36.4 katrilyon olan kamu iç borç stoku Temmuz 2002 sonu itibariyle 130.4 katrilyon TL:na ulaşmıştır. Kamu kesimi iç borç stokunun Gayrisafi Milli Hasılaya oranı 2000 yılı sonundaki yüzde 29.3 oranından 2001 yılı sonunda yüzde 68.1'e yükselmiştir, 2001 yılı sonu itibariyle kamu kesimi dış borç stokunun GSMH oranı ise yüzde 48'e ulaşmaktadır.

Ekonomide istikrarın sağlanması amacıyla bugüne kadar uygulamaya konulmuş olan programlar başarılı sonuç vermemiş, ekonomi giderek daha derin krizlerle yüz yüze kalmıştır.

Sürdürülemez duruma gelmiş olan borç-faiz kısır döngüsünü kırmak ve enflasyon haddini düşürmek için 2000 yılı başında uygulamaya konulmuş olan ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılmış olan kapsamlı bir Stand-by Anlaşmasına dayalı üç yıllık istikrar programı Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ile sekteye uğramış, bunun üzerine ekonomik politikada köklü bir değişikliğe gidilerek dalgalı kur sistemine geçilmiş ve 2001 yılı Mart ayında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuştur. Programın genel stratejisi üç ana aşamadan oluşturulmuştur; Öncelikle bankacılık sektörü alanındaki önlemlerin süratle alınmasıyla mali piyasadaki belirsizliğin azaltılması ve kriz ortamından çıkışın sağlanması amaçlanmış, ikin-

ci aşamada faiz hadleri ve döviz kurlarına belirli bir istikrar kazandırılması, son aşamada ise 2001 yılı ikinci yarısından itibaren tekrar istikrarlı bir büyüme ortamı içersine girilmesi öngörülmüştür.

Ancak Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) ile yüzde 3.0 oranında tutulması hedeflenen, Temmuz ayında IMF'ye verilen Niyet Mektubu ile yüzde (-) 5.5 olarak revize edilen GSMH küçülmesi 2001 yılında yüzde 9.4 olarak, rekor düzeyde gerçekleşmiş, milli gelir sabit fiyatlar üzerinden 1996 yılı seviyesine gerilemiştir. GEGP ile sırasıyla yüzde 52.5 ve yüzde 57.6 oranında gerçekleşmesi öngörülen TÜFE ve TEFE artış oranları 2001 yılında, ekonomideki şiddetli daralmaya rağmen yüzde 68.5 ve yüzde 88.6 oranında gerçekleşmiştir. Diğer taraftan yüzde 49.4 olarak öngörülen GSMH Deflatörü ise geçen yıl yüzde 57.8 olarak gerçekleşmiştir.

Önemli bir ekonomik politika değişikliğini oluşturan dalgalı kura geçiş beraberinde, döviz kurunda, iş hayatı açısından geleceğe ilişkin planlamaların yapılmasını olanaksız kılan büyük salınımları beraberinde getirmiştir. 2001 yılı Ağustos ayında önemli bir tırmanma gösteren döviz kurları, 11 Eylül olayları ile daha da duyarlı hale gelmiş ancak Kasım ayında IMF'nin ek finansman sağlayacağı yolundaki açıklaması ile gerilemiş, ancak bu gerileme, etkisini bu yılın Haziran ayına kadar sürdüren bir aşırı değer kazanmaya dönüşmüştür.

Dalgalı kura geçişin ardından TL'nin değerinde meydana gelen erime ihracatı olumlu yönde etkilerken, daha pahalı hale gelen ithal maliyeti ile azalan ekonomik faaliyet hacminin ve reel gelirlerin talebi düşürmesi, ithalatı daraltıcı bir etki doğurmuş ve 2001 yılında ihracat yüzde 12.3 oranında artarken, ithal hacmi yüzde 25.7 oranında dramatik bir düşüş sergilemiştir. Bir önceki yıl GSMH'nin yüzde 5'i mertebesinde oluşarak krizleri tetikleyen cari işlemler açığı 2001 yılında 3 milyar 573 milyon Dolar tutarında fazla vermiştir.

2001 yılında istikrar programının önde gelen araçlarından birini oluşturan Bütçe disiplini özenle sürdürülmüş ve GEGP ile GSMH'nin yüzde 5.6'sı oranında faiz dışı fazla verilmesi hedef alınmışken, bu oran yüzde 6.96 olarak gerçekleşmiştir.

Ekonomi alanında 2002 yılının geride kalan bölümünde meydana gelen gelişmelere bakıldığında, büyüme, enflasyon, dış ticaret ve kamu maliyesi alanında olumlu, krizden çıkış işaretleri olarak algılanabilecek gelişmeler olduğu gözlemlenmektedir. Ancak yatırımların yetersiz düzeyi, reel faizlerin yüksekliği ve borç stokundaki tırmanma ekonominin geleceği üzerindeki önemli tehdit unsuru olma durumlarını sürdürmektedirler.

Bu yılın ilk üç aylık döneminde ekonomik daralma durmuş ve geçen yılın aynı döneminde sırasıyla yüzde 3.1 ve yüzde 0.8 oranında düşmüş olan, GSMH'da yüzde 0.3 ve GSYİH'da ise yüzde 1.9 oranında büyüme gerçekleşmiştir.

2002 yılının ikinci üç aylık döneminde ise ekonomik büyüme dikkat çekici bir hızlanma göstermiş ve GSMH geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 8.8 oranında bir büyüme gösterirken GSYİH yüzde 8.2 oranında artmıştır. Yılın ilk altı aylık dönemi itibariyle geçen yılın ilk yarısına göre GSMH'daki büyüme yüzde 4.7 olurken, GSYİH yüzde 5.2 oranında artış göstermiştir.

Enflasyon genel efektif talep yetersizliğinin de etkisiyle Şubat ayından itibaren keskin bir düşüşe geçmiştir. Yılın ilk sekiz aylık döneminde geçen yılın Aralık ayına göre, TÜFE'deki artış yüzde 16.1, TEFE'deki artış yüzde 18.0 olarak gerçekleşmiştir. Oniki aylık ortalamalara göre enflasyon oranları Mart ayından itibaren düşmeye başlamış olup, Ağustos sonu itibariyle TÜFE artışı yüzde 56.6, TEFE artışı yüzde 66.3 dür.

Kamu maliyesi alanında Temmuz sonu itibariyle 11.3 katrilyon TL. tutarında faiz dışı fazla sağlanılmıştır. Bu alanda olumsuz olarak nitelenebilecek üç önemli husus, geçen yılın aynı dönemine göre faiz dışı harcamaların artış oranının yüzde 63.2 ile genel harcama artış oranının üzerinde olması, sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferlerin yüzde 76.7 oranında büyüme göstermesi ve toplam konsolide bütçe harcamalarının yüzde 51'ini bulan faiz ödemeleri için artık vergi gelirlerinin tümünün dahi yeterli olmaktan çıkmasıdır.

Bu yılın ilk yarısında geçen yılın aynı dönemine göre ihracat yüzde 3.3 oranında artış gösterirken ithalat artışı yüzde 3.8 olarak gerçekleşmiştir. İhracatın, ithalatı karşılama oranı bu dönemde yaklaşık aynı düzeyini korumuştur.

Bu gelişmelere rağmen ekonomide ileriye ilişkin düzelme belirtilerinin yeterli olduğu söylenemez. Vergilerin tümünü yutan faiz ödemeleri esasen bozuk olan gelir dağılımını daha da bozmaktadır, altı çizilmesi gereken bir diğer husus işsizliğin en büyük adaletsizlik kaynağı olduğudur. Nüfus artış oranı düşmüşse de özellikle genç nüfus için işsizlik haddi çok yüksektir ve bu durum toplumun sosyal açıdan istikrarı üzerindeki en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Faiz ve maaş ödeme bütçesine dönüşen Bütçede yatırımlar çok kısılmıştır, yüksek reel faizler ve düşen satınalma gücü özel kesimin yatırım arzusunu kırmaktadır. Yeterli sermaye terakümü sağlanılmaksızın işsizliğin azaltılması ve uzun dönemli istikrarlı büyümenin gerçekleştirilmesi olanaksızdır. Diğer taraftan yaşanan siyasi istikrarsızlığın, borçlanma üzerindeki risk faktörünü arttırarak reel faizleri bugünkü düzeyine taşımasındaki rolü açıktır.

TÜRMOB; vergi sisteminin, vergi mükellefleri üzerindeki mevcut vergi yükünü daha da arttırmayacak biçimde ancak kayıt dışı ekonominin boyutlarını daraltacak, vergi adaleti sağlayacak ve düşük gelir grupları üzerindeki dolaylı vergi yükünü hafifletecek bir şekilde, vergi idaresinin iyileştirilmesi ile birlikte ele alınıp, reforma ta-

bi tutulması gereğine inanmaktadır. Kalıcı bir vergi reformunun hangi temellere oturması gerektiği, servet beyanı sistemine işlerlik kazandırılması ihtiyacı ve kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin kaçınılmazlığı TÜRMOB tarafından her platformda dile getirilmektedir.

Bu güne kadar, GEG Programında ve Stand-by Anlaşmasında öngörülen tüm önlemlerin alınmasına, tüm düzenlemelerin yapılmasına rağmen içinde bulunulan ekonomik durum, henüz ileriye dönük beklentileri iyileştiren, olumlu bir görüntü vermekten uzaktır, yatırım harcamaları dahil iç talep yetersiz, üretim hacmi düşük, işsizlik yüksektir. GSMH'nın yüzde 97.4'ünü bulan kamu kesimi iç ve dış borç stoku ve yüksek reel faizlerle daha da güncel bir nitelik kazanan borç-faiz sarmalı ekonomik ve sosyal yapının üzerinde önemli bir risk unsuru niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla özellikle piyasaları canlandırmaya ve istihdam hacmindeki daralmayı ortadan kaldırmaya yönelik olarak, belirli bazı alanlarda Programın revizyonuna gidilmesinde gereklilik görülmektedir.

Bu kapsamda;

- Dalgalı kur politikasının, satınalma gücü paritesi çerçevesinde reel kurda büyük salınımları önleyecek şekilde, denetimli dalgalı kur politikası şeklinde sürdürülmesi,
- Reel faizlerin düşürülebilmesi açısından toplumun her kesiminin, ülkenin siyasi istikrara kavuşabilmesi yolunda çaba harcaması,
- Kayıt dışı ekonominin boyutlarını küçültmek suretiyle, halen vergi veren kesim üzerinde büyük ağırlık oluşturan vergi hadlerinin düşürülmesi yoluyla, ekonominin canlandırılması,
- Yatırma dönük kamu harcamalarının artırılması ve özel sektör yatırımlarını, geri dönüşsüz kredilere dönüşmeyecek şekilde selektif olarak özendirici önlemlerin alınması

faydalı ve zorunlu görülmektedir.

TÜRMOB katılımcı bir anlayışla çağdaş bir vergi sisteminin oluşturulması, vergi idaresi ve denetiminin etkinleştirilmesi taleplerini ısrarla sürdürmektedir.

2001 Yılı Ekonomik Raporunun Odalarımıza, Üyelerimize ve ilgilenen herkese yararlı olacağına inanıyoruz.

Mustafa ÖZYÜREK
Genel Başkan

İÇİNDEKİLER

I. DÜNYA EKONOMİSİ	3
I.1. GİRİŞ	3
I.2. 2001 Yılı Gelişmeleri	5
I.2.1. Kuzey Amerika	15
Japonya	17
I.2.3. Avrupa Ülkeleri	19
I.2.4. Asya Ülkeleri	24
I.2.5. Latin Amerika Ülkeleri	26
I.2.6. Avrupa Birliği Üyeliğine Aday Ülkeler	29
I.2.7. Bağımsız Devletler Topluluğu	30
I.2.8. Orta-Doğu Ülkeleri	32
I.2.9. Afrika Ülkeleri	34
I.3. Dünya Ticareti	35
I.3.1. Emta Piyasaları	38
I.4. Para ve Döviz Piyasaları	41
I.5. Ekonomik Bütünleşme Hareketleri	42
I.5.1. Avrupa Birliği	42
I.5.2. Dünya Ticaret Örgütü	46
I.6. Avrupa Birliği - Türkiye İlişkileri	49
II. TÜRKİYE'DE GENEL EKONOMİK DURUM	57
II.1. Genel Durum	57
II.2. Sosyo-Ekonomik Yapı	64
II.2.1. Nüfus	64
II.2.2. İstihdam	66
II.2.3. Sosyal Güvenlik	71
II.2.4. Gelir Dağılımı	74
II.3. Gayrisafi Milli Hasıla	84
II.4. Sektörel Gelişmeler	92

II.4.1. Tarım	92
II.4.2. Sanayi	93
II.4.3. Hizmetler	101
II.5. Kamu Maliyesi	102
II.5.1. Kamu Maliyesi Alanında 2002 Yılı Gelişmeleri	119
II.5.2. İç Borçlanma	123
II.5.3. Dış Borçlar	128
II.6. Yatırımlar	129
II.7. Dış Ticaret	134
II.7.1. 2002 Yılı Dış Ticareti	139
II.8. Ödemeler Dengesi	142
III. PARA VE SERMAYE PİYASASI	153
III.1. Para Politikası	153
III.2. Kur Politikası ve Döviz Piyasasındaki Gelişmeler	162
III.3. Para Piyasasındaki Gelişmeler	163
III.3.1. Emisyon Hacmi	163
III.3.2. Para Arzı	165
III.3.2.1. Dar Tanımlı Para Arzı	165
III.3.2.2. Geniş Tanımlı Para Arzı	166
III.3.4. Mevduat ve Yatırım Bankaları Kredileri	169
III.5. Uluslararası Rezervler	170
III.6. Sermaye Piyasası	171
III.7. Özelleştirme	175
III.8. Fiyat Hareketleri	177
IV. TÜRK VERGİ SİSTEMİ	189
IV.1. Genel Bir Bakış	189
IV.2. Öneriler	192
V. VERGİ İSTATİSTİK TABLOLARI	203

DÜNYA EKONOMİSİ

I. DÜNYA EKONOMİSİ

I.1. GİRİŞ

Dünyada ekonomik büyüme alanında iki önemli resesyonun yaşanmış olduğu ikinci yarısında Uzak-Doğu Asya, Rusya ve Latin Amerika krizlerinin patlak vermiş olduğu geçen yüzyılın son on yıllık döneminde, Dünya toplam hasıla büyüme oranı, yıllık yüzde 3.4 düzeyinde gerçekleşmiş olan 80'li yıllar ortalama büyüme oranına yaklaşmış ve özellikle sırasıyla yüzde 3.5 ve yüzde 4.7 oranında gerçekleşen 1999 ve 2000 yılları Dünya toplam hasıla büyüme oranları, bu dönemde yeniden günde-me oturan liberal ekonomik düzen ve globalleşme alanlarında ortaya çıkmakta olan karamsarlığın belirgin şekilde dağılmasını sağlamıştır. Dünya ekonomisinde genel anlamda tanık olunan bu olumlu tabloya, Uzak-Doğu Asya ülkelerinin 1997-8 ekonomik krizinden beklenenden daha kısa süre içinde çıkmış olmaları ve A.B.D. ekonomisinin 2000 yılı sonbaharına kadar olan dönemde göstermiş olduğu olağandışı performans ile bunun diğer ülkeler üzerindeki yansımaları da, önemli katkıda bulunmuştur.

Başta A.B.D. olmak üzere gelişmiş ülkelerde ve Dünya genelinde 1999 ve 2000 yıllarında gerçekleşen ve sürdürülebilir olarak kabul edilmesi zor görülen bu hızlı büyümenin ve ekonomilerdeki ısınmanın, bir parça yavaşlaması beklenmekte ve arzu edilmekte idi.

Ancak 2000 yılı ortalarında başlayan ekonomik yavaşlama süreci beklentilerin ötesinde bir derinlik kazanmış ve sanayileşmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülkeleri de benzer şekilde etkilemiştir. Dünya toplam hasılası büyüme hızının 2001 yılında, bir önceki yıla göre 2.2 puanlık bir düşüşle yüzde 4.7'den, yüzde 2.5'e düştüğü tahmin edilmektedir. Ekonomik faaliyet hacmindeki daralma Dünya ticaret hacminde meydana gelen şiddetli küçülme ile eşzamanlı olmuştur. Gerçekten 2000 yılında yüzde 12.4 gibi olağanüstü bir büyüme gösteren Dünya mal ve hizmetler ticaret hacmi 2001 yılında yüzde 0.2 oranında daralmış, ve yakın geçmiş dönemde tanık olunan istikrarlı gelişme eğilimi sürecini kesintiye uğratmıştır. Ancak geçmişte yaşanmış olan resesyonlardan farklı olarak, enflasyonist baskılar oldukça önemsiz düzeyde hissedilmiş, bu durum hükümetlere, durgunluğu aşabilmek için para ve maliye politikalarını gevşetebilme olanağını sağlamıştır.

Başlıca sanayileşmiş ülkelerde 2001 yılında eşzamanlı olarak maruz kalınan ekonomik yavaşlamanın temelinde imalat sektörlerindeki şiddetli daralma yatmaktadır. Bu yavaşlamanın derinleşmesi üç aşamada meydana gelmiştir. Birinci aşama, 2000 yılı ortalarında, A.B.D.nde Merkez Bankasının (Fed) sürdürülemez hızda büyüyen

ekonomiyi yumuşak şekilde soğutmaya, yavaşlatmaya dönük olarak izlemeye başladığı sıkılaştırılmış para politikasına bir tepki olarak, bir yavaşlama şeklinde ortaya çıkmıştır. Geleneksel dayanıklı tüketim mallarının ve ileri teknoloji ürünlerinin üretimi yavaşlamaya başlamıştır. İleri teknoloji ürünlerinin üretiminin yavaşlamasında, bu sanayi kollarına, özellikle A.B.D.nde, 1998 yılından itibaren yapılan aşırı yatırımlarla, değerleri dayanaksız biçimde şişen hisse senetlerinin ani değer kaybına uğramasına karşı doğan tepki de etkili olmuştur. İmalat sektörlerindeki bu yavaşlama Japonya ve Avrupa ülkeleri ekonomilerine biraz gecikme ile de olsa yansımıştır.

Ekonomik durgunluğun ikinci aşaması, üretim gerilemelerinin imalat sektörlerinde sona ermeye yüz tuttuğu buna karşılık, ileri teknoloji sektörlerindeki daralmanın giderek derinleşmek suretiyle, hisse senedi piyasalarında ve bu sanayi kolundaki genel üretim düzeyinde önemli gerilemelere neden olduğu 2000 yılı sonlarında başlamıştır. Bu olumsuz gelişme, hasıla düzeyi önemli şekilde ileri teknoloji ürünlerinin ihracatına dayalı olan Japonya'da ekonomik faaliyet hacminde süregelen daralmayı derinleştirerek, esasen 90'lı yıllar boyunca ısrarlı biçimde izlenen genişletici mali ve parasal politikalara rağmen önü alınamamış olan ekonomik durgunluğun daha da şiddetlenmesi sonucunu doğurmuştur. İhracattaki düşüş ve hisse senedi fiyatlarındaki gerileme esasen deflasyonist bir ortamda düşük kar marjları ve iflas tehdidi altında faaliyet gösteren Japon bankalarının şüpheli alacak sorunlarının daha da önem kazanmasına yol açmıştır.

Ekonomik yavaşlamanın etkileri Avrupa'da daha yumuşak bir şekilde hissedilmiş, 2000 yılında gerçekleşen büyüme hızı uzun dönemli trend düzeyinden fazla farklı olmadığı cihetle, ekonomideki dönemsel dalgalanma baskıları A.B.D.ne göre daha ılımlı olmuş, ancak Dünya ticaret hacmindeki daralma imalat sektörlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla beraber, ileriye dönük karlılık beklentilerindeki gerileme Avrupa'daki telekomünikasyon firmalarını, benzer şekilde, ileri teknoloji sektörlerinin karşı, karşıya buldukları durumla yüzyüze getirmiştir. Besicilik sektöründe karşılaşılan yaygın hastalık tehdidi nedeniyle yükselen gıda maddeleri fiyatları, artan petrol fiyatları ve Euronun değer kaybının neden olduğu enflasyonist baskılar yüzünden, Avrupa Merkez Bankası, ekonomik yavaşlama belirtilerinin ortaya çıkmasına rağmen, para politikasını gevşetmek hususunda çekingen davranmıştır. Önce Almanya'da belirginleşen ekonomik yavaşlama giderek diğer bazı Avrupa ülkelerini de etkisi altına almıştır.

Eylül 2001'de yaşanan terörist saldırılar ekonomik yavaşlamanın üçüncü aşamasının başlamasına bir işaret oluşturmuştur. Bu olay, Japonya ve A.B.D.'nde, küçülme-

lerini halen sürdürüyor olmalarına rağmen, imalat sanayii üretim düzeylerinin artık dip noktasına vurduğu bir anda meydana gelmiştir. Saldırıların hemen ardından tüketici güveninde ve iş ortamının beklentilerinde, olağanüstü sayılabilecek yoğunlukta ancak geçici bir kötüleşme meydana gelmiş, hisse senetleri yaklaşık yüzde 15 oranında değer yitirirken, birkaç haftalık bir süre içerisinde gelişmekte olan ülke bonoları faiz hadleri üzerindeki risk farkı (spread) 200 baz puan fırlamış ve saldırıyı izleyen bir aylık bir süre içinde temel mal fiyatları yüzde 7 oranında gerileme göstermiştir. İmalat sanayii üretimi tekrar dibe vurmuş, bununla beraber saldırılardan, ileri teknoloji sektörlerinin olumsuz yönde daha az etkilendiği gözlenmiştir.

Hernekadar üretim ve arz kısıtlamaları ile güven kaybı nedeniyle ekonomik toparlanmanın biraz ertelenmesine yol açmışsa da 11 Eylül saldırılarının olumsuz etkileri takriben üç aylık bir süre içinde tümüyle kaybolmaya yüz tutmuştur.

Terörist saldırılar sonrası, yaşanmakta olan ekonomik yavaşlama sürecinin süresinde meydana gelen uzama ve resesyonun derinleşmesi, Dünya ekonomisindeki bu yavaşlamayı, 1980'lerin ve 1990'ların başlarında yaşanmış olan global ekonomik yavaşlamalarla kıyaslanabilir hale getirmiştir.

I.2. 2001 YILI GELİŞMELERİ

Daha öncekilerle karşılaştırıldığında 2001 yılı Dünya ekonomik yavaşlaması birçok ülkede ve ülke gruplarında umulmadık ölçüde eşzamanlı olarak meydana gelmişse de, resesyonun derinliği ve yol açtığı ekonomik kayıplar, ülkeler, ekonomik sektörler ve değişik gelir grupları açısından farklılıklar ortaya koymuştur. Ekonomik yavaşlamadan olumsuz yönde en fazla etkilenen ülkeler; ekonomileri, bazılarının fiyat düzeyleri rekor denilebilecek seviyelere gerileyen temel malların ihracatına bağlı olan ülkelerle, artan belirsizlik nedeniyle özel yatırımcıların risklerini azaltmak için sermaye çektikleri borçluluk oranı yüksek, yeni yükselen ekonomiler olmuşlardır.

Hisse senetleri fiyatlarındaki gerileme nedeniyle şirket varlıklarının erimesi, geri dönüşsüz kredi karşılıklarındaki yükselmelerin gündeme getirdiği iflaslar, ileri teknoloji sanayilerindeki üretim kayıpları ve bu sanayi kuruluşları hisse senedi fiyatlarındaki düşüşlerin şirket bilançolarını bozması, 2001 yılı Dünya ekonomik yavaşlamasının ortaya koymuş olduğu diğer önemli maliyetleri oluşturmuştur. Turizm sektörü ile havayolu taşımacılığı 11 Eylül terörist saldırılarından olumsuz yönde en fazla etkilenen hizmet sektörleri olmuştur.

Her önemli global ekonomik yavaşlamada olduğu gibi bu son resesyonda da en yüksek fiyatı fakir toplumlar ödemişlerdir.(1)

(1) Global Development Finance 2002, World Bank, Sh. 5
www.worldbank.org/prospects/gdp2002

TABLO 1.2.1
REEL GAYRİSAFİ YURTTİÇİ HASILA (GSYİH) BÜYÜMESİ
VE İŞSİZLİK DÜZEYİ

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (Önceki Yıla Göre % Değişme)				İşsizlik Oranı (% Olarak)	
	2000	2001	2002*	2003*	2000*	2001*
Dünya toplam hasılası	4.7	2.5	2.8	4.0		
Gelişmiş ekonomiler	3.9	1.2	1.7	3.0	5.9	6.0
Başlıca gelişmiş ekonomiler	3.5	1.1	1.5	2.8	5.8	6.0
A.B.D.	4.1	1.2	2.3	3.4	4.0	4.8
Japonya	2.2	- 0.4	- 1.0	0.8	4.7	5.0
Almanya	3.0	0.6	0.9	2.7	7.9	7.9
Fransa	3.6	2.0	1.4	3.0	9.5	9.0
İtalya	2.9	1.8	1.4	2.9	10.6	9.5
İngiltere	3.0	2.2	2.0	2.8	5.6	5.1
Kanada	4.4	1.5	2.5	3.6	6.8	7.2
Diğer gelişmiş ülkeler	5.3	1.6	2.5	3.7	6.2	6.1
İspanya	4.1	2.8	2.3	3.2	14.1	13.0
Hollanda	3.5	1.1	1.4	2.7	2.6	2.0
Belçika	4.0	1.1	0.9	3.2	6.9	6.6
İsveç	3.6	1.2	1.6	2.7	4.7	4.0
Norveç	2.3	1.4	2.3	2.2	3.4	3.6
Avustralya	3.2	2.4	3.9	4.0	6.3	6.7
Avusturya	3.0	1.0	1.3	2.9	3.7	3.8
Yeni Zelanda	3.9	2.4	2.6	3.0	6.0	5.3
Geçiş Halindeki Ülkeler	6.6	5.0	3.9	4.0		
Rusya	9.0	5.0	4.4	4.9		
Avrupa Birliği Ülkeleri	3.4	1.7	1.5	2.9	8.2	7.7
Yeni sanayileşen Asya ekonomileri	8.5	0.8	3.6	5.1		
Gelişmekte olan ülkeler	5.7	4.0	4.3	5.5		

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2002, sh. 6, 8.

2002 yılı baharı itibariyle, 2000 yılı ortalarında başlamış olan küresel ekonomik durgunluğun artık dip noktasına vardığı ve bir toparlanma sürecine girilmekte olduğu gözlenmektedir. Korkulanın aksine, 11 Eylül olayları genel ekonomik faaliyet hacmi üzerinde sınırlı ve kısa ömürlü bir etkide bulunmuş ve global toparlanmanın 2002 yılı ilk yarısında başlamasını önlememiştir. Gösterge niteliğindeki başlıca ekonomik beklentilerde olumlu yönde değişmeler olmuş ve tüketiciler ile iş aleminin beklentileri güçlenmiştir. Bilişim teknolojisi sektörü dahil sınai üretim düzeyindeki yavaşlama durmuş ve üretim hacmi genişlemeye başlamıştır. Bu durum en açık şekilde A.B.D.nde izlenmekte olup, Euro bölgesinde de toparlanma giderek belirginlik kazanmaktadır. Hernekadar ekonomik faaliyet hacmi Japonya'da da dip noktasına ulaşmış ise de iç talep düzeyinde bir toparlanmanın olduğu yolunda güvenilir işaretle henüz yeterli düzeyde alınmamış olduğu cihetle, geleceğe ilişkin büyüme tahmininde bulunmak halen güçlük arz etmektedir. Yeni yükselen piyasalarda durum ülke ve bölgeler itibariyle farklılık göstermektedir. Hernekadar Latin Amerika'da bir ekonomik toparlanma süreci henüz belirginlik kazanmamış ise de, başta Güney Kore olmak üzere, bazı yeni yükselen Asya ekonomilerinde, bilişim teknolojisi sektöründe güç kazanmaya başlayan iyileşmenin de etkisiyle ekonomik toparlanma işaretleri görülmeye başlamıştır.

Eylül 2001 ayındaki terörist saldırılardan sonra güçlenme eğilimi içersine giren mali piyasalardaki toparlanma daha dikkat çekici durumdadır. Hernekadar 2002 yılının ilk çeyreğinde biraz durulmuş olmakla beraber, Dünyanın önde gelen menkul kıymet piyasalarında hisse senetleri fiyat endeksleri yükselme göstermiş, getiri eğrileri tırmanmaya başlamış, hem gelişmiş hem yükselen piyasalarda risk algılama düzeyleri ve faiz farkları (spread) düşmüştür. Geçen Kasım ayının başlarından buyana bir çok yeni yükselen piyasa ekonomisinin borçları üzerindeki "spread"ler belirgin biçimde düşmüş, bu ülkeler için dış finansman temini koşullarında beklenenden daha hızlı biçimde bir iyileşme meydana gelmiş ve bu grup ülkelerden iyi durumda bulunanlar, 2001 yılı sonlarından itibaren tekrar finansman olanaklarına ulaşabilir konuma gelmişlerdir.

TABLO I.2.2.
CARİ İŞLEMLER HESABI DURUMU
(GSYİH'nın % si Olarak)

	2000	2001	2002*	2003*
Gelişmiş Ekonomiler	- 1.0	- 0.8	- 0.8	- 0.7
Başlıca Gelişmiş Ekonomiler	- 1.6	- 1.4	- 1.4	- 1.4
A.B.D.	- 4.5	- 4.1	- 4.1	- 4.0
Japonya	2.5	2.1	2.9	3.4
Almanya	- 1.0	0.5	0.5	0.6
Fransa	1.8	2.5	2.5	2.2
İtalya	- 0.5	0.4	0.7	1.0
İngiltere	- 1.8	- 1.8	- 2.1	- 2.3
Kanada	2.5	2.7	1.8	1.6
Diğer Gelişmiş Ekonomiler	1.8	2.5	2.4	2.3
İspanya	- 3.1	- 2.0	- 1.7	- 1.6
Hollanda	3.0	3.1	3.7	3.3
Belçika-Lüksemburg	4.8	4.9	4.9	4.7
İsveç	2.6	3.3	3.0	3.0
Avusturya	- 2.8	- 2.4	- 1.6	- 1.4
Yunanistan	- 6.8	- 6.2	- 6.1	- 6.0
Portekiz	- 10.4	- 9.7	- 9.3	- 8.9
Norveç	14.3	14.8	13.9	13.1
Kore	2.7	2.0	1.5	0.6
Avustralya	- 4.0	- 2.6	- 3.2	- 2.7
Singapur	17.0	23.3	21.4	21.4
Kore	2.7	2.0	1.5	0.6
Avrupa Birliği	- 0.3	0.4	0.4	0.4
Euro Bölgesi	- 0.2	0.7	0.8	0.8

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2002, Sh. 9

Global ekonomik yavaşlamanın sona ermesinde ve toparlanma sürecine geçilmesinde aşağıda başlıcaları verilen gelişmeler etkili olmuştur.

Başta A.B.D. olmak üzere gelişmiş ekonomilerde uygulanmakta olan makroekonomik politikalar önemli şekilde gevşetilmiştir. Yapılmış olan önemli faiz indirimlerinin önceden tahmin edilmesi ve buna göre menkul kıymet fiyatlarında düzeltmeye gidilmiş olması, talep düzeyini olumlu yönde etkileyici, destekleyici bir işlev görmüştür. Özellikle Asya'da olmak üzere yeni yükselen ekonomilerin çoğunda da, makroekonomik politikalar daha gevşek olacak şekilde revize edilmiştir. Stok yenileme faaliyeti ve bu yılın Şubat ayından buyana tekrar önemli ölçüde yükselme göstermiş olan petrol fiyatlarında 2001 yılında tanık olunan gerileme de, küresel ekonomik toparlanmayı destekleyen diğer önemli unsurlar olmuştur.

Küresel düzeyde ekonomik faaliyet hacmindeki yavaşlamanın doğal bir yansıması olarak enflasyonist baskılar da azalmaya yüz tutmuştur. Deflasyon Japonya'da gündemin birinci sırasını işgal etmeye devam etmektedir. Bununla beraber Dünyanın diğer yörelerinde, ekonomik toparlanma sürdükçe, varolan atıl kapasiteler azaldıkça ve petrol dahil temel mal fiyatları arttıkça, fiyat seviyeleri üzerindeki baskıların kalkması beklenmektedir. Ancak enflasyon sorununun, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde, AB'ne yeni üye olarak katılacak ülkelerde ve bazı Latin Amerika ile Afrika ülkelerinde önemini koruması beklenmektedir.

Global ekonomik toparlanmanın devam edeceği varsayımıyla, birçok ülkeyi ve bölgeleri olumsuz yönde ciddi şekilde etkilemiş olsa da, son küresel yavaşlamanın, bundan evvelki küresel resesyonlardan daha yumuşak bir biçimde geçmesi ve ayrıca, bu tür devrevi hareketlerin küresel refah düzeyi üzerindeki etkilerinin en iyi göstergeleri olarak kabul edilen küresel GSYİH büyümesi ve küresel kişi başı GSYİH büyümesi açısından, bu son krize ilişkin rakamların, bundan evvelki 30 yılda karşı karşıya kalınmış olan üç küresel yavaşlama sürecindeki taban değerlerinin üstünde (1997-8 Asya krizinin altında) oluşması beklenmektedir. Küresel ekonomik yavaşlamaların günümüzde daha az hasarla geçirilmesinde, görece olarak daha içe kapalı ekonomiler olan Çin ve Hindistan'ın giderek Dünya ekonomisinde daha ağırlıklı bir konuma sahip olmaları ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde politika belirleyicilerin ekonomik yavaşlamalara karşı daha çabuk ve etkili önlemler almaları ile ekonomik parametreleri bu tür krizlere karşı daha dayanıklı ve güçlü hale getirmiş olmalarının önemli etkisi olmuştur.

Bu son küresel ekonomik yavaşlama Dünyanın değişik bölge ve ülkeleri itibarıyla, aynı zamanda daha çok eşzamanlı (senkronize) olarak cereyan etmiştir. Bu durum, bilişim teknolojisi sektöründeki hisse senedi değer kaybı ve üretim daralması ile

petrol fiyatlarında 2000 yılında tanık olunan önemli tırmanmanın birlikte cereyan etmesinin ve A.B.D. başta olmak üzere bazı ülkelerde 1999 yılı ortalarından 2000 yılı sonlarına kadar para politikalarının sıkılaştırılmasının yanısıra çokuluslu şirketler ve finans sektörü yoluyla ülke ekonomileri arasındaki bağların da daha sıkı ve etkili hale gelmiş olmasından kaynaklanmıştır.

Niteliği ve hızı ülkeden, ülkeye değişmekle beraber ekonomik toparlanmanın 2002 yılının ilk yarısında başladığı gözlemlenmektedir. Gelişmiş ülkeler içinde, stok yenileme faaliyetinden, nihai tüketici talebindeki canlılıktan ve alınmakta olan makroekonomik önlemlerden kaynaklanacak şekilde en hızlı ekonomik toparlanmanın A.B.D.nde gerçekleşmesi beklenmektedir. Euro bölgesindeki toparlanma da aynı etkenlerden kaynaklanacaktır ancak yaşanan resesyonun daha hafif geçirilmiş olması ve makroekonomik karar oluşturmadaki görece zorluk nedeniyle büyüme hızındaki artışın daha yavaş gerçekleşmesi beklenmektedir. Japonya da ise iç talep halen çok yetersizdir ve GSYİH büyümesinin ancak 2002 yılı son çeyreğinden itibaren pozitif hale gelmesi beklenmektedir.

Önde gelen yükselen piyasalarda da ekonomik toparlanma sürecinin ülkeden ülkeye değişik biçimde seyretmesi beklenmektedir. Latin Amerika'da ekonomik geri kazanımın, A.B.D. ile ilişkili olarak, en çok Meksika ve bazı merkezi Amerika ülkelerinde güçlü olması beklenmektedir. Diğer ülkeler finansal piyasalardaki iyileşmeden olumlu yönde etkilenecek olsalar da toparlanmanın daha yavaş seyretmesi olasıdır. Arjantin halen çok güç bir konumdadır ve milli hasılda önemli bir düşüş kaçınılmaz gözükmektedir. Brezilya ise yeni bir ekonomik krizi hafif şekilde atlatabilme uğraşı vermektedir.

Çin ve Hindistan'da ekonomik büyümenin güçlü konumunu sürdürmesi beklenmekte olup, dışa açık diğer bölge ekonomileri dış talepteki canlanmadan (bilgi teknolojisi sektöründeki gelişmeye bağlı olmakla beraber) istifade edeceklerdir.

TABLO 1.2.3.
BAŞLICA GELİŞMİŞ ÜLKELER MALİ DENGE VE
BORÇLULUK DURUMU
(GSYİH'nın yüzdesi olarak)

	1986-95	1999	2000	2001	2002*	2003
Başlıca Gelişmiş Ekonomiler						
Mali Denge Fiili	- 3.9	-1.2	0.3	1.7	- 2.6	- 2.1
Yapısal(1)	- 3.5	- 0.9	- 1.0	- 1.5	- 2.0	- 1.7
Hasıla Açığı(2)	- 0.6	- 0.7	- 0.3	- 1.0	- 1.7	- 1.4
A.B.D.						
Mali Denge Fiili	- 4.5	0.6	1.5	0.1	- 1.4	- 1.2
Yapısal	-4.0	0.5	1.0	0.1	- 1.2	- 1.0
Net Kamu Borcu(3)	53.2	48.9	43.7	42.2	42.0	40.9
Gayrisafi Kamu Borcu	67.3	63.4	57.4	55.4	54.7	53.0
Japonya						
Mali Denge Fiili	0.4	- 7.6	- 8.5	- 8.5	- 8.7	- 7.6
Yapısal	0.6	- 6.9	- 8.3	- 7.8	- 7.3	- 6.1
Net Kamu Borcu	13.8	44.4	52.7	62.2	72.4	80.2
Gayrisafi Kamu Borcu	71.8	120.6	130.8	143.4	157.0	166.4
Almanya						
Mali Denge Fiili	-2.2	-1.6	1.2	- 2.7	- 2.7	- 2.0
Yapısal	-1.8	- 0.8	- 1.3	- 2.0	- 1.4	- 1.0
Net Kamu Borcu	27.6	52.6	51.6	51.1	52.5	52.7
Gayrisafi Kamu Borcu	45.1	61.3	60.3	59.8	61.2	61.4

Fransa							
Mali Denge	Fiili	-3.5	- 1.8	- 1.4	- 1.4	- 2.1	- 1.9
	Yapısal	- 3.0	- 1.0	- 1.2	- 1.3	- 1.4	- 1.3
Net Kamu Borcu		30.6	48.9	47.8	48.8	48.3	48.0
Gayrisafi Kamu Borcu		39.3	58.5	57.5	57.1	58.0	57.7
İtalya							
Mali Denge	Fiili	- 10.4	- 1.8	- 0.5	- 1.4	- 1.2	- 0.2
	Yapısal	- 10.4	- 0.6	- 2.1	- 1.2	- 0.7	- 0.1
Net Kamu Borcu		97.8	108.4	14.6	103.5	101.9	99.2
Gayrisafi Kamu Borcu		103.7	114.5	110.6	109.4	107.7	104.8
İngiltere							
Mali Denge	Fiili	- 3.4	1.5	4.4	0.4	- 0.9	- 1.2
	Yapısal	- 3.0	1.6	2.1	0.3	- 0.7	- 0.8
Net Kamu Borcu		25.7	39.0	34.5	30.9	28.9	28.6
Gayrisafi Kamu Borcu		43.4	43.9	40.9	37.9	35.7	34.6
Kanada							
Mali Denge	Fiili	- 6.5	1.6	3.2	2.4	1.7	1.7
	Yapısal	- 5.1	2.4	3.1	2.9	2.3	1.9
Net Kamu Borcu		69.9	74.9	66.3	61.8	58.7	53.9
Gayrisafi Kamu Borcu		101.6	112.3	102.6	97.8	93.9	87.3

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2002, Sh. 16

(1) Yapısal Denge, varolan maliye politikası altında ekonominin tam istihdam durumunda elde edilecek bütçe açığı veya fazlasını ifade etmektedir

(2) Tam istihdam durumunda elde edilecek hasıla ile fiilen üretilen hasıla arasındaki fark

(3) Net Kamu Borcu, gayrisafi borçtan sosyal sigorta sistemi tarafından tutulan varlıklar dahil genel hükümet birimlerince sahip olunan finansal varlıkların düşülmesi suretiyle bulunmaktadır.

Orta-Doğu ülkelerinde ekonomik büyüme 2001 yılında, petrol fiyatlarındaki gerilemeden ve ortaya çıkan uluslar arası uzlaşmazlıklardan olumsuz yönde etkilenmiştir. Rusya ve Ukrayna'nın gerçekleştirmiş olduğu güçlü ekonomik büyüme nedeniyle, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri küresel ekonomik yavaşlamadan olumsuz yönde ciddi biçimde etkilenmemişlerdir.

Temel mal fiyatlarındaki gerileme ve yetersiz dış talep dolayısıyla küresel ekonomik yavaşlamadan olumsuz yönde etkilenmiş olan bazı fakir ülkeler, özellikle güçlü dahili ekonomik politika uygulamış olanlar, yine de büyümelerini sürdürebilmişlerdir. Bu ülkelerde ekonomik büyümeye, bazı Afrika ülkeleri arasındaki uyumsuzlukların sona ermiş olmasıyla, gelişmiş ülkeler tarafından uygulamaya konulmuş olan "Aşırı Ölçüde Borçlu Fakir Ülkeler Programı" çerçevesinde sağlanmış olan kaynaklar da etkili olmuştur.

Başta A.B.D. olmak üzere 2001 yılının sonlarından itibaren belirginlik kazanmaya başlayan global ekonomik toparlanmanın önümüzdeki dönemde ivme kazanarak sürmesi beklenmektedir. Aşağıda sıralanan gelişmelerin sözkonusu edilen ekonomik toparlamayı olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir;

- Toplam arzda kısıntılar olmasına rağmen, küresel ekonomik yavaşlama ve onun yolaçtığı talep daralması nedeniyle petrol fiyatı Ağustos 2000de ulaşmış olduğu 33 \$/varil düzeyinden 2001 yılı sonlarında ortalama 18.5 \$/varil seviyesine gerilemiştir. Düşen petrol fiyatları reel hanehalkı harcanabilir gelirini arttırarak talep yükseltici bir etki doğururken, yavaşlamanın şirket karları üzerine getirdiği baskıyı da azaltmıştır. Bununla beraber petrol fiyatlarında yeniden tanık olunan yükselme tekrar toplam talebi azaltıcı bir etki doğurarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyici bir nitelik kazanabilir.
- 1980'lerin başından buyana Dünya ticareti ilk kez, bilişim ve iletişim teknolojilerindeki yatırım faaliyetlerinin durması ve atıl kapasite oluşması sonucu genel yatırım faaliyetlerinin yavaşlaması nedeniyle 2001 yılında daralma sergilemiştir. Şimdi bilişim teknolojisi tüketim malları talep artışı nedeniyle, ileri teknoloji sektörlerinin yeniden toparlanma süreci içine girdiği gözlemlenmektedir.
- İşletmelerde stok eritme döneminin sonuna gelmiş olması nedeniyle A.B.D. ve Japonya'da güçlü şekilde ve Avrupa'da daha yumuşak biçimde bir üretim artışı dönemine girilmiştir.
- Bundan evvelki küresel yavaşlamalara tezat oluşturacak biçimde bu son ekonomik yavaşlamada tüketim talebi, yüksek enflasyonu kontrol altına alabilmek için

yükseltilmiş faiz hadleri yüzünden baskı altında tutulmak durumunda kalmamıştır. Özellikle Birleşik Devletlerde bu seferki yavaşlamanın bir önemli özelliği, yükselen işsizlik haddine ve borsa endeksindeki çöküşe rağmen, hanehalkı harcamalarının ve konut talebinin güçlü konumlarını sürdürmüş olmalarıdır.

Beklenmekte olan küresel ekonomik toparlanmanın güçlülüğünü ve sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkileyebilecek bir takım risk unsurlarına da işaret edilmesi gerekmektedir;

- 1990'ların sonlarından buyana küresel düzeyde birtakım ekonomik dengesizlikler oluşmakta ve giderek önem kazanmaktadır. Özellikle A.B.D.deki cari işlemler açığı ile onun bazı ticaret ortaklarındaki cari fazla, yine A.B.D.nde kişisel (özel kesim) tasarruf açığı, Doların aşırı değerli durumu ve bazı ülkelerde hanehalkı ve şirketlerin aşırı borçluluk oranları, küresel ekonomik istikrar önünde önemli bir risk faktörü oluşturmaktadır.
- Halen finansal piyasalar, şirketlerin karlılık düzeyleri ve küresel toparlanma konularında, görece olarak iyimser beklentileri satın almış durumdadırlar. Bu iyimser beklentilerin gerçekleşmemesi halinde menkul kıymet fiyatlarında bir düzeltme durumu sözkonusu olabilir bu ise tüketici ve iş dünyası beklenti düzeylerini ve neticede toplam talebi olumsuz şekilde etkileyebilir. Sözü edilen bu risk, Enron olayı ile gündeme gelen ve muhasebe, denetim faaliyetlerindeki yetersizlikten kaynaklanan ve diğer firmaların karlılığı konusunda da şüpheler uyanmasına yolaçan gelişmeler nedeniyle daha da önem kazanabilme olasılığı taşımaktadır.
- Diğer taraftan, İkinci Dünya savaşı sonrası dönemin en kötü resesyonunu yaşamakta olan Japonya'nın durumu da önemli bir diğer kaygı kaynağını oluşturmaktadır.
- Bugün varolan küresel ekonomik görünüm üzerinde gölge oluşturabilecek başka riskler de bulunmaktadır. Bunlardan önemli birisi petrol piyasasının otaya koymakta olduğu oynaklık, istikrarsızlıktır. Özellikle Orta-Doğudaki uluslar arası uyuşmazlıkların derinleşmesi petrol fiyatlarının daha da yükselmesi sonucunu doğurabilir. Hernekadar petrol ihracatçısı ülkeler böyle bir gelişmeden açık biçimde istifade edeceklerse de, yüksek petrol fiyatları bir çok sanayileşmiş ülkenin yanı sıra özellikle Asya'daki bazı yükselen ekonomilerle, Türkiye dahil aşırı borçlu ülkeleri ve bazı Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeleri önemli şekilde olumsuz etkileyebilecektir.

Aşağıdaki bölümlerde, Dünyanın belli başlı bölümleri itibariyle 2001 yılı ile bu yılın ilk çeyreğinde ekonomi alanında meydana gelmiş olan gelişmeler ana çizgileriyle verilmektedir.

I.2.1. KUZEY AMERİKA

A.B.D.ekonomisi 2000 yılı ikinci yarısından itibaren bir yavaşlama süreci içersine girmiş ancak 2001 yılında yaşanan resesyon beklenenden daha kısa sürmüş ve daha yüzeysel kalmıştır. Sabit yatırım ve dış ticaret hacminde belirgin bir daralma gözlenmiş ve nihai mal satışlarındaki azalma paralelinde stok seviyeleri hızla daraltılmıştır. 11 Eylül olaylarının olumsuz etkilerinin korkulan derecede gerçekleşmemesinin de etkisiyle geçen yılın sonlarından başlayarak, ekonomi yeniden toparlanma süreci içersine girmiştir. Vergi indirimlerinin ve para politikasında uygulamaya konulan önemli düzeydeki gevşetmenin etkisiyle, ekonomik yavaşlama sürecine rağmen hane halklarının tüketim talebi ve konut inşaatları canlılığını sürdürmüştür. Stok düzeylerindeki erime giderek yavaşlamaya yüz tutmuş ve bu yılın ikinci üç aylık döneminde stok seviyelerinin tekrar olağan düzeyine yükseltilmesi çabası imalat sanayii üretimine canlılık getirmiştir. Düşük faiz hadlerinin tüketici harcamaları üzerine etkisi özellikle otomobil ve yeni konut alımları alanlarında belirgin olmuştur.

Hafif geçen resesyon hanehalklarının ve işletmelerin bilançolarındaki dengesizlikleri iyileştirmemiştir. Hernekadar 2000 yılı rakamının üstünde ise de hanehalkı tasarruf oranı yüzde 1.6 gibi çok düşük bir düzeyde gerçekleşmiş ve ayrıca tüketim harcamalarındaki canlılık hernekadar resesyonu hafifletici bir etki doğurmuşsa da hanehalklarının borç stokunun daha da büyümesine yol açmıştır. Geçen yılın ilk dokuz aylık döneminde şirket karlılıklarında önemli gerilemeler gözlenmiştir.

2001 yılında FED faiz hadlerini 475 baz puanlık bir indirimle son 40 yılın en düşük değeri olan $1\frac{3}{4}$ 'e düşürmüştür. Enflasyon haddinin çok düşük seyretmesi gevşek bir para politikasının izlenmesini ve faiz hadlerinin olağandışı ölçüde düşürülebilmesini olanaklı kılmıştır.

2001 yılında Federal Hükümetin mal ve hizmet alım tutarında, özellikle yılın sonlarında savunma ve iç güvenlik harcamalarında meydana gelen zorunlu artış nedeniyle, hızlı bir yükselme gerçekleşmiştir. Diğer taraftan esas itibariyle işsizlik sigorta tazminatlarının arttırılması ve hızlandırılmış amortisman ödenekleri ile uygulamaya konulan teşvik sisteminin, bütçe açığını bu yıl ve önümüzdeki yıl için, GSMH'nın % si oranında yükseltmesi beklenmektedir.

TABLO 1.2.3.
A.B.D.: TEMEL EKONOMİK VERİLER

	Milyar\$	Bir önceki yıla göre % değişme				
	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*
İşsizlik haddi		4.2	4.0	4.8	5.6	5.3
İşgücü verimliliği		2.4	2.5	1.0	3.3	2.1
GSYİH deflatörü		1.4	2.3	2.2	1.5	1.6
Tüketici Fiyat endeksi		2.2	3.4	2.8	1.8	2.4
Mal ve hizmet ihracatı	964.9	3.2	9.5	-4.5	-2.8	7.3
Mal ve hizmet ithalatı	1 116.7	10.5	13.4	-2.7	2.3	8.8
GSYİH (piyasa fiyatlarında)	8 781.6	4.1	4.1	1.2	2.5	3.5

* Beklenen

Kaynak: OECD Economic Outlook, No:71, Mayıs 2002, Sh.76

Kanada'da ekonomik gelişmeler büyük ölçüde A.B.D.deki gelişmelere benzer bir seyir izlemiştir. İçinde bulunulan durgunluktan ve 11 Eylül terörist saldırılarının etkisinden ekonomi, beklenenden daha hızlı bir toparlanma süreci içine girmiştir. Özel tüketim harcamalarındaki canlılık ve konut yatırımlarının yeniden hızlanması ekonomik toparlanmada önemli bir etken olmuştur. A.B.D.nde olduğu gibi ihracatta yıl boyunca süren bir daralma olmuş, özel yatırım faaliyetleri zayıf bir şekilde seyretmiştir. Buna karşılık istihdam hacmi daralmamış ancak çalışma saatleri kısalmış ve part-time çalışanların oranında bir yükselme olmuştur.

Mali koşullar önemli bir teşvik unsuru olma durumunu sürdürmüştür. Kanada Merkez Bankası 2001 başından buyana, Nisan 2002 de tekrar yükseltmeye başlamazdan önce, faiz hadlerini 375 baz puan düşürmüştür. Hernekadar iki yıl önceki tavan değerlerine göre Kanada menkul kıymet borsa endeksi yüzde 30 oranında daha düşük ise de tekrar toparlanmaya başlamıştır.

TABLO 1.2.4.
KANADA : TEMEL EKONOMİK VERİLER

	Milyar Kanada \$	Bir önceki yıla göre % değişme				
	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*
İşsizlik haddi		7.6	6.8	7.2	7.6	7.2
GSYİH Deflatörü		1.4	3.7	1.2	0.5	2.0
Tüketici Fiyat endeksi		1.7	2.7	2.5	1.9	2.2
Mal ve hizmet ihracatı	377.3	9.9	7.6	-3.7	2.8	9.1
Mal ve hizmet ithalatı	360.3	7.3	8.1	-5.7	1.6	9.5
GSYİH (piyasa fiyatlarında)	915.9	5.1	4.4	1.5	3.2	4.0

* Beklenen

Kaynak: OECD, Economic Outlook, No:71, Mayıs 2002, Sh.106

Ekonomik durgunluğun aşılması yönünde Hükümet, özellikle yılın sonlarına doğru mali genişleme politikası gütmüştür. Yılın ikinci yarısında 2/3 ü federal düzeyde olmak üzere, bütçe fazlası, GSYİH'nın yüzde ikisinden büyük olacak şekilde azaltılmıştır.

JAPONYA

2001 yılını Japonya, son on yıllık dönemin en şiddetli ekonomik durgunluğunu yaşayarak geçirmiştir. Hernekadar sözü edilen bu ekonomik durgunluğun temelinde zayıflayan tüketici güveni ve küresel ekonomik durgunluk gibi iç ve dış faktörler yatıyorsa da, son on yıllık dönemde istikrarlı bir büyümenin sağlanamamış olması, derinlerde yatan yapısal sorunların üstesinden başarıyla gelinememiş olması gerçeğini yansıtmaktadır. 2001 yılının ikinci yarısında keskin bir düşüş gösteren GSYİH'nın, geldiği düzeyde istikrar kazandığı ve bir ekonomik toparlanmanın ön şartlarının oluşmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bununla beraber iç tüketim talebi ile ilgili göstergeler halen zayıf bir toparlanmaya işaret etmekte olup, yatırım siparişleri azalma eğilimini sürdürmektedir.

Düşen ücret düzeylerinin daha da güçlü hale getirdiği deflasyon halen sürmektedir. Ekonomide süregelen yeniden yapılanma faaliyeti ile prim sisteminin yarattığı es-

neklikten kaynaklanan işsizlik artışı nominal ücretlerde ve hanehalklarının gelirlerinde düşüşe yol açmış bulunmaktadır. Ücret sistemi esnekliği deflasyonu körüklerken aynı zamanda karlılık düzeylerindeki düşmeyi de yavaşlatmaktadır. Deflasyon reel faiz hadlerinin yükselmesine yol açmakta bu ise iç pazara dönük çok sayıda firmanın zaten hassas olan bilanço yapılarını bozmaktadır. Bankaların geri dönüşüz kredileri yüksekliğini korumaktadır.

Mart 2001'den buyana gecelik faizlerin fiilen sıfır seviyesinde olmasına rağmen parasal politika, bankalararası piyasadaki kredi risklerini düşürebilmek için daha da gevşetilmiştir. Deflasyonla başedebilmek amacıyla Hükümet mali politikasını daha da genişletmiş ve 2001 mali yılının sonlarında GSYİH'nın yüzde 1/4'ü ve yüzde 1/2'si oranında iki yeni ek Bütçe çıkarmıştır.

Hükümet Şubat ayının sonlarına doğru, bankacılık kesiminde bir krizin önlenilmesi yolunda her türlü önlemin alınacağını vurgulayan bir anti-deflasyon programını uygulamaya koymuştur. Artış eğilimi gösteren ihraç talebinin yumuşak seyretmesi beklenen bir ekonomik toparlanmaya katkıda bulunması beklenmektedir.

TABLO 1.2.5.
JAPONYA: TEMEL EKONOMİK VERİLER

	Trilyon Yen	Bir önceki yıla göre % değişme				
	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*
İşsizlik haddi		4.7	4.7	5.0	5.8	6.0
GSYİH Deflatörü		-1.4	-2.0	-1.4	-1.4	-1.7
Tüketici Fiyat endeksi		-0.3	-0.7	-0.7	-1.2	-1.2
Mal ve hizmet ihracatı	55.1	1.4	12.4	-6.6	1.9	9.0
Mal ve hizmet ithalatı	45.6	3.0	9.6	-0.5	-5.6	3.1
GSYİH (piyasa fiyatlarında)	515.8	0.7	2.4	-0.4	-0.7	0.3

* Beklenen

Kaynak: OECD, Economic Outlook, No:71, Mayıs 2002, Sh. 82

I.2.3. AVRUPA ÜLKELERİ

Avrupa'da GSYİH büyüme hızı 2000 yılı ortalarında yavaşlamaya başlamış ve aynı yılın sonlarında ve 2001 yılı başlarında ortaya koyduğu hafif bir toparlanmanın ardından 2001 yılının geri kalan döneminde zayıflamasını sürdürmüştür. Avrupa'da yaşanan ekonomik yavaşlama, hızı, derinliği ve zamanlaması açısından A.B.D.nde yaşananla büyük bir benzerlik göstermiş ve bunda, petrol fiyatlarının yükselmesi, teknoloji ürünleri hisse senetleri fiyatlarındaki çöküş ve küresel menkul kıymet piyasaları toplam portföy değerlerinde meydana gelen düzeltme hareketi gibi ortak etkenlerin yanısıra, dünyanın geri kalan bölgeleri ile olan şirket ve mali piyasa ilişkilerindeki derinleşme de etkili olmuştur. Özellikle Euro bölgesinde ülkelerarası ekonomik ilişkilerde meydana gelen yoğunlaşma da ekonomik dalgalanmaların oldukça eşzamanlı olarak meydana gelmesinde rol oynamıştır.

Avrupa'nın belli başlı ekonomilerinde 2000 yılı ortalarından buyana sabit sermaye yatırımlarında, stoklarda daralma ve ihracat hacimlerinde bir büyüme yavaşlaması yaşanmıştır. Ekonomik büyüme yavaşlaması ülkeden ülkeye önemli farklılıklar göstermiş ve en belirgin yavaşlama iki çeyrek yıl üst üste daralma göstererek teknik olarak bir resesyona geçirmiş olan Almanya ile Belçika ve Hollanda da ve özellikle 2001 yılının ikinci çeyreğinden buyana İtalya'da yaşanmıştır. Buna karşılık ekonomik büyüme Fransa ve İngiltere'de iyi bir şekilde idame ettirilebilmiş ayrıca İspanya'da da biraz yavaşlamış olmakla beraber Euro bölgesi ortalamasının üzerinde sürdürülebilmıştır.

Ülkeler arası büyüme farklılıklarında dış faktörlerden ziyade iç tüketim talebi gibi ulusal parametrelerdeki farklılıklar rol oynamıştır. Özellikle tüketici davranışları ülkeden ülkeye önemli farklılıklar sergilemiştir, tüketici güveni Almanya ve İtalya'da zayıflarken, reel ücretlerde gerçekleşen yükselme, işgücü piyasası koşullarının elverişliliği ve ayrıca İngiltere'de konut fiyatlarının artması gibi nedenlerle İngiltere ve Fransa'da beklenilmeyen ölçüde güçlü seyretmiştir. Euro bölgesinde hernekadar ekonomik faaliyet hacmi ve talep zayıflığını koruyor ise de toparlanma belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır.

2001 yılında ekonomik büyüme oranının şiddetli bir düşme gösterdiği Almanya'da 2002 yılı başında büyüme tekrar istikrar kazanmıştır. Bütün yıl boyunca yavaşlayan ve son iki çeyrekte de daralma gösteren GSYİH, 2001 yılında Almanya'da yüzde 0.6 oranında büyüebilmiştir. 11 Eylül olaylarının ardından dünya ticaret hacminde meydana gelen daralmanın etkisiyle ihracat büyümesi 2001 yılının son çeyreğinde, toplam talebi de olumsuz yönde etkileyecek şekilde keskin bir düşüş göstermiştir. Yılın ikinci yarısında özel tüketim harcamaları düşmüş, büyüyen işsizlik harcanabi-

lir gelirdeki büyümeyi yavaşlatmıştır. Esasen yılın birinci yarısında durgunluk içinde olan makine ve ekipman yatırımları ikinci yarıda daha da düşmüştür. İmalat sanayii kapasite kullanım oranı 90'ların ortalarından buyana en düşük düzeyine gerilemiştir. Yapısal bütçe açığını GSYİH'nın yüzde $\frac{3}{4}$ 'ü kadar arttıran kurumlar ve gelir vergisi indirimlerinin yapıldığı 2001 yılında genişletici bir mali politika izlenmiştir. Ekonomik faaliyet hacminin 2002 yılının ilk yarısında zayıflığını koruması buna karşılık daha sonra canlanması ve bu gelişmede artan ihracat hacminin etkili olması beklenmektedir.

2001 yılının son çeyreğinde GSYİH'nın yıllık bazda yüzde 0.6 oranında düştüğü Fransa'da toplam hasıla yıl içinde yüzde 2.0 oranında büyümüş ve büyümenin ardındaki temel itici güç zayıflamakla beraber tüketim talebindeki canlılık olmuştur. Halen Euro bölgesinde parasal politika toplam talebi destekler bir nitelik taşımaktadır. İşsizlik haddi 2001 yılı Mayıs ayından buyana yükselmekte olup, bu yılın ikinci çeyreği itibariyle yüzde 9 düzeyindedir.

İngiltere 2001 yılındaki küresel ekonomik yavaşlamadan diğer ülkelere göre daha az etkilenmiştir. Uluslar arası ticaretteki daralma nedeniyle yılın son çeyreğinde ekonomik büyüme yavaşlamış, ihracat, sabit sermaye yatırımları ve stok yenileme faaliyeti zayıflamıştır. Ancak tüketim harcamaları gelirlerdeki artış ve yükselen konut fiyatlarının servet üzerine etkisi nedeniyle canlılığını korumuştur. Kasım ayındaki 50 baz puanlık geri çekmeden buyana Merkez bankası (Bank of England) rrepo faiz oranlarını son 37 yılın en düşük düzeyi olan yüzde 4.0'te idame ettirmektedir. Sağlanılan güçlü mali yapı Hükümeti alt yapı ve temel kamu hizmetleri alanlarında yatırım yapmaya teşvik etmiş ve kamu harcamaları hızlı bir artış göstermiştir. Enflasyon haddi ve işsizlik düşük düzeylerini korumuşlardır.

İtalya'da 2001 yılının ikinci yarısında iç talep gerilemiş ve stoklardaki çözülme büyümeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomik faaliyet hacminin zayıflığına rağmen işsizlik haddi, bölgeler arasında büyük salınım göstermekle beraber, düşmesini sürdürerek yüzde 9.1'e kadar gerilemiştir. İzlenen mali politika, bütçe açığının daraltılması sürecine zarar vermeyecek şekilde toplam talebin arttırılmasına yardımcı olacak şekilde sürdürülmektedir. Para politikası da genişletici bir nitelik taşımakta olup, faiz hadleri, kısa ve uzun vade için $1\frac{1}{4}$ ve $2\frac{1}{4}$ gibi bugüne kadar olan en düşük seviyelerde idame ettirilmiştir.

Tüketim harcamalarının canlılığını sürdürmesine rağmen 2001 yılında İspanya'da da büyüme hızı gerilemiş ve önceki yıllarda yüzde 4'ün üstünde olan büyüme oranı 2001 de yüzde $\frac{2}{3}$ 'e düşmüştür. Ekonomik büyümeye yıl içinde yüzde 6 oranında

büyüyen inşaat yatırımları da katkıda bulunmuştur. Arjantin’de yaşanan derin ekonomik kriz 2002 yılı başlarında, bu ülkede yatırım yapmış olan İspanyol firmalarının karlarında ve borsa kapitalizasyon değerlerinde önemli düşüşlere neden olmuştur. Ancak krizin diğer ülkelere yayılması söz konusu olmadığından olumsuz etkileri sınırlı kalmıştır.

Avrupa genelinde ekonomik toparlanmayı tehlikeye sokabilecek yapısal dengesizlikler pek bulunmamaktadır. Şirket karlılık düzeyleri yüksektir ve bu durumun sabit sermaye yatırımlarını özendirmesi beklenmektedir.

Mali politika alanında birçok ülke tutarlı biçimde otomatik stabilizatörleri devreye sokmuşlardır, bu durum bütçe açıklarının geçen yıl ve bu yıl biraz genişlemesi sonucunu doğurmuştur.

Ekonomik toparlanmanın kuzey Avrupa ülkelerinde daha hızlı seyretmesi beklenmektedir. Yeni Zelanda ile birlikte İsveç ekonomik daralmanın ardından faiz hadlerini yeniden yükselten ilk Avrupa ülkesi olmuştur.

TABLO I.2.6.
AVRUPA ÜLKELERİ: TEMEL EKONOMİK VERİLER

	Cari fiyatlarla Milyar Euro	Bir önceki yıla göre % değişme				
	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*
GSYİH Deflatörü		0.5	-0.4	1.3	1.4	0.9
Tüketici Fiyat endeksi		0.6	2.1	2.4	1.5	1.6
Mal ve hizmet ihracatı	559.7	5.6	13.2	4.7	3.2	7.5
Mal ve hizmet ithalatı	531.6	8.5	10.0	0.1	2.2	7.3
Fransa						
GSYİH Deflatörü		0.3	0.8	1.6	1.6	1.4
Tüketici Fiyat endeksi		0.6	1.8	1.8	1.6	1.7
Mal ve hizmet ihracatı	340.6	3.9	13.3	1.1	-2.0	7.8
Mal ve hizmet ithalatı	306.8	4.2	15.4	-0.2	-1.7	7.9
İtalya						
GSYİH Deflatörü		1.7	2.1	2.6	2.6	2.2
Tüketici fiyat endeksi		1.7	2.6	2.3	2.3	1.9
Mal ve hizmet ihracatı	282.7	0.3	11.7	0.8	2.3	7.2
Mal ve hizmet ithalatı	246.2	5.3	9.4	0.2	1.8	6.9
İngiltere						
	Milyar Pound					
GSYİH deflatörü		2.6	1.7	2.4	3.2	2.5
Tüketici Fiyat Endeksi		2.3	2.1	2.1	2.3	2.3
Mal ve hizmet ihracatı	228.8	5.4	10.3	1.0	0.7	8.8
Mal ve hizmet ithalatı	237.9	8.9	10.9	2.8	2.6	8.3
Hollanda						
	Milyar Euro					
GSYİH Deflatörü		1.7	3.7	4.7	3.6	2.9
Tüketici Fiyat endeksi		2.0	2.3	5.1	3.4	2.4
Mal ve hizmet ihracatı	215.9	5.4	9.5	1.1	2.8	7.4
Mal ve hizmet ithalatı	196.7	6.3	9.4	1.1	3.3	8.0

Belçika						
GSYİH Deflatörü		1.2	1.3	1.8	2.4	2.5
Tüketici Fiyat endeksi		1.1	2.7	2.4	1.8	2.0
Mal ve hizmet ihracatı	169.7	5.0	9.7	-0.4	1.0	7.4
Mal ve hizmet ithalatı	160.3	4.1	9.7	-1.3	1.4	7.2
İspanya						
GSYİH Deflatörü		2.9	3.4	3.9	2.6	2.4
Tüketici Fiyat endeksi		2.2	3.5	3.2	2.8	2.6
Mal ve hizmet ihracatı	143.9	7.6	9.6	3.4	3.3	7.4
Mal ve hizmet ithalatı	143.6	12.8	9.8	3.7	3.0	9.2
Portekiz						
GSYİH Deflatörü		3.3	2.7	4.7	4.0	3.3
Tüketici Fiyat endeksi		2.2	2.8	4.4	3.1	2.8
Mal ve hizmet ihracatı	31.2	3.2	8.1	3.2	3.4	7.8
Mal ve hizmet ithalatı	40.1	8.7	6.0	0.8	3.0	6.7
Yunanistan						
GSYİH Deflatörü		3.0	3.4	3.2	3.0	2.9
Tüketici Fiyat endeksi		2.1	2.9	3.7	3.4	2.9
Mal ve hizmet ihracatı	21.0	8.1	18.9	2.3	3.3	7.3
Mal ve hizmet ithalatı	29.8	3.6	15.0	1.9	3.5	6.2
Avusturya						
GSYİH Deflatörü		0.7	1.2	1.8	1.5	1.9
Tüketici Fiyat endeksi		0.5	2.0	2.3	1.7	1.7
Mal ve hizmet ihracatı	82.7	8.7	12.2	5.5	4.7	8.0
Mal ve hizmet ithalatı	83.8	8.8	11.1	3.6	3.9	7.6
İsveç	Milyar Kron					
GSYİH Deflatörü		0.7	1.0	2.0	2.5	2.4
Tüketici Fiyat endeksi		0.3	1.3	2.6	2.6	2.8
Mal ve hizmet ihracatı	832.6	6.5	10.3	-1.4	2.5	9.2
Mal ve hizmet ithalatı	713.5	4.4	11.5	-3.9	1.4	8.0

* Beklenen

Kaynak: OECD, Economic Outlook, No: 71, Mayıs 2002.

I.2.4. ASYA ÜLKELERİ

Asya-Pasifik Bölgesinde yer alan ülkelerin birçoğunun büyüme hızında 2000 yılından buyana düşmeler meydana gelmiş olup, bölgenin ekonomik büyüme eğilimini etkileyen önemli unsurlardan birini, 1997-98 finansal krizinden sonraki ekonomik toparlanmaya da katkı sağlamış olan, elektronik cihazlara olan küresel talepteki değişimler oluşturmuştur. Bölgedeki ülkelerden önemli bir kısmı petrol ithalatçısı ülkeler olduklarından, petrol fiyatlarındaki devrevi hareketler de ekonomik faaliyet hacmini etkileyen bir diğer önemli faktör olmuş ve 2000 yılının sonlarında petrol fiyatlarında meydana gelmiş olan yükselme, birçok ülkede reel gelir düzeylerinin ve dolayısıyla talebin düşmesine yol açmıştır. Buna karşılık 2001 yılında petrol fiyatlarında gözlenen gerileme ekonomik toparlanmaya katkıda bulunmuştur. Hernekadar son on yıllık dönemde Japonya'nın karşı, karşıya kalmış olduğu ekonomik problemler diğer Asya ülkelerinin bu dönemde yüksek büyüme hızları tutturmalarını önlememiş ise de, Japonya halen bu ülkelerin önemli bir ticaret ortağı ve sermaye kaynağıdır. Bölge ülkeleri arasındaki bu ekonomik bağlar dikkate alındığında Japonya'nın yaşamakta olduğu ekonomik durgunluğun ve Yen'in yakın geçmiş dönemde uğradığı değer kaybının bu ülkeleri genel olarak olumsuz yönde etkileyebileceği sonucu çıkarılabilir.

İhracat hacimlerinde, tüketici ve iş alemi güven duygusunda biraz gerileme ve büyüme hızında yavaşlama meydana gelmiş olmakla beraber, bölgedeki diğer ülkelere göre dış ticarete daha az bağımlı durumda bulunan Çin ve Hindistan'da ekonomik faaliyet hacmi görece olarak canlılığını korumuştur.

Bölge ülkelerinin bir çoğu, güçlü temel makroekonomik dengelere sahip oldukları cihetle, ekonomik toparlanmayı destekleyici nitelik taşıyan mali ve parasal politikaları uygulamaya koyabilmişlerdir. Bununla beraber halen yüksek düzeyde bütçe açığı veya kamu borç stoku problemi ile karşı, karşıya olan Hindistan, Endonezya ve Filipinler gibi ülkelerde bu durum genişletici mali politikaların uygulamaya konulmasını sınırlamıştır.

Ekonomik göstergelerde yakın geçmiş zamanda gözlenen gelişmeler bu ülkelerin ekonomik toparlanmalarına katkıda bulunacak bir nitelik taşımaktadır. Elektronik cihaz fiyatları, sipariş ve sevkiyatlarında yakın zamanda meydana gelen yükselmeler ve A.B.D.nde başlayan ekonomik canlanma, Asya ülkelerinde ihracat ve sınai üretim hacmi üzerinde olumlu katkıda bulunacaktır.

Bölgede mali sektör göstergeleri de olumlu bir nitelik taşımakta olup, Borsalar 11 Eylül olaylarının şokunu atlatmış ve faiz farkları (spread) düşmüştür.

TABLO I.2.7.
ASYA EKONOMİLERİ
(Yıllık % değişim)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾			
	2000	2001	2002*	2003*	2000	2001	2002*	2003*
Yükselen Asya Ekonomileri	6.9	5.0	5.6	6.2	1.8	2.5	2.3	2.8
Hong Kong	10.5	0.1	1.5	3.6	-3.7	-1.6	-2.5	-
Kore	9.3	3.0	5.0	5.5	2.3	4.1	2.7	2.6
Singapur	10.3	-2.1	3.2	5.1	1.1	1.0	1.1	1.6
Endonezya	4.8	3.3	3.5	4.0	3.8	11.5	12.4	8.2
Malezya	8.3	0.4	3.0	5.5	1.6	1.4	1.8	2.5
Filipinler	4.0	3.4	4.0	4.2	4.3	6.1	5.0	5.1
Tayland	4.6	1.8	2.7	3.5	1.6	1.7	0.6	2.7
Bengaldeş	5.5	4.5	3.9	4.0	2.3	1.8	3.8	5.3
Hindistan	5.4	4.3	5.5	5.8	4.0	3.8	4.1	4.0
Pakistan	3.9	3.4	4.2	5.1	4.4	3.8	3.7	4.0
Çin	8.0	7.3	7.0	7.4	0.4	0.7	0.3	1.5
Vietnam	5.5	4.7	5.3	7.0	-1.7	0.1	4.9	3.7

(1) Yıllık ortalamalara göre

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2002, Sh. 24

Küresel ekonomik faaliyet hacminde ve elektronik sanayiinde gözlemlenen genişlemenin, yeni sanayileşmekte olan ülkeler arasında yer alan Hong Kong, Singapur ve Tayvan'ın, 2001'deki belirgin daralmanın ardından gerçekleşen ılımlı ekonomik büyümelerini olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Kore'de daha güçlü bir büyüme beklenmektedir. Çin'de iç talepteki canlılıktan destek bulan büyümenin 2002 yılında yüzde 7.0 dolayında gerçekleşmesi beklenmektedir. Bununla beraber dış talepteki gelişmelerin büyümeye olumsuz katkıda bulunması beklenmektedir, zira Çin'in bu yılın başlarında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması Çin'in ithalat talebi-

ni, özellikle sermaye malları dışalımını, küresel ekonomik toparlanmanın bu ülkenin ihracatına yapacağı olumlu katkının üzerinde arttırması beklenmektedir.

Hindistan ekonomisinin, hizmetler sektöründeki canlılık ve elverişli tarımsal üretim(1) sayesinde 2002 yılında büyüme hızını yüzde 5 1/2 'ye beklenmektedir. 2001 yılında Pakistan'da büyüme hızı genel küresel durgunluk, Afganistan olaylarının yarattığı belirsizlik, Hindistan'la arasındaki gerilimin tırmanması ve pamuk üretimindeki düşüş nedeniyle yavaşlama göstermiştir.

Küresel durgunluğa rağmen Yeni Zelanda ve Avustralya görece olarak oldukça iyi bir büyüme gerçekleştirmişlerdir.

1.2.5. LATİN AMERİKA ÜLKELERİ

Latin Amerika'da dikkatler Arjantin'in halen derinden yaşadığı ekonomik kriz ve bu krizin diğer bölge ülkeleri üzerindeki olası olumsuz etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Krizin diğer bölge ülkeleri üzerindeki olumsuz etkileri bu güne kadar oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Örneğin diğer bölge ekonomilerinde bono 'spread'leri krize aşırı tepki vermemiş ve bu ülkelerin finans kaynaklarına elverişli koşullarla erişimleri durumu devam etmiş ayrıca döviz kurlarında önemli dalgalanmalar meydana gelmemiştir.

Mali politikanın sürdürülebilirliğinin sağlanmasına ve ulusal paranın aşırı değerli duruma gelmesinin önlenmesine yönelik olarak alınan önlemlere rağmen, Arjantin'de 2001 yılı boyunca beklentilerdeki kötüleşme sürmüştü ve bu durum kendisini, yükselen bono spreadleri, banka mevduatlarının çözülmesi ve azalan döviz rezervleri olarak belirgin biçimde hissettirmiştir. 2001 Aralık ayında bir bankacılık kesimi krizini önlemek ve döviz rezervi kaybının önüne geçebilmek için banka mevduatları kontrol altına alınmıştır. Neticede ulusal paranın konvertibilitesi üzerine getirilmiş olan kısıtlamalar, varolan güven krizini daha da ağırlaştırmış ve ülke borçlarını ödeyemeyeceğini deklare etmiştir. Şubat ayı başlarında döviz kuru çapası sistemi terk edilmiş ve önemli döviz kuru değer kayıpları ile karşılaşmıştır. Pesonun değer kaybının yeni bir enflasyon sarmalını başlatması ve bu durumun, içinde bulunulan resesyonu daha da arttırmasından endişe edilmektedir.

Arjantin'in yakın gelecekte maruz kalacağı ekonomik ve siyasi gelişmeler belirsizliğini korumaktadır, bununla beraber bu ülkenin toplam hasılasında önemli bir da-

---

(1) 2002 yılı yazında Hindistan'da Muson yağmurlarının yetersiz kalması ve geniş bir bölgeyi tehdit eden kuraklık bu büyüme beklentisini olumsuz yönde etkileyebilir.

ralma ve enflasyon haddinde bir tırmanma olması kaçınılmaz görülmektedir. İç talebin düşmesi buna karşılık ulusal paranın değer kaybı nedeniyle ihraç talebinin yükselmesi beklenmektedir.

Bir bütün olarak Latin Amerika ülkeleri ekonomileri, gelişmiş ülkelerin ekonomilerindeki gelişmelerden ve bölge ülkelerinin yüksek boyutlu dış açıklarının kapatılması için ihtiyaç duydukları finansal kaynak akımlarından derin şekilde etkileneceklerdir. Meksika ve diğer Merkezi Amerika ülkeleri 2001 yılında A.B.D.deki durgunluktan olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Petrol fiyatlarındaki artışın etkisinin yanısıra, izlenmekte olan güçlü parasal ve mali politikaların, Meksika'da ekonomik büyümenin idame ettirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

A.B.D. ve Avrupa'da başlayan ekonomik toparlanma sürecinin dış ticaret üzerindeki olumlu etkisi ve iç talepteki canlılık sonucu Brezilya'da ekonomik büyümenin, IMF ile yapılan görüşmelerin sonucuna bağlı olarak, güçlenmesi beklenmektedir. Düşmekle beraber ülkenin yüksek boyutlu dış finansman gereksinimi ülkenin önemli bir ekonomik sorununu oluşturmaktadır. Uruguay'ın yükselen bono spreadleri, döviz kuru üzerindeki artan baskılar ve çıkarılan bonoların yatırım yapılabilir kategorisinden çıkarılmış olması gibi nedenlerle karşılaştığı ekonomik sorunlar, dış ticareti içinde Arjantin'in taşıdığı ağırlık nedeniyle daha da artmıştır.

And Dağları Bölgesinde yer alan bölge ülkeleri küresel ekonomik durgunluktan ve özellikle bazı temel mal fiyatlarında 2001 yılı içinde meydana gelmiş olan gerilemelerden olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Petrol fiyatlarındaki gerileme başta Venezuela olmak üzere Kolombiya ve Ekvator'u, bakır ve diğer metal fiyatları Şili ve Peru'yu kahve fiyatlarındaki gelişmeler ise Yine Kolombiya'yı olumsuz yönde etkilemiştir.

Küresel ekonomik toparlanma ile petrol dışı temel mal fiyatlarında meydana gelmesi olası artışların 2002 yılı ortalarından itibaren bölgenin çoğu ülkesinde büyümeye olumlu katkı sağlaması beklenmektedir.

TABLO I.2.4.
MERKEZİ VE GÜNEY AMERİKA ÜLKELERİ VE KARAYİPLER
(Yıllık % Değişim)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları			
	2000	2001	2002*	2003*	2000	2001	2002*	2003*
Batı Yarımküresi	4.0	0.7	0.7	3.7	8.1	6.4	8.2	7.4
Mercosur üyeleri	2.9	0.2	-0.9	3.0	5.0	4.9	10.5	9.7
Arjantin	-0.8-3.7	-10	-150-3		-0.9	-1.1	25-30	30-35
Brezilya	4.4	1.5	2.5	3.5	7.0	6.8	6.1	3.9
Uruguay	-1.3	-3.1	-1.7	3.0	4.8	4.4	7.1	9.4
And Bölgesi	3.3	2.2	2.1	4.0	13.0	8.8	8.7	7.6
Şili	4.4	2.8	3.0	6.0	3.8	3.6	2.3	3.0
Kolombiya	2.8	1.5	2.5	3.3	9.2	8.0	7.1	5.3
Ekvator	2.3	5.2	3.1	6.0	96.2	37.0	15.5	8.0
Peru	1.4	3.6	2.5	5.0	3.5	3.8	3.3	2.4
Uruguay	3.1	0.2	3.7	5.0	3.8	2.0	1.8	2.3
Venezuela	3.2	2.7	-0.8	1.3	16.2	12.5	20.8	20.2
Merkezi Amerika ve Karayip	6.0	0.2	1.9	4.6	8.8	6.6	4.5	4.0
Dominik	7.8	3.0	3.5	5.2	7.7	8.9	3.7	3.9
Guatemala	3.6	1.8	2.3	3.5	5.1	8.7	5.0	3.9
Meksika	6.6	-3	1.7	4.9	9.5	6.4	4.3	3.8

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2002, Sh. 31

I.2.6. AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİNE ADAY ÜLKELER

Avrupa Birliği üyeliğine aday olan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde ekonomik gelişmeler, küresel durgunluğa rağmen diğer bölgelere göre daha olumlu seyretmiştir. Hernekadar özellikle Avrupa Birliği ülkelerine yapılmakta olan ihracatta bir yavaşlama meydana gelmiş ise de iç pazarların canlılığı bu durumu telafi etmiştir. İki ülkedeki gelişmeler bu genel eğilime uygun seyretmemiştir. Polonya'da zayıf iç talep ekonomik büyümenin 2000 yılına göre önemli bir gerileme ortaya koymasının temel nedeni olurken, Türkiye iç ve dış ekonomik şokların etkisiyle şiddetli bir ekonomik daralma yaşamıştır.

Bu ülkelerin büyük bir kısmı önemli boyutta cari açık vermektedirler bununla beraber dış finansman temini olanakları idame ettirilebilmektedir. Gelecekteki AB üyeliği bu ülkelere olan doğrudan yabancı sermaye akımlarını özendirici bir rol oynamaktadır.

Polonya'da ekonomik faaliyet hacmi daralır ve işsizlik haddi rekor seviyelere çıkarırken, Macaristan, Çek ve Slovak Cumhuriyetlerinde ekonomik görünüm; ılımlı büyüme oranı, görel olarak güçlü iç talep ve tüketici güveni, düşük enflasyon ve faiz hadleri şeklinde kendini göstermiştir. Romanya ve Bulgaristan'da yüzde 4-5 düzeyindeki büyümenin, giderek düşen enflasyon ve cari açıkla birlikte idame ettirilmesi beklenmektedir.

Baltık ülkelerinde iç talebin canlılığına rağmen büyümede yavaşlama görülmüştür.

TABLO I.2.9.
AVRUPA BİRLİĞİNE KATILMAYA ADAY ÜLKELER
(Yıllık % Değişme)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları			
	2000	2001	2002*	2003*	2000	2001	2002*	2003*
AB Katılım Adayı Ülkeler	4.9	0.4	3.1	4.2	24.7	21.1	17.7	11.5
Türkiye	7.4	-6.2	3.6	4.7	54.9	54.4	49.1	26.9
Türkiye hariç	3.8	3.0	2.9	3.9	13.1	9.7	6.8	5.7
Çek Cumhuriyeti	2.9	3.6	3.3	3.7	3.9	4.7	4.0	3.7
Macaristan	5.2	3.8	3.5	4.0	9.8	9.2	5.4	4.0
Polonya	4.1	1.1	1.4	3.2	10.1	5.4	3.2	3.2
Slovak Cumhuriyeti	2.2	3.3	3.7	3.9	12.0	7.3	4.3	7.0
Romanya	1.8	5.3	4.5	5.0	45.7	34.5	25.2	17.5
Bulgaristan	5.8	4.5	4.0	5.0	10.4	7.5	4.5	3.5

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2002, Sh. 40

I.2.7. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU

Bağımsız Devletler Topluluğunda ekonomik büyüme küresel ekonomik durgunluğa karşı güçlü konumunu sürdürmüş ve hafif bir gerileme ile 6 _ e düşmüştür. Bu büyüme oranı önde gelen gelişmekte olan ülkeler arasında en yüksek büyüme oranını oluşturmaktadır. Bu ülkeler genelindeki büyüme oranının yüksekliğinde Rusya ekonomisinin güçlü bir biçimde büyümesini sürdürmüş olması etkili olmuştur. Tarım ve sanayi sektörlerindeki üretim artışlarının etkisiyle ekonomik büyüme bölgenin ikinci büyük ekonomisi olan Ukrayna'da da daha güçlü bir konuma ulaşmıştır.

Başta Rusya ile olmak üzere bu ülkelerle bölgenin diğer ülkeleri arasında varolan sıkı ticari ve mali ilişkiler , bu iki ülkedeki hızlı büyümenin diğer ülkeleri de olumlu yönde etkilemesi sonucunu doğurmuştur. Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerde gerçekleştirilen ekonomik canlılığa, önceki yıllara göre iyileşme gösteren

ekonomik istikrar ile etkin politika uygulamalarının yanısıra, bazı ülkelere özgü koşulların elverişli konumu da katkıda bulunmuştur. Örneğin Kazakistan'da hızla gelişme gösteren petrol sektörü, Türkmenistan'da petrol ve doğal gaz gelirlerinde sağlanan artış ve Tacikistan'da pamuk ve alüminyum üretimindeki artışlar gibi. Ancak Belarus ve Özbekistan'da yapısal reformların yapılmasında süregelen yavaş tempo bu ülkelerde ekonomik büyümede güçsüzlüğe neden olmaktadır.

Makroekonomik alanda karşı karşıya bulunulan sorunlar ülkeden, ülkeye önemli farklılıklar göstermektedir. Rusya'da yüksek hacimli petrol ihracatı gelirleri, Rublenin dış rekabete olanak veren düşük kur düzeyi ve azalan sermaye ihraçları güçlü bir ödemeler dengesi sağlanması olanağı yaratmıştır. Rusya Merkez Bankası'nın Rublenin nominal değer kazanımını önlemek için başvurduğu döviz alımlarının etkisi, beklenen düzeyin üstünde oluşan bütçe fazlasının etkisi ile hemen tümüyle kaybolmuştur. Para hacmindeki hızlı büyüme enflasyonun öngörülen düzeyin üstünde oluşmasına yol açmıştır. Bölgenin diğer ülkelerinde enflasyon 2001 yılında önemli ölçüde düşme göstermiş olmakla beraber, reformları uygulamaya koymakta geciken bazı ülkelerde önemli bir sorun olma durumunu sürdürmektedir.

TABLO I.2.10.
BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU
(Yıllık % Değişme)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları				Cari İşl. Hesabı**
	2000	2001	2002*	2003	2000	2001	2002*	2003*	2001
Bağımsız Devletler Topluluğu	8.3	6.2	4.5	4.6	25.0	19.8	13.4	10.5	8.4
Rusya	9.0	5.0.	4.4	4.9	20.8	20.7	14.1	10.8	11.3
Rusya hariç	7.0	8.9	4.7	4.1	34.9	18.0	11.9	10.0	-0.6
Ermenistan	6.0	7.5	6.0	6.0	-0.8	3.4	3.0	3.0	-10.5
Azerbaycan	11.1	9.0	8.5	8.5	1.8	1.5	2.4	3.3	-2.3
Gürcistan	1.9	4.5	3.5	4.0	4.0	4.7	4.6	5.0	-5.6
Kazakistan	9.8	13.2	7.0	5.1	13.3	8.3	6.4	5.1	-5.3
Kırgız Cumhuriyeti	5.0	5.0	4.5	4.5	18.7	7.0	6.1	5.5	-6.2
Moldova	2.1	4.0	4.8	5.0	31.3	9.8	6.6	6.0	-7.4
Tacikistan	8.3	10.0	6.0	5.0	32.9	38.6	10.5	7.6	-7.4
Ukrayna	5.9	9.1	5.0	4.0	28.2	12.0	7.6	9.4	3.5
Özbekistan	3.8	4.5	2.2	3.0	25.0	27.2	22.2	13.5	-0.6

* Beklenen

** GSYİH'nın % si olarak

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Nisan 2002, Sh. 42

Bölgenin temel iki sorununu dış borçların yüksekliği –ortalama yıllık ihracat tutarının iki katı kadardır- ile bölgenin toplam hasılasının yüzde 80'ini üreten petrol ihracatçısı ülkelerin, petrol fiyatlarındaki salınımlara olan aşırı duyarlılıklarıdır.

I.2.8. ORTA-DOĞU ÜLKELERİ

OPEC kararları doğrultusunda petrol üretiminin kısıtlanması bölgenin petrol ihracatçısı ülkelerinde ekonomik faaliyet hacminin daralması sonucunu doğurmuşsa da

sürmesi halinde oldukça yüksek petrol fiyatlarının bu ülkelerin büyümeleri üzerinde olumlu etkide bulunması beklenmektedir. Diğer taraftan Filistin sorunundaki tırmanma ve 11 Eylül olayları özellikle turizm gelirleri üzerindeki etkileri sonucu İsrail ve Mısır'ın ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Başta Körfez ülkeleri olmak üzere petrol fiyatlarındaki oynamalar bu ülkelerin cari işlemler hesabını ve mali dengelerini doğrudan etkilemektedir. Genelde bölgede önemli bir ekonomik politika önceliğini, ekonomilerin petrol, enerji ağırlıklı bir yapıdan daha çeşitli sektörleri içeren bir yapıya kavuşturulması

Oluşturmaktadır. Bu alanda İran İslam Cumhuriyetinin önemli mesafe kaydettiği gözlemlenmektedir.

TABLO I.2.11.
ORTA-DOĞU ÜLKELERİ
(Yıllık % Değişme)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları				Cari İşl. Hesabı**
	2000	2001	2002*	2003	2000	2001	2002*	2003*	2001
Orta-Doğu Ülkeleri	5.3	4.5	3.1	4.4	9.8	8.0	9.5	8.3	6.9
Petrol İhracatçıları	5.7	5.0	3.4	4.7	12.6	10.0	11.5	9.8	9.6
Suudi Arabistan	4.5	2.2	-0.5	3.2	-0.6	-1.4	-	1.1	4.9
İran	4.9	5.1	5.3	5.1	12.6	11.7	15.0	12.0	5.4
Kuveyt	1.7	2.7	-1.8	3.3	1.7	2.5	2.5	2.5	32.2
Maşrek Ülkeleri***	4.2	3.2	2.4	3.6	1.9	1.9	3.2	3.9	-2.3
Mısır	5.1	3.3	1.7	3.5	2.8	2.4	3.2	4.4	-
Ürdün	4.0	4.2	5.1	6.0	0.7	1.8	3.5	2.4	0.4
İsrail	6.4	-0.6	1.3	3.8	1.1	1.1	3.1	2.1	-1.5

* Beklenen

** GSYİH'nın %'si olarak

*** Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Mayıs 2001, SH. 39

I.2.9. AFRİKA ÜLKELERİ

Dış koşulların oldukça elverişsiz olmasına rağmen Afrika ülkeleri 2001 yılında diğer ülkelere göre daha iyi bir ekonomik büyüme ortaya koymuşlardır. Ekonomik durum ülkeden ülkeye farklılıklar ortaya koyuyorsa da, genelde ekonomik konjonktürü belirleyen temel unsurlar; temel mal piyasalarındaki gelişmeler, ekonomik politikaların uygulanmasındaki kararlılık ve başarı düzeyi ile ülkelerarası silahlı anlaşmazlıklar ve sosyal gerilimler olmuştur. Petrol fiyatlarındaki yükselme, petrol ihracatçısı bölge ülkelerini olumlu yönde etkilerken, en fakir ülkelerin de içinde yer aldığı dış petrole bağımlı ve diğer malların ihracatçısı olan çok sayıda diğer ülke üzerinde yıkıcı bir etki meydana getirmektedir. Küresel düzeyde ekonomik faaliyet hacminde toparlanma belirtileri ortaya çıkmasına rağmen halen bir çok Afrika ülkesi, kahve, pamuk ve bazı metallerde düşük ihrac fiyatları ile mal satma durumundadırlar. 1990'lı yılların sonlarında ve 2000 yılında karşı, karşıya kalınmış olan çok kötü sel ve kuraklık benzeri doğal afetlerin meydana gelmemesi bölgenin önemli bir kısmında tarımsal üretim artışlarına olanak verirken, kuraklığın sürdüğü Güney Afrika'nın bazı bölgelerinde halk çok şiddetli bir yiyecek sıkıntısı ile karşı, karşıya bulunmaktadır.

Çokuluslu düzeyde başlatılan ve uygulamaya konulan bazı politikaların Afrika'nın çok fakir ülkelerinin sıkıntılarını bir parça ferahlık getirmesi beklenmektedir. Bu kapsamda halen 20 ülke "Ağır Borç Yükü Altında Bulunan Fakir Ülkeler" (HIPC) programı çerçevesinde dış borçlarının silinmesi olanağına kavuşmuş bulunmaktadır. Bu yıl içinde bu sayının artması beklenmektedir. Bu şekilde bu programdan istifade eden ülkelerin, kısıtlı bütçe olanaklarını, eğitim, sağlık ve insanı sermayenin geliştirilmesi gibi alanlarda sosyal içerikli ve yatırım harcamalarına tahsis edebilecekleri imkanı ortaya çıkacaktır.

TABLO I.2.12.
AFRİKA ÜLKELERİ
(Yıllık % Değişme)

	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları				Cari İşl. Hesabı**
	2000	2001	2002*	2003*	2000	2001	2002*	2003*	2001
Afrika	3.0	3.7	3.4	4.2	14.2	12.6	9.3	6.1	-0.5
Cezayir	2.4	3.5	2.3	3.4	0.3	4.1	5.6	4.4	11.3
Fas	2.4	6.3	4.0	4.1	1.9	0.5	1.4	1.8	3.0
Tunus	4.7	5.0	3.8	6.4	3.0	1.9	3.4	3.0	-4.2
Kenya	-0.2	1.1	1.4	2.4	6.2	0.8	3.2	3.9	-2.5
Nijerya	3.8	4.0	-1.1	3.4	6.9	18.9	14.7	11.2	-0.2
G. Afrika Cumhuriyeti	3.4	2.2	2.3	3.0	5.4	5.7	8.1	5.2	-0.5
Petrol İthal Edenler	3.0	3.6	3.6	4.4	13.6	11.0	7.8	5.4	-2.5
Petrol İhraç Edenler	3.1	4.1	2.7	3.5	16.3	18.0	14.6	8.3	5.0

* Beklenen

** GSYİH'nın %'si olarak

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2002, SH. 44

I.3. DÜNYA TİCARETİ

Dünya ticareti 1997 yılı ikinci yarısında Uzak-Doğu Asya'da başlayarak süratle bölgeyi etkisi altına alan ve daha sonra 1998 yılı Ağustos ayında Rusya ve 1999 yılı başında Brezilya'da başgösteren ekonomik bunalımlara yol açan krizden önemli biçimde olumsuz yönde etkilenmiştir. 1996 yılında yüzde 9.9 oranında büyüme gösteren dünya ticaret hacminde 1997 yılında genişleme oranı keskin bir düşüşle yüzde 3.3 olarak gerçekleşmiş, küresel krizin dünya ticareti üzerindeki etkileri 1998 ve 1999 yıllarında da hissedilmiştir. 1998 yılında yüzde 5.1 ve 1999 yılında da 5.9 oranında büyüme gösteren dünya emtia ticareti hacmi, 2000 yılında dünya genelinde yaşanan olağanüstü ekonomik büyümenin etkisiyle çok hızlı bir genişleme ortaya koymuştur.

TABLO I.3.1.
DÜNYA TİCARETİ
(Yıllık % Değişme)

	2000	2001	2002*	2003*
Emtia Ticaret Hacmi				
Dünya Ticareti	12.7	0.0	2.5	9.5
Mamul Ürünler	14.1	-0.7	2.2	10.0
OECD Ülkeleri İhracatı	12.0	-0.8	1.5	8.5
OECD Ülkeleri İthalatı	11.9	-0.8	2.3	8.2
OECD Dışı Ülke İhracatı	13.9	1.2	4.3	12.7
OECD Dışı Ülke İthalatı	15.9	3.6	3.9	13.0
OECD Ülkeleri Arası Ticaret	11.4	-1.4	1.1	7.2
Ticaret Fiyatları				
OECD İhracatı	-3.7	-2.2	-1.1	1.6
OECD İthalatı	-1.0	-2.9	-1.6	1.9
OECD Ticaret Hadleri(1)	-6.7	2.2	1.6	-0.8

* Beklenen

(1) OECD üyesi ülkeler arası ticaret hariç tutularak OECD ihraç fiyatlarının OECD ithal fiyatlarına olan oranı alınarak hesaplanmıştır.

Kaynak: OECD Economic Outlook, No: 71, Preliminary Edition, Nisan 2002, Sh.39

Aşağıda verilen ve daha uzun dönemi kapsayan tablodan açıklıkla görüleceği üzere, 10 yıllık ortalamalar itibariyle 1984-93 döneminde yıllık ortalama yüzde 5.5 ve 1994-2003 döneminde yıllık ortalama (beklenen) yüzde 6.6 oranında bir büyüme göstermiş olan Dünya mal ve hizmetler ticaret hacmi, uzun bir dönemin ardından 2001 yılında ilk kez reel bir daralma göstermiştir.

TABLO I.3.2.
DÜNYA TİCARETİ
(% Değişme)

	On Yıllık Ortalamalar		1996	1997	1998	1999	2000	2001
	1984-1993	1994-2003						
Mal ve Hizmet Ticareti Dünya ticareti Hacim	5.5	6.6	6.8	10.5	4.2	5.3	12.4	-0.2
Ticaret hacmi İhracat								
Gelişmiş ülkeler	5.8	6.0	6.0	10.5	4.0	5.2	11.7	-1.3
Gelişmekte olanlar	6.7	8.4	9.6	13.8	4.8	4.3	15.0	3.0
İthalat								
Gelişmiş ülkeler	6.3	6.6	6.4	9.3	5.9	7.8	11.6	-1.5
Gelişmekte olanlar	4.4	7.9	9.6	11.7	-0.8	1.3	16.0	2.9
Ticaret Hadleri								
Gelişmiş ülkeler	1.1	-	-0.2	-0.6	1.4	-0.1	-2.2	0.2
Gelişmekte olanlar	-2.8	0.3	1.8	-0.7	-6.7	4.5	7.0	-2.8
Dünya Mal Ticareti Hacmi	5.7	6.8	6.4	10.6	4.6	5.6	12.8	-0.7
Dünya ticaret fiyatları (\$ cinsinden)								
Mamul ürünler	4.4	-0.9	-3.1	-8.0	-1.8	--1.9	-5.1	-2.4
Petrol -5.5	2.7	18.4	-5.4	-32.1	37.5	57.0	-14.0	
Yakıt dışı temel mallar	0.3	-0.4	-1.3	-3.0	-14.7	-7.0	1.8	-5.5
Dünya toplam ihracatı (Milyar \$)								
Mal ve hizmetler	3.564	6.953	6.584	6.848	6.791	6.959	7.744	7.465
Mallar	2.849	5.566	5.271	5.474	5.399	5.543	6.252	5.985

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2002, SH. 185.

Küresel ekonomik durgunluk nedeniyle zaten şiddetli bir yavaşlama dönemine girmiş olan dünya ticareti 11 Eylül olaylarının ardından daha da sarsılmış ve toparlanma süreci bir süre daha ertelenmiştir. Diğer taraftan güvenlik kaygıları ve artan nakliye ve sigorta giderleri de mal ve hizmet ticaretini olumsuz etkileyen ek unsurlar olmuştur. Saldırı olayları bazı ülkelerin turizm gelirlerini de azaltıcı bir etki doğurmuştur.

Mamul ürün ticaretinde yaşanan rekor düzeydeki daralmada ileri teknoloji sektörlerindeki çöküş ve sanayileşmiş ülkelerde imalat sektörlerinde maruz kalınan dur-

gunluk etkili olmuştur. 2001 yılının ilk yarısında A.B.D.nde ve Japonya’da ithal talebi şiddetli bir daralma gösterirken, yılın ikinci yarısında Avrupa ülkelerinin ithal talebi gerilemiştir. Özellikle yeni sanayileşmiş olan Doğu-Asya ülkelerinin

-Hong Kong, Singapur, Tayvan- ileri teknoloji ağırlıklı imalat sanayii ürünleri ihracatı, dünyanın geri kalan bölümlerinde genel imalat sanayii ürünleri ihracatında yaşanan daralmanın çok ötesinde bir gerileme göstermiştir.

Dünya ticaretindeki daralmadan olumsuz yönde en çok etkilenen bölgeler Uzak-Doğu Asya ülkeleri ve Latin Amerika olurken , Merkezi Avrupa ülkeleri biraz yavaşlamış olmakla beraber yine de dış ticaret hacimlerinde artış eğilimini koruyabilmişler, buna karşılık Afrika ülkeleri ticaret hacmi daralmasından ziyade ihracat malları fiyatlarındaki gerilemelerden zarar görmüşlerdir.

I.3.1. EMTİA PİYASALARI

Dünya genelinde gerçekleştirilen hızlı ekonomik büyümenin etkisiyle 1990’ların ortalarında petrol ve diğer emtia fiyatları güçlü konumda idiler, ekonomik dalgalanmalara en çok duyarlı olan metaller grubunda dahi uzun yıllar boyunca birikmiş olan stoklar eritilebilmiş idi. Buna ek olarak Asya ülkelerinde gelir düzeylerinin hızla yükselmesi başta et olmak üzere hayvansal gıda maddelerine olan talebi büyük ölçüde arttırmıştı. Ancak 1997-98 yılında patlak veren Uzak-Doğu Asya krizi temel mallara olan talepteki artış hızını geriletmiş ve bu malların fiyatlarında bir gevsemeye yol açmıştır. 1998 yılının sonlarına doğru petrol fiyatları yarı yarıya bir düşme ile 1970 yılından sonraki en düşük nominal değerine, 11 Dolar/varil fiyatına düşerken, reel bazda daha da büyük bir gerileme ortaya koymuştur. Aynı süreç içerisinde diğer emtia fiyatları da gerileyerek, iki yıl önce ulaştıkları en yüksek seviyenin yaklaşık yüzde 25 altına düşmüş ve stoklar büyümeye başlamıştır.

Bununla beraber 1998 yılından sonraki dönemde bir çok temel mal fiyatı düşük seviyelerini korurken petrol ve doğal gaz fiyatları hızlı bir yükselme eğilimi içine girmiştir. Petrol fiyatlarındaki bu yükselmeye talep artışları ve düşük stok seviyeleri de etkili olmuşsa da, esas etken üretim sınırlamaları olmuştur. 1998 yılındaki bazı başarısız denemelerin ardından, 1999 yılı başlarında Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü (OPEC) üyeleri ile diğer bazı örgüt üyesi olmayan ülkeler petrol üretiminin sınırlandırılması konusunda işlerliği olan, etkili bir anlaşmaya varmışlardır.

Sözkonusu kartel davranışı 2000 yılında petrol fiyatlarının yükselmesinde etkili olmuş ve hızlı küresel ekonomik büyümenin yolaçtığı yüksek enerji talebi ve kısmen

de oldukça düşük stok düzeyleri ile desteklenmiş biçimde, petrol üreticisi ülkelerin petrol üretim kotalarını dört kez arttırmalarına rağmen, 2000 yılı Eylül ayında petrol fiyatı, OPEC'in uzun dönemde istikrarlı olarak kabul etmiş olduğu 22-28 \$/varil fiyat seviyesinin hayli üzerine çıkmıştır.

2000 yılının üçüncü çeyreğinde 32 Dolar/varil düzeyine tırmanmasının ardından petrol fiyatları, Dünya ekonomisindeki yavaşlamaya paralel olarak gerilemeye başlamış ve ortalama petrol fiyatı anılan yıldaki 28.2 Dolar/varil düzeyinden 2001 yılında 24.4 Dolara düşmüştür. 11 Eylül olaylarının ardından aniden 31 Dolara yükselen petrol fiyatı, arz üzerinde bir tehdit olmadığına anlaşılması üzerine süratle düşmüş ve yılı 18.5 Dolar düzeyinde kapamıştır. 11 Eylül öncesinde OPEC ülkeleri ham petrol fiyatlarını, hedef fiyat aralığı olan 22-28 Dolar düzeyinde tutabilmek için üç kez üretim düzeyini azaltmışlardır, 11 Eylül sonrası değişen siyasi konjonktür ve ekonomik daralmanın yoğunlaşması nedenleriyle, fiyatın 22 Doların altına düşmesi halinde üretimi düşürmek üzere devreye giren "otomatik mekanizmayı" çalıştırmaktan kaçınmışlardır.

Kasım 2001'de fiyatların 20 Doların altına gerilemesi üzerine OPEC, OPEC üyesi olmayan üreticilerin toplam üretimlerini günde 0.5 milyon varil düşürmeyi kabul etmeleri şartına bağlı olarak, üretim kotalarını 1 Ocak 2002'den başlamak üzere yüzde 6.5 oranında (1.5 milyon varil/gün) düşürme kararı almış, aksi halde fiyat savaşı başlatacağını duyurmuştur.

2002 yılında petrol fiyatlarının ortalama 20 Dolar düzeyinde oluşması, fiyatların biraz toparlanması beklenmektedir. Ancak talebin gevşek olması ve yüksek fiyat döneminde OPEC üyesi olmayan petrol üreticilerinin üretimlerini arttırmış olmaları nedeniyle fiyatların 2000 yılı düzeylerine tırmanması pek olası görülmemektedir.

Aşağıda petrolün varil fiyatında meydana gelecek, süreklilik arzeden 5 Dolarlık bir artışın bir yıllık süre sonunda reel GSYİH ve ticaret dengesi üzerinde oluşturacağı etki belli başlı ülkeler ve bölgeler için verilmektedir; (Gayrisafi yurtiçi hasılanın oranı olarak)

	Reel GSYİH	Ticaret Dengesi
Dünya toplam GSYİH	-0.3	-
Sanayileşmiş ülkeler	-0.3	-0.2
A.B.D.	-0.4	-0.1
Euro Bölgesi	-0.4	-0.1
Japonya	-0.2	-0.2
Diğerleri	-0.2	0.2
Gelişmekte olan ülkeler	-0.2	0.2
Latin Amerika	-0.1	-
Asya	-0.4	-0.5
Avrupa'nın yükselen ekonomileri ve Afrika	0.1	0.2

Petrol dışı temel mal piyasalarına gelince, küresel ekonomik durgunluk, Doların değerli olması ve birçok üründe elverişli arz olanakları, gelişmekte olan ülkeler tarafından ihraç edilen temel mal ihraç fiyatlarının 2001 yılında yüzde 9.0 oranında gerilemesi sonucunu doğurmuştur.(1) Metallerle olan talep ekonomik durgunluk nedeniyle gerilerken, tarım ürünlerinde düşmekte olan fiyatlara rağmen arz artışları yaşanmıştır. Doğu-Asya'daki ve Latin Amerika'daki başlıca temel mal ihracatçısı ülkelerde meydana gelen ulusal para değer aşınmaları kahve, yağlı tohumlar, şeker ve kauçuk gibi ürünlerde önemli fiyat gerilemelerine yol açmıştır. Hızlı teknolojik gelişmeler bir çok üründe arz yükselmelerine olanak sağlamıştır. Tüketimde bir artış olmamasına karşılık son üç yıllık dönemde küresel üretimin yüzde 20 oranında artmış olması sonucu kahve fiyatları 2001 yılında bir önceki yıla göre yüzde 30 oranında gerilemiştir. Yine 2001 yılında, Çin ve A.B.D.deki yüksek üretim artışları nedeniyle pamuk fiyatları yüzde 20, Tayland ve Vietnam'dan yapılan ihracatlardaki yükselme nedeniyle pirinç fiyatları yüzde 15 oranında düşüş göstermiştir.2001 yılında zaten yüzde 12 oranında düşen bakır fiyatları, eğer, başlıca üreticileri fiyatın daha da düşmesini önlemek için toplam üretimlerini yüzde 5 oranında kısmak üzerinde anlaşmaya varamasalardı, giderek daha da düşecekti. Yakıt dışı temel mal fiyatları, 2002 yılının ikinci üç aylık dönemi itibarıyla, devrevi olarak yüksek seyrettikleri 1997 yılı düzeylerinin yaklaşık üçte bir oranında altında bulunmaktadır.

(1) World Bank, Global Development Finance, Financing the Poorest Countries, 2002, Sh.16.

Fiyat düşüşleri en çok, ihraç gelirlerinin yüzde 70 kadarını petrol dışı temel mal ürünlerinden sağlayan Afrika ülkelerini vurmuştur. Örneğin Etiyopya ihraç gelirlerinin üçte ikisini sadece kahveden, Mali yüzde 40'ını pamuktan temin etmektedir. Bu olumsuz tabloyu daha da ağırlaştırılan bir husus Afrika ülkelerinin düşen fiyatları, üretimlerini arttırmak suretiyle telafi edememiş olmalarıdır.

1.4. PARA VE DÖVİZ PİYASALARI

Küresel ekonomik durgunluk, A.B.D. nde FED'in (Amerikan Merkez Bankası) birbirini izleyen faiz indirimleri ve hisse senedi piyasasındaki düşüşler, 2001 yılında uluslar arası düzeyde kur değişimlerini etkileyen başlıca unsurlar olmuştur. 2001 yılında Dolar, başta Yen olmak üzere diğer para birimlerine karşı değer kazanımını sürdürmüştür.

Aşağıdaki Tabloda Doların Londra Borsasında, diğer başlıca konvertibil paralar karşısında, 2001 yılı sonu itibariyle taşıdığı değer, bir önceki yıl sonu değeriyle karşılaştırılmalı olarak verilmektedir.

	31.12.2000	31.12.2001	% Değişme
Dolar/İngiliz Poundu	0.6694	0.6871	2.6
Dolar/Mark	2.0833	2.1966	5.4
Dolar/İsviçre Frangı	1.6205	1.6603	2.5
Dolar/Fransız Frangı	6.9869	7.3670	5.4
Dolar/Hollanda Florini	2.3473	2.4750	5.4
Dolar/Yen	114.2	131.06	14.8
Dolar/Belçika Frangı	42.97	45.31	5.4
Dolar/Danimarka Kronu	7.9499	8.3504	5.0
Dolar/İtalyan Lireti	2.062,3	2.174.61	5.4
Dolar/İspanyol Pesetası	177.22	186.87	5.4
Dolar/Portekiz Esküdosu	213.54	225.16	5.4
Dolar/Euro	1.0651	1.1231	5.4

1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren ve AB'ni kuran Maastricht Anlaşmasının imzalanmasının ardından yaklaşık on ve Avrupa Para Birliği'nin kurulmasından üç yıl sonra Euro cinsi kağıt ve madeni paralar, nüfus toplamı yaklaşık 300 milyona varan 12 AB ülkesinde tedavüle çıkmış ve 28 Şubat 2002 tarihi itibariyle Euro bölgesine dahil olan 12 üye devletin ulusal paraları tümüyle tedavülden kaldırılmıştır.

I.5. EKONOMİK BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ

I.5.1. AVRUPA BİRLİĞİ

1 Ocak 1999'dan itibaren son aşamasına geçilmiş olan Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) süreci; 1988 yılında o tarihteki Avrupa Komisyonu Başkanı Delors başkanlığında oluşturulan bir komite tarafından Ekonomik ve Parasal Birliğin kurulmasına ilişkin bir raporun hazırlanması ve anılan raporun , 1989 yılı Haziran ayında yapılan Madrid Zirvesinde tüm üye ülkelerce kabul edilerek, her bir aşamada atılacak adımların tespit edilmesi ile başlamıştır.

EPB'nin üç aşamada gerçekleştirilmesini öngören Delors Planı çerçevesinde birinci aşama 1 Temmuz 1990 tarihinde başlamıştır. Bu aşamanın en önemli unsuru sermaye hareketlerinde tam liberalizasyonun sağlanması ve üye ülkeler ekonomi ve maliye politikalarının birbirine yaklaştırılması olmuştur. EPB'in ikinci ve üçüncü aşamalar için öngördüğü hükümler, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren ve Avrupa Birliği'ni kuran Maastricht Anlaşması içine yasal hükümler olarak yerleştirilmiştir.

1994 yılında başlayan ikinci aşamada, bir Avrupa Para Enstitüsü kurulması ve parasal birliğin kurulması ile birlikte bu kurumun Avrupa Merkez Bankası'na dönüştürülerek, özerk bir biçimde Topluluk para politikasını yönlendirmesi öngörülmüştür. Bu aşama ile birlikte kamu açıklarının ulusal merkez bankalarınca finanse edilmesi engellenmiş ve parasal politikaların daha yakından izlenebilmesi olanağı elde edilmiştir.

Aralık 1995'te Madrid'de yapılan ve AB devlet ve hükümet başkanları zirvesinde, tek bir para birimine ve ortak para politikasına aşamalı geçişi içeren üçüncü aşamanın başlangıç tarihinin 1 Ocak 1999 olmasına ve ulusal para birimlerinin tedavülden kaldırılarak, AB çapında tek bir para biriminin kullanımına en geç 1 Temmuz 2002 tarihinde geçilmesi kararlaştırılmıştır. 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren 1/1 ölçütünde 1 ECU, 1 Euro'ya çevrilmiş, Euro ile EPB'in nihai aşamasına katılan ülkelerin para birimleri arasındaki kurlar sabitleştirilmiştir. Euro bu tarihten itibaren EPB üyesi ülkelerin para birimi olarak benimsenmiştir.

Üçüncü aşamanın başlaması ile birlikte bağımsız Avrupa Merkez Bankası (AMB) kurulmuş, daha önce Temmuz 1994'te kurulmuş olan Avrupa Para Enstitüsü görevlerini, 1 Haziran 1998 tarihinden itibaren AMB'na devretmiştir. Diğer taraftan Maastricht Anlaşması çerçevesinde Ekonomi ve Parasal Birliğe katılabilme koşulu olarak üye ülkelerce sağlanması gereken makro ekonomik değişken kriterleri ve bu kriterlere uyulmaması durumunda uygulanacak yaptırımlar belirlenmiştir.

Buna göre;

- İlgili üye ülke enflasyon oranı, en düşük enflasyona sahip üç üye ülkenin enflasyon ortalamasından en fazla 1.5 puan fazla olabilir,
- Üye ülke devlet borçlarının GSYİH'ya oranı yüzde 60'ı geçmemelidir,
- Üye ülke bütçe açığının GSYİH'ya oranı yüzde 3'ü aşmamalıdır,
- Üye devlet ulusal parası, Avrupa Döviz Kuru Mekanizmasının izin verdiği dalgalanma marjı içinde kalmalıdır.

EPB alanındaki gelişmelerin yanısıra AB'nin beşinci genişleme perspektifi ilk olarak yine, Aralık 1995'te yapılan Madrid zirvesinde gündeme gelmiştir. Bu zirvede Malta ve Güney Kıbrıs ile katılma müzakerelerinin belirli bir program çerçevesinde başlatılmasına karar verilmiş ayrıca Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin (MDAÜ) Topluluğa katılmalarına yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Maastricht kriterleri AB'ne üye ülkelerin Ekonomik ve Parasal Birliğe katılabilmeleri için sahip olmaları, sağlamaları gereken şartları belirlerken, Kopenhag kriterleri AB'ne tam üyelik koşullarının esaslarını belirlemektedir. Avrupa Konseyi'nin 1993 yılı Haziran ayında yaptığı Kopenhag zirvesinde belirlenmiş olan AB'ne tam üyelik koşulları üç ana bölümden oluşmaktadır;

Politik Kriterler

AB'ne aday ülkeler;

- İstikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasinin varlığı,
- Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü,
- İnsan haklarına saygı ve,
- Azınlık haklarının korunması

açılırlardan değerlendirmeye alınacaklardır.

Ekonomik Kriterler

- Piyasa güçlerinin bağımsız, karşılıklı etkileşimi ile kurulmuş, liberal, piyasaya giriş ve çıkışlarda engellerin bulunmadığı, mülkiyet haklarının (fikri ve sınai mülkiyet) yasal olarak düzenlenmiş olduğu, gelişmiş bir mali sektörün ve fiyat istikrarının olduğu etkin bir piyasa ekonomisinin,
- AB içinde rekabet edebilme gücünü sağlayabilecek makro ekonomik istikrarın, fiziki ve beşeri sermayenin ve teknolojiye uyum sağlayacak yeteneğe sahip firmaların

bulunması gerekmektedir.

Topluluk Müktesebatına Uyum

- AB'nin siyasi birlik ile ekonomik ve parasal birlik hedeflerinin kabulü ve,
- AB'nin aldığı kararlara ve yasalara uyum sağlanması.

gerekmektedir.

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen AB Lüksemburg zirvesi, AB'nin genişleme sürecine ilişkin hayati kararların alınmış olması nedeniyle hem AB hem Avrupa'nın geleceği açısından büyük önem taşımıştır. Zirve toplantısında 11 aday ülkenin (MDAÜ ve Güney Kıbrıs) durumu değerlendirilerek bu ülkelerin Topluluğa katılma süreçlerinin başlatılmasına karar verilmiştir.

Yine zirvede alınan karar ile Türkiye'nin tam üyelik konusunda ehil olduğu teyid edilmiş, diğer aday ülkeler ile aynı kriterlere göre muamele göreceği belirtilmiş ancak katılma müzakerelerinin başlatılması için gerekli politik ve ekonomik koşulların henüz sağlanmamış olduğu gerekçesi ile AB'nin genişleme sürecine katılacak ülkelerle başlatılacak müzakerelere Türkiye dahil edilmemiş ve Türkiye'nin adaylığı özel siyasi koşullara bağlanmıştır.

Bu gelişme üzerine Türkiye-AB ilişkileri askıya alınmış, uzun bir aradan sonra 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde yapılan AB Helsinki Zirvesi, Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Zirve sonuç bildirisinde, Türkiye'nin AB'ne, diğer tüm adaylarla aynı statüde ve eşit temelde aday olduğu hususu teyit edilmiştir.

Genişleme süreci geniş kapsamlı bir biçimde 7-9 Aralık 2000 tarihinde Nice'de yapılan Zirve Toplantısında da görüşülmüş ve sonuçta AB'nin geleceğine yön verecek

olan Nice Anlaşması kabul edilmiştir. Üye ülkelerce onaylanma işleminin 18 ay içinde tamamlanması ile Anlaşmanın 1 Ocak 2005 tarihi itibarıyla uygulamaya konulması kararlaştırılmıştır. Nice Anlaşması ile üzerinde mutabık kalınan konular arasında, genişleme sürecine ilişkin olarak kurumsal yapıda değişiklik, karar alma sürecinde nitelikli oy çoğunluğu prosedürü kapsamının genişletilmesi, ayrıca temel haklar, güvenlik ve savunma, yargı alanında işbirliği ve sosyal güvenlik gibi hususlara yer verilmiştir.

Avrupa Birliği'nin İsveç'te Göteborg'da 15-16 Haziran 2001 tarihlerinde gerçekleştirilen ve Konsey dönemi başkanlığının İsveç'ten Belçika'ya devredildiği Zirve Toplantısında, Avrupa'nın geleceği, genişleme, sürdürülebilir kalkınma stratejisi, rekabetçi bir ortamda nitelikli istihdam, barış ve güvenlik için işbirliği, çevre ve üçüncü ülkelerle ilişkiler konuları gündemin ana maddelerini oluşturmuş ve bu hususlarla olarak gelecek dönemler için yönlendirici ilkeler benimsenmiştir. Genişleme süreci zirvede üzerinde durulan en önemli konulardan birisini oluşturmuş ve bu alanda, özellikle İsveç'in önemli katkısıyla, genişleme sürecinin, İrlanda'da bu konuda yapılan referandumdan olumsuz sonuç alınmasına rağmen, aksatılmadan sürdürülmesi yönündeki kararlılık teyit edilmiştir.

Avrupa Birliği'nin 14-15 Aralık 2001 tarihlerinde yapılan Laeken Zirvesinde genişleme sürecindeki gelişmeler ele alınmış ve AB, 2002 yılı sonuna kadar, hazır olan aday ülkelerin, üye ülke olarak 2004 yılında yapılacak Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılımını sağlayacak şekilde, müzakerelerin sonuçlandırılması yönündeki kararlılığını belirtmiştir. Adayların herbiri gösterdikleri performansa göre değerlendirilecek ve Avrupa Konseyi nihai kararını Komisyonun raporuna göre verecektir. Düzenlenen inceleme raporlarına göre on ülke – Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Estonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Polonya, Letonya, Litvanya ve Malta öngörülen tarihte hazırlıklarını tamamlamış olabilecekler, buna karşılık Romanya ve Bulgaristan'ın katılımı bir süre sarkabilecektir.

Bu yılın Haziran ayının son haftasında Seville'de yapılan Avrupa Birliği Zirve Toplantısında on aday ülkenin AB üyeliğine kabulüne ilişkin anlaşmaların imzalanması için bir tarih tespit edilebilecekti. Ancak ne yazık ki Birliğin, mevcut üyeler arasında dahi önemli görüş ayrılıklarına yolaçan "Ortak Tarım Politikası" ya da daha açık bir deyişle tarım sübvansiyonları konusu, aday ülkelerle yapılmakta olan genişleme müzakerelerinin biraz daha uzamasına yol açacak gibi gözüküyor.

Gerek 10 Haziranda Luxemburg'da toplanan AB Dışişleri Bakanları toplantısında gerek Seville'de yapılan Zirve Toplantısında mevcut 15 üye, genişlemenin ardından bugün uygulanmakta olan ve cömert bir biçimde tarım sübvansiyonları sağlayan Or-

tak Tarım Politikasının - OTP - nasıl bir şekil alması gerektiği konusunda anlaşmaya varamamışlardır. Bu konunun Kasım başına kadar sonuçlandırılması amaçlanıyor, bununla beraber Almanya bu konuda belirgin bir tarih taahhüdü verilmesine pek taraftar olmamıştır. Bu durumda genişleme müzakerelerinin, Aralık ayında Kopenhag'da yapılacak Zirve Toplantısından önce tamamlanabilmesi olasılığı giderek azalıyor.

1.5.2. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ

30 Ekim 1947 tarihinde Cenevre'de imzalanmış olan "Ticaret ve İstihdam Alanında Birleşmiş Milletler Nihai Senedi"nin bir ekini oluşturan Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), çok taraflı Uruguay dönemi görüşmelerinin ardından, katılımcı ülkeler arasında görüş birliğine varılması sonucu Marakeş'te 15 Nisan 1994 tarihinde imzalanan anlaşma ile kurumsal bir yapı kazanmış ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurulmuştur. Üye ülkeler arasında yapılan çok taraflı ticaret anlaşmalarının işletilmesini, ticaretin belirli kurallar çerçevesinde daha serbest hale getirilmesini sağlamak üzere 1 Ocak 1995 tarihinde faaliyete geçen Dünya Ticaret Örgütü, sorumluluk alanı kapsamına malların (GATT) yanısıra hizmetleri (GATS) ve ticaretle ilgili fikri mülkiyet haklarını (TRIPS) da almıştır. Dünya Ticaret Örgütü sistemi, kurallarını ortaya koyduğu ve uygulanmalarını izlediği iki mekanizmaya sahiptir; "Anlaşmazlıkların Çözümü Mekanizması" (DSM) ve "Ticaret Politikalarının Gözden Geçirilmesi Mekanizması" (TPRM). DSM bir üye ülkenin, bir diğer ülkenin WTO kurallarını ihlal etmesi durumunda yaptığı şikayetin sonuçlandırılması ile ilgili, tekrarlamalara ve savsaklamaya yer vermeyen, işlerliği olan bir sistem getirmiştir. TPRM'nin amacı ise konulan kurallarla ilgili olmasa dahi üyelerin ticaret politikalarının izlenmesidir.

Dünya Ticaret Örgütü'nün temel amacı üye ülkelerin ticaret politikalarının ayırıcı olmamasını ve şeffaf olmasını sağlamaktır.

Dünyada hizmet ticaretinin serbestleştirilmesini sağlamak amacıyla Dünya Ticaret Örgütü üyelerinin, hizmetlerin yabancı uyruklularca temin edilmesinde varolan engelleri azaltmalarını veya tamamıyla kaldırmalarını güvence altına alacak bir çerçeve tesis etmeyi amaçlayan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) da 1 Ocak 1995 tarihinde, WTO'nun kurulması ile birlikte yürürlüğe girmiştir. Ancak bu çerçevede sonuçsuz kalan mali hizmetlere ilişkin ticaret müzakereleri Aralık 1997 ayı içerisinde sonuçlandırılabilmiş ve 12 Aralık tarihinde Cenevre'de imzalanmıştır. Bu anlaşma ile bankacılık ile sigorta ve mali piyasalardaki aracı kurumların uluslar arası alandaki faaliyetleri 1999 yılı başından itibaren rekabete açılmıştır. Bununla beraber GATT'ın aksine GATS'da nicel kısıtlamalara bir engel konulması söz konusu

değildir ve GATS'ın hizmet ticaretine engel olan kısıtlamaları kaldırma doğrultusunda herhangi bir bağlayıcı hükmü, yaptırım mekanizması bulunmamaktadır. Diğer taraftan temel iletişim ile ilgili GATS'a ait dördüncü protokol 5 Şubat 1998 tarihinde işlerlik kazanmış, mali hizmetlerle ilgili GATS'ın beşinci protokolü de 27 Şubat 1998 tarihinde üyelerin kabulüne sunulmuştur.

Birincisi 9-13 Aralık 1996 tarihlerinde Singapur'da gerçekleştirilen WTO Bakanlar Konferansının ikincisi 18-19 Mayıs 1998 tarihlerinde Cenevre'de ve üçüncüsü Kasım 1999'da Seattle'da yapılmıştır. Yoğun küreselleşme karşıtı gösteriler altında yapılmış olan WTO Seattle Bakanlar Konferansında bir çoktarafli yeni "dönem" müzakereleri yapılması konusunda anlaşmaya varılamamıştır. 1999 yılı boyunca sürdürülmüş olan yoğun hazırlık çalışmalarına rağmen, yeni bir müzakere süreci konusunda anlaşmaya varılamamasının başlıca nedeni üyeler arasındaki görüş ayrılıkları olmuştur. Bir önemli görüş ayrılığı, Uruguay dönem müzakerelerinde kabul edilmiş olan bazı düzenlemelerin uygulamaya konulmasının bazı gelişmekte veya geçiş halinde olan ülkelere getirdiği sorumluluklarla , bir diğeri ise tarım ve hizmetlerle ilgili müzakerelerin niteliği ile ilgili olmuştur.

Tarım ve hizmetler sektörleri ile ilgili müzakerelere programa uygun şekilde 2000 yılı başlarında geçilmiştir Hizmetlerle ilgili görüşmelerin temel amacını, GATS Anlaşmasının XIX. Maddesi uyarınca, daha ileri düzeyde bir liberalizasyon sağlanması konusu oluşturmuştur.

WTO 1995 yılında kurulduğunda "Ticaretile İlgili Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması" (TRIPS) kabul edilmiş ve bu çerçevede, fikri mülkiyet haklarının korunması yolunda Anlaşma hükümlerine uyulması için gelişmiş ülkelere bir yıllık bir süre tanıırken gelişmekte ve geçiş halinde olan ülkelere 5 yıllık, çok az gelişmiş ülkelere de 11 yıllık bir süre tanınmış idi. Beş yıllık süre 1999 yılı sonunda bittiği için, gelişmekte olan ülkelerden Ocak 2000 ayında bu anlaşma hükümlerine uymaları talep edilmiş ve TRIPS Konseyi konuyu izleme altına almıştır. .

Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlıkların Halli Konusunda Mutabakat Sağlanması Sistemi (DSU) çerçevesinde yapılan şikayetler esas itibariyle anti-damping ve telafi edici vergiler gibi ticaretin korunmasına yönelik vergiler, sübvansiyonlar, patent ve telif hakları korumaları, ürün nitelikleri kuralları ile ilgili olarak yapılmaktadır. Şikayetlerin yaklaşık dörtte üçü panel safhasına intikal etmeden istişareler yoluyla çözümlenmekte ancak panel safhasında hakkında rapor hazırlanan şikayet konularının önemli bir bölümü aynen 1947 tarihli GATT Anlaşması uygulamasında olduğu gibi temyiz edilmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Dördüncü Bakanlar konferansı 9-14 Kasım 2001 tarihlerinde Doha- Katar'da gerçekleştirilmiş ve yedi yıllık uzun bir bekleyişin ardından, 142 ülkenin ticaret bakanları, küresel düzeyde ticaretin serbestleştirilmesine dönük yeni adımların atılabilmesi için yeni bir müzakere sürecinin başlatılması yolunda karar almışlardır.

İki yıl evvel Seattle'da yapılan ve yoğun küreselleşme karşıtı gösterilere sahne olduktan sonra başarısızlıkla sonuçlanan bir önceki Bakanlar Konferansına göre, Doha'da alınan neticeler gerçekten, Örgütün bugüne kadar göstermiş olduğu gelişmede önemli bir aşama oluşturmaktadır.

Konferans çok çetin müzakerelere, ve tarafların sahip oldukları pazarlık gücünü sonuna kadar kullanmaya çalıştıkları sıkı pazarlıklara, siyasi manevralara ve sert, kırıcı tartışmalara sahne olmuştur. Bununla beraber birisi fikri mülkiyet hakları ve sağlık üzerinde olmak üzere Konferans sonunda yayınlanan iki Deklarasyon ile gelişmekte olan ülkelerin mevcut WTO anlaşmalarını uygulamakta karşılaştıkları sorunlarla ilgili bir Karar üzerinde anlaşmaya varılması ve bunun üç yıllık bir Çalışma Programı çerçevesinde ifade edilmesi, Doha Konferansının somut ve önemli bir başarısı olarak kabul edilebilir.

Konferansta Çin'in ve Tayvan'ın WTO'ya üyeliğine ilişkin işlemler de tamamlanmıştır. Yayınlanmış olan ticaret bakanları Deklarasyonunda öngörülen hedeflerin gerçekleşmesi halinde, fakir ülkelerin kendi ürettikleri tekstil ve tarımsal ürünleri gelişmiş ülke piyasalarında pazarlama olanakları genişlemiş olacak. Ancak bilinmelidir ki, tüm bu kazanımlar şu an için gerçekleşmiş değil, fakat gerçekleşmesi olanağı doğacak kazanımlardır. Bakanlar sadece ticaret müzakerelerinin gündemi ve zamanlaması üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Müzakere sürecinin üç yıl sürmesi programlanmıştır.

Konferansta elde edilen en somut kazanım şüphesiz, tüm tarımsal sübvansiyonların kaldırılması yolunda müzakerelerin başlatılması yönündeki karar idi. Bu gelişmekte olan ülkelerin uzun zamandan beri arzu ettikleri bir sonuçtu.

Ancak Doha konferansından buyana meydana gelmiş olan gelişmeler, Doha'da ticaretin serbestleştirilmesine dönük yeni bir müzakere sürecinin başlatılması yolunda alınan karar üzerinde bazı kaygıların doğmasına yol açtı. WTO'nun Cenevre'deki merkezinde uzun bir bekleyişin ardından başlatılan müzakereler öncesi hazırlık çalışmalarında çok az bir mesafe alınabildi. Ülkelerarası çıkar ve görüş farklılıkları sanayi ürünleri ihracatında bir müzakere süreci çerçevesi oluşturulması için bir tarih tespit edilebilmesine dahi izin vermedi. Diğer taraftan Avrupa ülkeleri tarafından

gündemde çevre sorunlarına da yer verilmesi yolunda yapılan talep, bu girişim, diğer birçok ülke tarafından örtülü bir korumacılık girişimi olarak değerlendirildiği için ayrı bir anlaşmazlık konusunu oluşturuyor.

Yeni bir müzakere sürecinin başlatılması üzerinde doğan isteksizlikte A.B.D.nin bir süre önce demir-çelik üzerine koymuş olduğu anti-damping vergisi ile Kongrenin tarım kesimine sağlamış olduğu sübvansiyonların önemli bir etkisi olmuştur. A.B.D.nin bu tutumunun Hindistan gibi yeni bir müzakere sürecine karşı olan ülkeler ile korumacı bir tarım politikası taraftarı Fransa ve Japonya gibi ülkelerin işlerini kolaylaştırıcı etki doğurduğu gözlemcilerce ifade edilmektedir. Bu durum fakir ülkelerin, ticaretin serbestleştirilmesi yolunda zengin ülkelerce kendilerine yapılan öneriler üzerindeki kuşkularını arttırıyor.

Tüm Dünyada korumacılık eğilimlerinin artmakta olduğu gözlemleniyor. 90'lı yıllar boyunca yılda ortalama 232 anti-damping soruşturması açılmış ve bu sayı 2000 yılında 251 iken geçen yıl, önemli bir sıçrama ile açılan anti-damping soruşturmalarının sayısı 348'ye yükselmiştir. En çok anti-damping soruşturması talep etmekte olan A.B.D.'ne bu yıl Hindistan da katılmış ve Çin de bu alanda onikinciliğe yükselmiştir. Çin aynı zamanda Güney Kore ve Tayvan'ın ardından hakkında en çok anti-damping soruşturması açılmış olan başlıca ülkelerden birisi konumuna yükselmiştir. Mamafih AB ve üye ülkeler hakkında açılmış olan soruşturmalar bir araya toplandığında Dünya ikinciliğini bu grup ülkeler almaktadırlar. 2001 yılında, ithalattaki ani artışlar üzerine getirilen geçici ticaret engellerinin sayısı da katlanmış ve bir evvelki yıldaki 26 düzeyinden 53'e yükselmiştir.

1.6. AVRUPA BİRLİĞİ - TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin 31 Temmuz 1959 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma yolundaki başvurusundan sonra, taraflar arasında bir gümrük birliğini ve ileride tam üyeliği öngören Ankara Anlaşması 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ortaklık Anlaşmasının amacı 2.Maddede "Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış bir biçimde kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yaşam şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile gözönünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari, ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir" şeklinde ortaya konulmuştur.

Söz konusu Anlaşma ile ortaklık ilişkisinin amaçları, gümrük birliğinin esasları, mal, kişi, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaştırma, tarım, rekabet politikaları,

mevzuat ile ekonomik ve ticari politikaların uyumlaştırılması, ortaklık organları, Türkiye'nin tam üyelik imkanları, ortaklık ilişkilerinde çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü gibi konular hükme bağlanmıştır.

Anlaşma uyarınca Türkiye'nin tam üyeliğe hazırlanabilmesi için üç aşama öngörülmüştür;

Hazırlık Dönemi: En az 5 en çok 10 yıl sürmesi öngörülen bu dönemde Türkiye, AET ile ilişkilerin geliştirilmesi açısından bir yükümlülük üstlenmemiştir. Bu dönem boyunca Topluluğun yardımı ile Türkiye ekonomisinin, ileri dönemlerde üstleneceği yükümlülükleri yerine getirebilecek bir yapıya kavuşturulması, güçlendirilmesi öngörülmüştür.

Geçiş Dönemi: Hazırlık dönemi içinde, bir sonraki dönemin koşullarını, süre ve sıralarını belirlemek üzere 23 Kasım 1970 tarihinde "Katma Protokol" imzalanmış ve geçiş dönemi 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren bu protokol ile başlamıştır. Geçiş döneminin amacı Gümrük Birliği'nin aşamalı olarak gerçekleştirilmesini sağlamak ve ortaklığın iyi işlenmesini teminen tarafların ekonomik politikalarını uyumlaştırmaktır. Bu dönemin en fazla 12 yıl sürmesi öngörülmüştür.

Katma protokol hükümlerine göre Topluluk bazı istisnalar dışında Türkiye'den yapılan ithalatta uyguladığı gümrük vergileri ile miktar kısıtlamalarını tamamen kaldırmıştır. Türkiye de kendi yükümlülükleri çerçevesinde 1 Ocak 1973 ve 1 Ocak 1976 tarihlerinde, gümrük vergileri 10 yıllık sürede kaldırılacak ürünlerde % 10'arlık ve 22 yıllık listede yer alan ürünlerde % 5'erlik gümrük vergisi indirimlerini uygulamaya koymuş, ancak daha sonra Avrupa Topluluğu ile olan ilişkilerin askıya alınması nedeniyle, 1978 yılında yapması gereken indirimleri yapmaktan kaçınmıştır. Türkiye ancak 1988 yılından itibaren, ertelemiş olduğu gümrük vergisi indirimlerini yeniden uygulamaya başlamıştır.

12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de demokratik rejimin işlenmesine ara verilmesi sonucunu getiren yönetime elkoyma olayı üzerine Topluluk, Türkiye ile ilişkilerini dondurma kararı almış, mali işbirliğine son verilmiş ve Türkiye ile AET arasında, o güne kadar esas itibarıyla ekonomik nitelikli olan sorunlar, Yunanistan'ın 1980 yılında Topluluğa üye olmasıyla siyasi boyut kazanmaya da başlamıştır. İlişkilerin dondurulmuş olduğu bu durum, 16 Eylül 1986 tarihinde Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nin tekrar toplanmasına kadar sürmüştür.

Türkiye, - Yunanistan'ın ardından 11 yıllık bir gecikme ile - 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşmasından bağımsız olarak ve sözü edilen Anlaşmada öngörülen

dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, bir Avrupalı devlet olarak, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) kuran Anlaşmanın 98. Maddesine göre AKÇT'na, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Anlaşmanın 237. Maddesi uyarınca AET'na ve Avrupa Atom Topluluğu'nu (EURATOM) kuran Anlaşmanın 205. Maddesine göre EURATOM'a tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.

Lüksemburg'ta 27 Nisan 1987 tarihinde toplanan Avrupa Konseyi, başvurunun, incelenmek üzere Komisyona gönderilmesi kararını almış ve Komisyon, 18 Aralık 1989 tarihinde Görüş Raporunu açıklamıştır.

Komisyonun, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım başvurusu konusundaki olumsuz görüşünün 5 Aralık 1990 tarihinde Konsey tarafından da benimsenmesi ile, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun değerlendirilmesi, belirsiz ileri bir tarihe ertelenmiştir.

Türkiye – AB ilişkilerinde önemli bir aşama; Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihinde yaptığı 36'ncı Dönem toplantısında kabul edilen 1/95 ve 2/95 Sayılı Kararların, 13 Aralık 1995 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanması suretiyle Türkiye-AB arasında tesis edilen "Gümrük Birliği"nin oluşturulması ile gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde Türkiye, AB ile entegrasyonunda 22 yıl süren "Geçiş Dönemi"ni 31 Aralık 1995 tarihinde tamamlayarak, 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla "Son Dönem"e, sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde sağlanan gümrük birliği ile girmiştir. Ancak Gümrük Birliğinin işleyişinde sorunlar da eksik olmamıştır. AB Gümrük Birliği ile ülkemize karşı üstlendiği bazı yükümlülükleri yerine getirmemiştir. AB, Gümrük Birliği kararının kabul edildiği Ortaklık Konseyi toplantısında üstlendiği ve ülkemize 4-5 yıllık bir dönem içinde 2.5 milyar Euro'ya varan mali yardım yapma yükümlülüğünü yerine getirememiş, aynı şekilde kurumsal alanda entegrasyonu kolaylaştırmak amacıyla öngörülen bazı tedbirleri alamamıştır.

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde Avrupa Birliği'nin Lüksemburg'da gerçekleştirdiği devlet ve hükümet başkanları zirvesi sonucunda, Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Estonya ve Kıbrıs Rum Yönetimi, tam üyelik için aday ülkeler olarak belirlenmiştir. Türkiye ise aday ülkeler arasında yer alamamış, ancak tam üyeliğe ehil olduğu hususu teyit edilmiş, uygun bir katılma stratejisi ile desteklenmesi ve Avrupa Daimi Konferansına diğer adaylarla eşit statüde katılması kararlaştırılmıştır.

Türkiye'nin , Avrupa Birliği'nin genişleme süreci dışında bırakılması yolunda karar alınan Lüksemburg Zirvesi sonrasında Türkiye-AB ilişkileri tekrar askıya alınmıştır.

16 Haziran 1998'de yapılmış olan Cardiff Zirvesinde Avrupa Komisyonu, diğer aday ülkeler bakımından izlenmekte olan yõteme paralel olarak, Türkiye tarafından AB'ne üyelik amacıyla sürdürölmekte olan çalışmaları izlemekle ve bu konu üzerinde Zirveye düzenli rapor vermekle görevlendirilmiştir. Ayrıca Komisyon tarafından yayınlanmış olan 4 Mart 1998 tarihli "Türkiye için Avrupa Stratejisi" başlıklı belgenin, Türkiye'nin görüşleri alınarak genişletilmesi önerilmiştir. Bu Zirvede Türkiye'nin "üyelik adayı" olduğu belirtilerek genişleme sürecine dahil edilmesi yolunda hernekadar bir adım daha atılmış ise de, siyasi nitelikli özel koşullar tekrar vurgulanmıştır.

3-4 Haziran 1999 tarihlerinde Köln'de yapılan AB Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesinde Almanya tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin beklentilerini karşılayabilecek nitelikteki taslak metin, İngiltere ve Fransa'nın desteğine rağmen, Yunanistan'ın ve diğer bazı üye ülkelerin olumsuz tutumları neticesinde kabul edilmemiştir.

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen AB Helsinki Zirvesi, Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Avrupa Birliği, Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin AB'ne, diğer tüm adaylarla aynı statüde ve eşit temelde aday olduğu hususunu teyit etmiştir.

Zirve Sonuç Bildirisinin 4. ve 9. Maddeleri Türkiye'yi dolaylı, 12. Maddesi ise doğrudan ilgilendirmektedir.

Madde 4: Avrupa Konseyi 13 aday ülkenin üyelik sürecine eşit bir temelde katıldığını teyit eder. Aday ülkeler AB'nin anlaşmalarla belirlenen değer ve amaçlarına uymakla yükümlüdürler. Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesi'nin 'anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözölməsi' ilkesini vurgular..... Anlaşmazlıkların belirli bir süre içinde çözölememesi durumunda aday ülkeler sorunlarını Lahey Uluslar arası Adalet Divanı'na götürmelidirler....Avrupa Konseyi, Kopenhag Kriterleri'ne uyumun, üyelik görüşmelerinin başlatılması için önkoşul olduğunu ve bu kriterlere uymanın, Birliğe girmenin temelini oluşturduğunu anımsatır.

Madde 9: a) Avrupa Konseyi, Kıbrıs sorununun çözöümü için 3 Aralık'ta New York'ta dolaylı görüşmeler başlatılmasını memnuniyetle karşılar....

b) Avrupa Konseyi siyasi çözöümün Kıbrıs'ın AB üyeliğini kolaylaştıracağıının altını çizerek. Ancak üyelik görüşmelerinin sona ermesine kadar soruna bir çözöüm bulunamaması durumunda Konsey'in kararı bu koşula bağlı olmayacaktır....

Madde 12: ....Türkiye'ye diğer aday ülkelere uygulanan aynı ölçütler uygulanacaktır. Diğerleri gibi Türkiye de tam üyelik öncesi stratejisinden yararlanacaktır.....Tür-

kiye tüm AB programlarına ve ajanslarına katılma fırsatına sahip olacak ve katılım süreci çerçevesinde aday ülkelerle Birlik arasındaki toplantılara katılabilecektir.

Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirisi ayrıca, önceki AB Konseyi kararları çerçevesinde bir katılım ortaklığı belgesi hazırlanmasını da öngörmüştür.

Ortaklık Konseyi toplantısı 3 yıllık bir aradan sonra 11 Nisan 2000 tarihinde Lüksemburg'da yapılmış ve gelecek dönemle ilgili, hizmetlerin ve kamu alımlarının serbestleştirilmesi yolunda müzakerelere başlanmasını da içeren önemli kararlar alınmıştır.

2000 yılı Haziran ayında, AB işlerinden sorumlu Başbakan Yardımcısına bağlı olarak görev yapacak olan AB Genel Sekreterliği kurulmuştur.

AB Komisyonu tarafından ülkemiz için hazırlanarak 8 Kasım 2000 tarihinde açıklanan "Katılım Ortaklığı Belgesi" 4 Aralık 2000 tarihinde Brüksel'de toplanan AB Genel İşler Konseyinde ele alınmıştır. Belge, adaylık sürecinde Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sağlamak amacıyla her alanda neler yapması gerektiğini, orta ve kısa vade hedefler olarak belirleyen bir strateji olarak ortaya koymaktadır. Katılım Ortaklığı Belgesi ile bu Belgenin hukuki zeminini oluşturacak Yönetmelik 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyince onaylanarak yayınlanmıştır.

Diğer taraftan Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgesinde belirtilen hususları dikkate alarak, AB müktesebatına uyum için bir Ulusal Program hazırlamıştır. Ulusal Program Bakanlar Kurulu'nda 19 Mart 2001 tarihinde onaylanmış ve 26 Mart tarihinde AB Komisyonu'na sunulmuştur.

21 nisan 2001 tarihinde Kopenhag'da AB'ne üye ve aday ülkelerin Maliye Bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen ECOFIN toplantısında Türk Hükümetince izlenmekte olan ekonomik program desteklenmiş ve IMF ile Dünya Bankası bu programa ilave mali destek sağlamaya davet edilmiştir.

1 Haziran 2001 tarihinde gerçekleştirilen Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi Toplantısında taraflar arasındaki ticaret ve gümrük birliğinin işleyişi konuları ele alınmıştır.

15-16 haziran tarihlerinde gerçekleştirilen Göteborg Zirvesi sonuç bildirisinde Türkiye'nin AB müktesebatını benimsemesi yolunda açıklamış olduğu Ulusal Programın memnun edici bir gelişme olduğu hususuna yer verilmiş ve Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan öncelikleri uygulamaya çağırılmıştır.

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi 40 ıncı toplantısını 26 Haziran 2001 tarihlerinde Lüksemburg'da yapmıştır.

Temmuz 2001 ayında AB Komisyonu Türkiye temsilciliği yetkililerinin, 2002 yılına yönelik olarak Komisyon Türkiye masası uzmanları ile yapmış oldukları toplantıda, AB'nin Türkiye'ye yönelik mali yardımları görüşülmüş ve bu çerçevede 2002 yılı için MEDA II'den (Avrupa-Akdeniz Ortaklığı) toplam 167 milyon Euro tutarında hibenin Türkiye'nin kullanımına açılması öngörülmüştür.

Avrupa Birliği (AB) Komisyonu 13 aday ülkeye ilişkin yıllık ilerleme raporlarını ve Genişleme Stratejisi Belgesini 13 Kasım 2001 tarihinde basına açıklamıştır. Türkiye ile ilgili Rapor, ekonomik kriz yönetimi çerçevesinde alınmış olan önlemlerden övgü ile söz ederken, Türkiye'nin ekonomik kriterleri yerine getirmekten uzak olduğu hususunu belirtmiş ve insan hakları konusunda sağlanan gelişmelerin yetersiz olduğunu ileri sürmüştür.

Türkiye AB'nden, 2002 yılı sonunda gerçekleşecek olan Zirve Toplantısında, tam üyelik müzakereleri için bir takvim belirlenmesini talep etmektedir. Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterleri kapsamında kendisinden beklenen yasal değişiklikleri (özellikle anadil öğrenimine izin, anadilde yayına serbestiyet ve idam cezasının kaldırılması gibi) yerine getirmiş olması AB'nin bu alandaki kararı üzerinde belirleyici rol oynayabilecektir. Türkiye ile ilgili gelişme raporunun sonbaharda yayınlanacak olması nedeniyle, henüz uygulama safhasına intikal etmemiş olsa da, Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesi yolunda T.B.M.M. tarafından atılmış olan bu önemli adımlar, Türkiye'nin yakın dönemde üyelik müzakereleri başlamış ve önemli bir bölümü tamamlanmış olan diğer aday ülkelerin statüsüne yükselmesi olanağını gündeme getirmiştir.

TÜRKİYE EKONOMİSİ

II. TÜRKİYE'DE GENEL EKONOMİK DURUM

II.1. GENEL DURUM

Türkiye ekonomisi son iki yıldır, II. Dünya Savaşından buyana maruz kaldığı en ağır ekonomik bunalımı yaşamaktadır. Üretim hacmi önemli ölçüde daralmış, çok sayıda tesis ve işyeri kapanmış veya küçülmüş, işsizlik daha da artmış, yatırımlar düşmüş, kamu borçları çığ gibi büyümüş ve 2001 yılında Gayrisafi Milli Hasıla sabit fiyatlar üzerinden yaklaşık beş yıl önceki, 1996 yılındaki düzeyine gerilemiştir. 1970'lerin ikinci yarısından başlayarak Türkiye, petrol şokları, Körfez Savaşı ve 1997-8 yıllarındaki Uzak-Doğu Asya ve Rusya ekonomik krizleri gibi olumsuz dışsal gelişmelerin ve siyasi istikrarsızlık ve uzun yıllar devam eden ayrılıkçı güçlerle mücadele gibi dahili faktörlerin etkisi altında, ayrıca kısa vadeli politik hesapların ve başarılı olmayan bir ekonomi yönetiminin de durumu daha ağırlaştırmasıyla, bu uzun dönem boyunca istikrarlı bir ekonomik büyüme çizgisini yakalayamamıştır.

Ekonomik alanda Türkiye'nin son 20-25 yıllık dönemine damgasını vuran ve başlıca, yüksek enflasyon haddi, hasıla büyüme hızında ve faiz hadlerinde dalgalanmalar, ani döviz kuru hareketleri ve büyük çaplı sermaye kaçışları ve giderek büyüyen kamu kesimi mali dengesizliği ile kamu borç stoku olarak boy gösteren makro ekonomik istikrarsızlık, 2000 yılı sonlarında artık bir ekonomik kaos niteliği kazanmış, krizler zincirine dönüşmüştür. 1990'lı yıllar boyunca yürürlüğe konulan ve temel amacı enflasyonun ortadan kaldırılması olan 5 önemli programın hepsi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu on yıllık dönem boyunca enflasyon haddi ortalaması yüzde 80 dolayında gerçekleşmiştir. On yıllık dönemin başında maruz kalınan petrol krizi ile Türkiye'nin gündemine oturan enflasyon 1970'li yıllarda ortalama yüzde 20 civarında seyretmiş, daha sonra, 80'li dönemin başındaki ikinci petrol krizi dönemi dışında nitelik değiştirerek maliyet enflasyonundan talep enflasyonuna dönüşmüş ve 1981-87 döneminde yüzde 40'a, 1989-1993 döneminde yüzde 65'e, 1995-97 döneminde ortalama yüzde 85'e yükselmiş, 1997 yılı sonlarında ise yıllık bazda yüzde 100'e ulaşmıştır. Daha sonraları uygulamaya konulan istikrar programlarının da etkisiyle düşme eğilimi içine giren enflasyon, tüketici fiyatları bazında (12 aylık ortalamalara göre) 1998 yılında yüzde 84.6'ya, 1999 yılında yüzde 64.9'a ve 2000 yılında da yüzde 54.9'a gerilemiş, bu düzeyini 2001 yılında yüzde 54.4 ile korumuştur. Yıl sonuna göre yüzde değişme bazında ise bir önceki yıldaki yüzde 68.8 düzeyinden 2000 yılında yüzde 39.0 seviyesine gerileyen enflasyon, tüketici fiyatları bazında 2001 yılında tekrar yüzde 68.5 düzeyine tırmanmıştır.

Türkiye'de yaşanan yüksek enflasyon haddinin başta gelen nedeni, kamu mali yapısındaki zayıflık olmuştur. Diğer taraftan kamu kesimi mali açıklarının önem taşıdı-

ğı bir ortamda, 80'lerin başında mali kesimin liberalize edilmesi, kamunun finansman yükünü arttırmak suretiyle kamu finansman açıklarında sarmal bir döngüye girilmesi sonucunu doğururken, aynı dönemde bütçe dışı fonların ihdasına gidilmesi bütçe disiplinini zayıflatarak soruna ayrı bir boyut katmıştır. Merkezi hükümet bütçe açıklarının yanısıra, bütçe dışı fonlardaki, yerel yönetimlerdeki, sosyal güvenlik kurumlarındaki ve mali ve iktisadi kamu teşebbüslerindeki açıklar, faiz dışı konsolide bütçe açıklarının oluşmasında etkin rol oynamışlardır. Bütçe açıkları ve giderek büyüyen kamu borç stoku, reel faiz hadlerini yükseltme yönünde baskı oluşturarak, kendi kendini besleyen, kısır döngü niteliği kazanan bir ivme kazanmış ve enflasyonun temel itici gücünü oluşturmuştur. Yüksek enflasyon ortamında ulusal paraya olan talebin azalması, reel faiz haddini yükseltmekte, artan reel faizler enflasyonu daha da hızlandırıcı bir etki doğurmaktadır. Bununla beraber Türkiye'de uzun yıllar boyunca süregelen kronik ve yüksek enflasyon diğer bazı ülkelerde yaşanıldığı gibi hiperenflasyona dönüşmemiştir. Bunda, Türkiye'ye has bir durum olarak, enflasyonun ulusal paraya olan talepte, 2001 yılı Şubat krizi sonrası durum dışında, ancak çok yavaş bir düşüşe yol açmış olması etkili olmuştur.⁽¹⁾ Ancak maruz kalınan Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerinin ardından, dalgalı kura geçilmiş olmasının ve döviz kurlarındaki dalgalanmaların da etkisiyle ekonomide dolarizasyonun ivme kazandığı ve TL:ndan kaçma yönünde bir eğilimin belirginlik kazandığı görülmektedir.

Türkiye ekonomisinin bugün içinde bulunduğu durumun daha etraflı bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından, gelişmelerin, önce mali piyasalarda daha sonra reel ekonomide şiddetli bir krizin oluştuğu 1994 yılından başlayarak ana çizgileriyle ortaya konulması faydalı olacaktır.

1993 yılında gerçekleşen yüzde 8.1 oranındaki bir ekonomik büyümenin ardından Türkiye ekonomisi, 1994 yılında ciddi bir ekonomik durgunluk yaşamış ve yüzde 6.1 oranında daralmıştır. Yüksek bütçe açığının azaltılması yönünde etkin bir çaba ortaya konulmamış olmasına karşılık, Türk Lirasının aşırı değerlenmiş olduğu bir ortamda Hükümetin faiz hadlerini düşürme çabası, varolan likiditenin dövize yönlendirilmesi sonucunu doğurmuş, bu durum 1994 başından itibaren mali ve döviz piyasalarında krize yol açmıştır. Enflasyon oranında artışa yol açacağı bilinmekle beraber 1994 yılı sonbaharından itibaren alınan genişletici ekonomik politikalar ekonomik durgunluğun sona ermesini çabuklaştırmış ve ekonomi 1995 yılının ikinci yarısından itibaren, esas itibarıyla iç talepteki canlanmadan kaynaklanan istikrarlı ve hızlı bir büyüme dönemi içine girmiştir.

---

(1) IMF, Turkey, Selected Issues and Statistical Appendix, Aralık 14, 1999.

Türkiye ekonomisi 1994 yılında karşı karşıya kaldığı şiddetli daralmanın ertesinde 1995 yılında kazandığı canlılığı 1996 ve 1997 yıllarında da sürdürmüştür. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla büyüme hızı, sabit fiyatlarla, sözkonusu üç yıl boyunca sırasıyla yüzde 7.2, yüzde 7.0 ve yüzde 7.2 oranında gerçekleşmiştir. Bu yüksek büyüme hızları, genel olarak siyasi alanda belirsizlik ve istikrar eksikliğinin bulunduğu dönemlerde gerçekleşmiş oldukları dikkate alındığında, daha da anlam kazanmaktadırlar. Zira Eylül 1995'te alınan erken seçim kararının ardından yıl sonunda yapılan seçimin ortaya koyduğu belirsizlik, etkilerini, Nisan 1996 ayında kurulan azınlık koalisyon hükümeti döneminde de sürdürmüştür. Temmuz 1996'da kurulan ikinci koalisyon hükümetinin sürekliliği konusunda kamuoyunda bir genel kanının giderek güçlenmeye başlamasıyla siyasal ve ekonomik ortam 1997 yılı başlarına kadar devam eden görece bir kararlılık dönemi geçirmiştir. 1997 yılı başında tanık olunan siyasi gelişmeler ekonomik gelişmeleri ikinci plana düşürmüştür. İki koalisyon hükümetinin görevde bulunduğu 1997 yılında gerek ilk hükümet gerekse dışardan destekli ikinci azınlık hükümeti, niyetleri, yapıları ve arkalarındaki destek itibarıyla ekonomik alanda ihtiyaç duyulan istikrar programlarını yürürlüğe koyma heves ve gücünü gösterememişler ve ülkenin ekonomik sorunları giderek ağırlaşan seyrini sürdürmüştür.

1997 yılında gerçekleşen yüksek oranlı GSYİH büyümesi esas itibarıyla özel tüketim harcamalarındaki canlılık ile genişletici maliye ve para politikaları ile arttırılan kamu cari ve yatırım harcamalarından kaynaklanmıştır. Yüksek reel faizlerin oluşumuna yol açan yüksek hacimli kamu borçlanması, arttırılan kamu cari ve yatırım harcamaları ile yüksek reel faizlerin gelir arttırıcı etkisi, 1997 yılında iç talepteki canlılığı yaratan başlıca etkenler olmuştur.

1997 yılında kamu cari ve yatırım harcamalarındaki artış oranı, 1994-96 döneminden farklı olarak, faiz ödemelerindeki artıştan yüksek olmuş ve daha önceleri yavaşlamakla beraber artış gösteren faiz dışı bütçe dengesi, nominal bazda dahi anılan yıl içinde daralma göstermiştir.

Türkiye 1998 yılına, varolan makro ekonomik sorunlara doğrudan yönelik kararlı bir ekonomik politika demetiyle girmiştir. 1998 yılında enflasyonda kalıcı bir düşüşün sağlanması temel hedef olarak alınmıştır. Bu çerçevede; Konsolide Bütçe faiz dışı fazlasının arttırılması, kamu kesimi maaş ve ücretleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının belirlenmesinde "Hedeflenen Enflasyon"un dikkate alınması, para politikasının enflasyonda öngörülen düşmeyi destekleyici bir biçimde ve koordineli olarak uygulanması, kamu finansmanını güçlendirecek yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve iç borçlanma ihtiyacının düşürülmesi ve ekonomide etkinliğin arttırılması

sı amacıyla özelleştirmenin hızlandırılması, temel politikalar olarak alınmıştır. Ayrıca 1998 yılı başından itibaren bütçe, borçlanma ve para programlarının üçer aylık dönemler itibariyle açıklanarak uygulamaya konulmasına başlanmıştır.

1998 yılının ilk yarısında programda öngörülen hedeflere ulaşılması alanında kayda değer başarı gösterilmiş ve ayrıca Haziran ayı sonunda IMF ile bir "İzleme Anlaşması" -Staff Monitored Program- yapılarak, hükümetin IMF'ye karşı taahhütlerini ortaya koyan bir Ekonomik Politikalar Bildirgesi -Memorandum of Economic Policies- verilmiştir.

1998 yılının ilk yarısında belirlenen ekonomik politikanın uygulamaya konulmasında gösterilen kararlı tutum ve alınan sonuçlar ekonominin geleceğine yönelik beklentileri olumlu biçimde etkilemiştir. Ne var ki, 1997 yılı ortalarında Tayland'da başlayıp sermaye ve mal hareketleri yoluyla dalga, dalga Güneydoğu Asya'yı etkisi altına alan ve 1998 yılında Rusya'nın moratoryum ilan etmesiyle hemen tüm dünya ekonomilerini sarsma boyutuna ulaşan kriz, gecikme ile de olsa Türkiye'yi de etkilemiş ve piyasalarda oluşmuş olan iyimser havanın kaybolmasına, belirsizlik ortamının derinleşmesine, sermaye çıkışlarına ve faiz hadlerinde sıçramalara neden olmuştur.

Türkiye ekonomisinde 1995-97 döneminde gerçekleşen ve büyük ölçüde hızlı iç talep genişlemesine dayalı yüksek büyüme hızı; 1998 yılı başında enflasyonu yüzde 50'ye düşürme hedefi çerçevesinde alınan, daraltıcı olmasa da genişletici olmayan para ve maliye politikasının iç talepte ortaya çıkardığı daralma ve buna ek olarak dünyada yaşanan ekonomik krizin dış talepte meydana getirdiği azalma nedeniyle, 1998 yılının ikinci üç aylık döneminden itibaren yavaşlama süreci içine girmiştir. Yılın son üç aylık döneminde yüzde 0.7 'ye düşen GSYİH büyümesi 1998 yılının tamamı itibariyle önceki üç yıla göre önemli şekilde gerileyerek yüzde 3.1 olarak gerçekleşmiştir.

Alınan önlemler neticesinde Ocak 1998 ayından itibaren enflasyon düşme eğilimi içine girmiş ve Temmuz ayında enflasyon ve faiz oranları en düşük seviyelerine inmiştir. Ancak Temmuz ayında memur maaş katsayıları ile destekleme alım fiyatlarında IMF ile yapılmış olan Anlaşma hükümlerinin dışına çıkılması, hükümetin anlaşmanın uygulanması üzerinde sergileyeceği kararlılığa gölge düşürmüştür. Diğer taraftan Ağustos ayında karşı karşıya kalınan Rusya krizi ve bunun uluslar arası yansımaları, gölgelenen güven ortamını daha da bozmuş ve menkul kıymetler borsası ile faiz hadlerini olumsuz yönde etkilemiş, - Temmuz 1998'de ortalama yüzde 77 olan Hazine Bonoları yıllık bileşik faizi Eylül 1998'de yüzde 136'ya yükselmiştir - yoğun sermaye çıkışlarına neden olmuştur.

1998 yılı boyunca kamu fiyatlarının düşük tutulması, ithalat fiyatlarının, özellikle temel mal ve petrol fiyatlarının uluslar arası piyasada gerilemesi, enflasyonist beklentilerin az da olsa kırılması, kar marjlarının düşürülmesi, enflasyon oranının bir ölçüde geriletmesinde - yıllık ortalama % değişme olarak TEFİE 71.8, TÜFE 84.6 - etkin olan başlıca nedenler olmuştur.

Türkiye 1999 yılına, hafiflemeye başlamakla beraber Uzak-Doğu Asya krizinin etkilerinin sürmekte olduğu, Rusya'daki krizin derinleştiği, global krizin özellikle Latin Amerika'dan kaynaklanan kaygılar nedeniyle yaygınlık kazanması beklentisinin bulunduğu ve erken seçim kararının getirdiği belirsizliğin hakim olduğu bir ortamda girmiştir.

Bu olumsuz iç ve dış konjonktürde, 1998 yılının ikinci yarısından itibaren yavaşlama eğilimi içersine giren ekonomik büyüme 1998 yılının son çeyreğinde sadece yüzde 0.7 olarak gerçekleştiğinden sonra, 1999 yılının ilk çeyreği ile birlikte daralmaya dönüşmüş ve ekonomi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin o güne kadar ki en şiddetli daralmasını yaşamış ve GSYİH bu dönemde, bir önceki yılın aynı dönemine göre, yüzde 9.1 oranında daralmıştır.

1999 yılının birinci çeyreğindeki yüzde 12.0 düzeyindeki daralmanın ardından toplam yurtiçi talebin yılın ikinci çeyreğinde, düşüğe olsa yüzde 0.6 oranında büyümesi, GSYİH'daki daralmanın bu dönemde yüzde 3.2'ye gerilemesinde etken olmuştur. Yüksek reel faizlerin ve yılın ilk çeyreğindeki belirsizliğin olumsuz etkilerine yılın ikinci yarısında yaşanan iki şiddetli depremin maddi ve manevi yıkıntılarının eklenmesiyle, toplam yurtiçi talep tekrar daralma sürecine girmiş ve yılın tamamı itibariyle yüzde 4.0 oranında düşmüştür. 1999 yılında yurtdışı talep de benzer bir seyir izlemiş, mal ve hizmet ihracatı bir önceki yıla göre yüzde 1.4 oranında bir gerileme gösterirken, turizm gelirleri ve bavul ticareti olarak adlandırılan yolcu beraberli mal ihracatında da önemli daralma meydana gelmiştir.

İç ve dış koşullardaki bu olumsuz gelişmeler 1999 yılında, sabit fiyatlar üzerinden GSYİH'nin yüzde 5.0, Gayrisafi Milli Hasılanın ise yüzde 6.4 oranında daralması sonucunu doğurmuştur.

Haziran 1999 ayında IMF ile yapılan görüşmelerde, daha önce, 26 Haziran 1998 tarihinde yine IMF ile yapılmış olan "Yakın İzleme Anlaşması"nın, süreli programlara bağlı ve mali destek içeren bir "stand-by" anlaşması yolunda köprü görevi görmesi yolunda mutabakata varılmıştır. Bu kapsamda yapılacak bir "stand-by" anlaşmasının başarılı olabilmesi açısından ısrarla üzerinde durulan bazı yapısal düzenlemeler alanında önemli adımlar atılmış, Bankalar Kanunu, Sosyal Güvenlik kanunu

yürürlüğe konulmuş, uluslar arası tahkimle ilgili Anayasa değişikliği gerçekleştirilmiştir.

Türkiye tarafından 9 Aralık 1999 tarihinde verilen "Niyet Mektubu"nun IMF İcra Kurulu tarafından onaylanması ile üç yıl süreli Stand-by Anlaşması yürürlüğe girmiştir.

Stand- by düzenlemesi başlıca üç esasa dayanmıştır;

- (1) Önceden de bir takım önlemlerin alınmış olduğu mali uyum,
- (2) Sterilizasyona yer vermeyen, dövizin çapa olarak kullanıldığı ve bir "Para Kurulu" uygulamasını çağrıştıran bir para politikası, ayrıca kısmi bir gelirler politikası,
- (3) Önemli yapısal reform düzenlemeleri.

IMF ile varılan mutabakat doğrultusunda hazırlanmış olan 2000 Mali Yılı Bütçesi'nin temel hedefi, enflasyonu ve kamu borç stokunu düşürmek için kamu sektörü faiz dışı fazlasını arttırmak, bu surette kamu finansmanını sürdürülebilir aynı zamanda kamuyu para piyasasının tek müşterisi olma konumundan çıkaracak bir yapıya kavuşturmak olmuştur. Bu doğrultuda, 1999 yılı sonlarına doğru getirilen ek vergilere ve mevcut vergilerdeki düzenlemelere ek olarak, özelleştirme gelirlerinin artırılması, kamu gelir ve harcamalarında, hedeflenen kamu sektörü temel fazlasını –faiz dışı fazla- sağlayacak önlemlerin alınması ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi başlıca araçlar olarak alınmıştır. 2000 yılı Bütçesi ile, bütçe açığı GSMH'nın yüzde 11.3'üne gerileyecek şekilde, faiz dışı bütçe fazlasının, GSMH'nın yüzde 5.6'sına ulaşması öngörülmüştür.

Stand-by anlaşmasına dayanak oluşturan Niyet Mektubu ile; tarım destekleme politikasının aşamalı olarak kaldırılması, sosyal güvenlik reformunun tamamlanması, özel emeklilik fonları için hukuki çerçeve oluşturulması, vergi idaresinin etkinliğinin artırılması, bütçenin hazırlanması, uygulanması ve kontrolünün güçlendirilmesi ve fiili kapsamının genişletilmesi, bu amaçla mevcut fonların tedricen kapatılması hedeflenmiştir.

IMF'ye Niyet Mektubunun sunulduğu 9 Aralık 1999 tarihinde Merkez Bankası da istikrar programının yürürlükte olacağı üç yıllık dönemde uygulanacak para ve kur politikasını açıklamıştır.

Para ve kur politikası çerçevesinde; kur politikasının, istikrar programı boyunca yalnızca enflasyon hedefine göre belirlenmesi, döviz kurları tespitinin, 2000 Ocak-2001 Haziran döneminde "enflasyon hedefine yönelik kur sepeti", izleyen dönemde ise "kademeli olarak genişleyen band" sistemine göre yapılması kararlaştırılmıştır.

Para politikası ise, Merkez Bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden olan "Net İç Varlıklar" kalemine getirilen "tavan" ve "Net Uluslar arası Rezervler" kalemine getirilen minimum seviye ile şekillendirilmiştir.

2000 yılında enflasyon düzeyinin düşürülmesi alanında başarılı olunmuş, yurt içi talepteki canlanma hernekadar ithal talebinin hızla yükselmesi sonucunu doğurmuşsa da üretim artışına yol açmış, istihdam seviyesi yükselmiştir. Gelirler ve maliye politikası kapsamında belirlenmiş olan hedeflere ulaşılmış, kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi alanlarında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Öngörülen para ve kur politikası çerçevesinde kur hadlerinin hedeflenen enflasyona göre belirlenmesi, gerçekleşen enflasyonun, hedeflenen enflasyonun üzerinde tahakkuk etmesi sonucu, Türk Lirası yıl içinde giderek reel değer kazanmaya başlamıştır.

Türk Lirasının beklenenin üzerinde reel değer kazanması, yılın ilk yarısında faiz oranlarının beklentilerin üzerinde düşmesiyle ve aşırı değerli TL:nin ithal talebini arttırmasıyla birlikte iç talebin hızla artması, uluslar arası petrol ve buna bağlı olarak enerji fiyatlarındaki artış ve Euro/Dolar paritesindeki gelişmeler cari işlemler açığının giderek yükselmesine ve sonbaharda sözkonusu açığın GSMH'ya olan oranının yüzde 5 mertebesine kadar çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler iç ve dış piyasalarda uygulanmakta olan kur politikasının sürdürülebilirliği ve cari açığın dış finansmanı konusundaki endişeleri arttırmıştır. Uluslar arası piyasalarda istikrar programına olan güven azalmış, Ağustos ayından sonra faiz oranlarının artış eğilimine girmiş olmasına rağmen yeterli sermaye girişi olmamış, ve ciddi bir likidite sorunu ile karşı, karşıya kalınmıştır. Giderek etkisi derinleşen bu süreç Kasım ayının ikinci yarısında, bir şok halinde, kısa vadeli faizlerde hızlı bir yükselmeye ve menkul kıymet fiyatlarında düşmeye yol açmıştır. Yurt dışına önemli miktarda sermaye çıkışı olurken, döviz rezervleri azalmış, bu gelişmeler döviz kuru üzerinde baskı oluşturmuştur. Kasım krizi sonrasında alınan önlemler ve IMF ile varılan anlaşma sonucunda mali piyasalardaki dalgalanmalar kısmen giderilmiş, Merkez Bankasının rezervlerinde sınırlı bir artış meydana gelmiş ve faiz oranları Kasım ayındaki kriz ortamına göre önemli biçimde gerilemiştir.

Ancak bankacılık kesiminin yapısının zayıflığı ve Kasım krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime, kur çapası politikasının korunması ile TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrar ve yıllar boyu kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan yüksek hacimli kamu finansman açığı, Şubat 2001 krizini kaçınılmaz kılan başlıca nedenler olmuşlardır. Yine önemli boyuttaki bir sermaye kaçışının ardından Hükümet "döviz çapası" sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sis-

temine geçilmiş olduğunu deklare etmiş ve hızlı bir süreç çerçesinde, makroekonomik dengelerin tekrar tesis edilmesi amacıyla yeni bir istikrar programının uygulamasına geçilmiştir.

Program çerçevesinde, kamu kesimini artan borç yükünün sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması amacıyla maliye politikası hedefleri daha da sıkılaştırılmış, para politikasında Merkez Bankasının kısa vadeli faiz oranları üzerindeki etkinliği artırılmış ve dalgalı kur sistemine geçilmiştir. Ekonomik program öncelikle, ekonomideki yapısal zayıflıkların giderilmesi ve bankacılık kesiminin rehabilitasyonu üzerinde yoğunlaşacak biçimde şekillendirilmiştir.

2001 yılı Bütçesi, Şubat krizi sonrası, dalgalı kur sistemine geçiş, bankacılık kesimine önemli boyutlarda kaynak aktarımı sonucu kamu borç stokunda meydana gelen yüksek hacimli şişme ve faiz hadlerindeki yükselme nedeniyle işlevselliğini yitirmiş olduğundan, Hükümet Haziran 2001 ayı içerisinde Ek bütçe hazırlayarak TBMM'nden geçirmiştir. Ek Bütçe ile 30.640 trilyon TL. ek ödenek imkanı sağlanmış, ayrıca 2001 yılı Bütçesinin gelir kaleminde, vergi gelirleri de 5.373 trilyon TL. tutarında artış gösterecek biçimde revize edilmiştir. Ek Bütçe ile getirilen 30.640 trilyon TL. tutarındaki toplam ilave ödenekten en büyük pay 24.591 trilyon TL. ile faiz ödemelerindeki, ikinci en büyük pay ise, 2.300 trilyon TL. ile, personel ödemelerindeki ek ödenek ihtiyacı için tahsis edilmiştir.

II.2. SOSYO-EKONOMİK YAPI

II.2.1.NÜFUS

Ülkemizde son nüfus sayımı 22 Ekim 2000 tarihinde yapılmıştır. Kesin sonuçlarının bir bölümü bu yılın Ağustos ayında yayınlanan bu nüfus sayımı ile tespit edilen başlıca bulgular (sayım tarihi itibarıyla) aşağıda ana çizgileri ile verilmektedir;

- Türkiye'nin toplam nüfusu 67 803 927, şehirlerin (il ve ilçe merkezleri) nüfusu 44 006 274, köylerin nüfusu 23 797 653 tür,
- Yıllık nüfus artış hızı 1940-1945 döneminde binde 10.6 ile en düşük düzeyde iken, 1955-1960 döneminde binde 28.5 ile en yüksek düzeye ulaşmıştır,
- Nüfus artış hızı 1960-1985 döneminde önemli bir değişim göstermemiş ancak 1985 yılından sonra hızlı bir yavaşlama süreci içine girmiştir,
- Yıllık nüfus artış hızı , 1980-1985 döneminde binde 24.9, 1985-1990 döneminde binde 21.7 iken, 1995-2000 döneminde binde 18.3'e düşmüştür,

- Ülkemizde şehirlerde bulunan nüfus, köylerde yerleşik nüfusa göre çok daha büyük bir hızla artmaktadır, şehirlerde bulunan nüfusun oranı son on yılda önemli bir artış göstererek 1990 yılında yüzde 59.0 iken 2000 yılında yüzde 64.9'a yükselmiştir,
- 1995-2000 döneminde, şehirlerde yerleşik nüfus artış oranı binde 26.81 iken, köylerde yaşayan nüfusun artış hızı sadece binde 4.21 olarak gerçekleşmiştir, bu dönemde toplam nüfusun yıllık artış oranı binde 18.28 olarak belirlenmiştir,
- 1990-2000 dönemi itibariyle yedi coğrafi bölgenin tamamının nüfusu artmaktadır, bölgeler arasında en yüksek artış hızı Marmara bölgesinde, en düşük artış hızı ise Karadeniz Bölgesinde gerçekleşmiştir.
- 1990-2000 döneminde Marmara Bölgesinin yıllık nüfus artış hızı binde 26.7, Karadeniz Bölgesinin yıllık nüfus artış hızı binde 3.6 olmuştur,
- Ülke genelinde toplam nüfusun yüzde 26'sının bulunduğu Marmara Bölgesi en fazla nüfusa sahip iken, nüfusun yüzde 9'unun bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi en az nüfusa sahiptir,
- Bölgeler arasında şehirli nüfus oranı en yüksek olan bölge Marmara Bölgesi iken, en az olan bölge Karadeniz bölgesidir. Marmara Bölgesinde nüfusun yüzde 79'u, Karadeniz Bölgesinde ise yüzde 49'u şehirlerde yaşamaktadır.

Ülkemiz genç bir nüfus yapısına sahip olup, 1997 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, 0-15 yaş grubu çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payı yüzde 31.2'dir. Nüfus sayım sonuçlarına göre 65+ yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payı yüzde 5.0'e yükselmiş bulunmaktadır.

Nüfusun beklenen ortalama yaş süresi ile okur-yazarlık ve okullaşma oranlarında da kayda değer iyileşmeler sağlanmıştır. 1950-55 döneminde sadece 44 olan doğuştan hayatta kalma süresi ümidi, 1997 yılı itibariyle 68.6'ya yükselmiştir. Bu süre erkek için 66.3, kadın nüfus için 70.9 yıldır. 1950-90 döneminde okur-yazarlık oranı yüzde 33.6'dan yüzde 90.0'a yükselirken, okullaşma oranları 2000-2001 öğretim yılı itibariyle, okul öncesi eğitiminde yüzde 10.1'e , ilköğretimde yüzde 100.7'ye, yüzde 22.2'si mesleki teknik eğitim ve yüzde 41.8'i genel lise eğitiminde olmak üzere ortaöğretimde yüzde 64'e, yüksek öğretimde yüzde 17.8'i örgün eğitimde olmak üzere toplam yüzde 28'e ulaşmıştır.

TABLO.II.2.1.
KENTSEL ALAN-KIRSAL ALAN
NÜFUS DAĞILIMI VE ARTIŞ HIZI

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Yıllık Art.Or. (%)	Kentsel Alan			Kırsal Alan		
			Nüfus	Nüf.Or. (%)	Yıllık Art.Or. (%)	Nüfus	Nüf. Or (%)	Yıllık Art.Or. (%)
1950	20.947.188	2.17	5.244.337	25.0	2.2	15.702.851	75.0	-
1955	24.064.763	2.77	6.927.343	28.8	5.6	17.137.420	71.2	1.7
1960	27.754.820	2.85	8.859.731	31.9	4.9	18.895.089	68.1	2.0
1965	31.391.421	2.46	10.805.817	34.4	4.0	20.585.604	65.6	1.7
1970	35.605.176	2.52	13.691.101	38.5	4.7	21.914.075	61.5	1.3
1975	40.347.719	2.50	16.869.068	41.8	4.2	23.478.651	58.2	1.4
1980	44.736.957	2.07	19.645.007	43.9	3.0	25.091.950	56.1	1.3
1985	50.664.458	2.49	26.865.757	53.0	6.3	23.798.701	47.0	-1.1
1990	56.473.035	2.17	33.439.347	59.0	4.3	23.033.683	41.0	-0.6
1997	62.865.574	1.53	40.882.357	65.0	2.9	21.983.217	35.0	(-) 0.7
2000	67.803.927	1.83	44.006.274	64.9	2.7	23.797.653	35.1	0.4

Kaynak : DİE, Genel Nüfus Sayımları

2001 yılında yüzde 1.49 olarak tahmin edilen yıllık nüfus artış hızının, 2002 yılında aynı eğilimini koruyacağı, toplam doğurganlık hızının ise yüzde 2.48'den 2.46'ya gerileyeceği tahmin edilmektedir. 2001 yılında 69.4 yıl olarak tahmin edilen doğuştan hayatta kalma umudunun 2002 yılında 69.6 yıla çıkması beklenmektedir.

22 Ekim 2000 tarihinde yapılmış olan Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, 1990 yılında 73 olan nüfus yoğunluğu 2000 yılında 88'e yükselmiştir.

II.2.2. İSTİHDAM

Türkiye'de sivil işgücü arzı ve istihdam konularındaki veriler 1988 yılından bu yana, DİE tarafından yılda iki defa, Nisan ve Ekim aylarında, ancak 2000 yılından itibaren üçer aylık dönemler itibarıyla yapılmakta olan "Hane Halkı İşgücü Anketleri" yoluyla ve işgücü piyasasının izlenmesi suretiyle elde edilmektedir.

Hernekadar dikkat çekici mevsimsel dalgalanma gösteriyor ise de, tarım sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içerisindeki payı gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında yüksektir ve düşük bir işgücü verimliliğine işaret etmektedir. Değişik sektörlerin toplam istihdam içerisindeki paylarında meydana gelen gelişmeler incelendiğinde, tarım sektörü payında bir azalmanın buna karşılık hizmetler sektörü payında bir yükselmenin belirgin olduğu görülmektedir. 2002 yılının ilk dönemi itibarıyla, toplam sivil istihdam içinde tarım sektörünün payının yüzde 30.5'e kadar gerilediği ve bu şekilde yüzde 49.6 paya ulaşan hizmetler sektörünün gerisinde kaldığı görülmektedir. Aynı dönem itibarıyla toplam sivil istihdam içerisinde sanayi sektörü yüzde 19.8, inşaat sektörü ise yüzde 4.2 oranında bir paya sahip bulunmaktadır.

TABLO:II.2.2.
İŞGÜCÜ PİYASASI

	1997*	1998*	1999*	2000	2001				2002
					I	II	III	IV	I
Sivil İşgücü	21.796	22.929	22.925	22.031	21.031	22.694	23.782	22.077	20.929
Sivil İstihdam	20.247	21.393	21.236	20.579	19.222	21.127	21.875	19.742	18.467
Tarım	7.789	8.777	8.595	7.103	6.268	8.222	8.676	6.432	5.624
Sanayi	3.888	3.614	3.664	3.738	3.628	3.684	3.764	3.843	3.658
Hizmetler	8.568	9.000	8.976	9.738	9.327	9.321	9.436	9.466	9.185
İnşaat	1.336	1.355	1.346	1.313	1.029	1.183	1.138	955	771
İşsiz	1.549	1.536	1.689	1.452	1.809	1.567	1.907	2.335	2.462
İşsizlik Oranı (%)	7.1	6.7	7.4	6.6	8.6	6.9	8.0	10.6	11.8
Eksik İstihdam	1.468	1.345	2.331	1.520	1.270	1.369	1.351	1.354	1.236
Eksik İstihdam Oranı (%)	6.7	5.9	10.2	6.9	6.0	6.0	5.7	6.1	5.9
Atıl Bulunan İşgücü Oranı (%)	13.8	12.6	17.5	13.5	14.6	12.9	13.7	16.7	17.7

* Ekim ayları itibarıyla

Kaynak: DiE, Hanehalkı İşgücü Anketi

Diğer taraftan DİE tarafından yapılmakta olan Hanehalkı İşgücü Anketlerinde (HİA) 2000 yılı başından itibaren, istihdam durumu 15+ yaş grubu için araştırılmaya başlanmış ve işsizliğin tanımında en son iş aranılan süre 6 aydan 3 aya düşürülmüştür.

2002 yılı II. Döneminde DİE tarafından yapılan HİA sonuçlarına göre,

- Ülkemizde kurumsal olmayan sivil nüfus, bir önceki yılın aynı dönemine göre 996 bin kişilik bir artışla 65 milyon 910 bin kişi olmuştur. Kentsel yerlerde 1 milyon 210 bin kişilik bir artış olurken, kırsal yerlerde 214 bin kişilik bir azalma olmuştur.
- Kurumsal olmayan çalışma çağındaki (15 ve daha yukarı yaştaki) nüfus, geçen yılın aynı dönemine göre 946 bin kişilik bir artış ile 46 milyon 528 bin kişi olarak gerçekleşmiştir.
- İşgücünün önemli bir göstergesi olan işgücüne katılma oranı geçen yılki yüzde 49.8 oranından yüzde 49.6'ya gerilemiştir. Katılım oranı erkeklerde yüzde 72.4'ten yüzde 71.5'e düşerken kadınlarda yüzde 27.3'ten yüzde 27.9'a yükselmiştir. Kadınlarda işgücüne katılım oranının düşüklüğü, genel işsizlik oranının, gerçekte olduğundan daha düşük görünmesi sonucunu doğurmaktadır.
- Toplam istihdam geçen yılın aynı dönemine göre 258 bin kişilik bir azalma göstermiş ve 20 milyon 869 bin kişi olmuştur.
- Türkiye genelinde istihdam edilenlerin yüzde 50.6'sını ilköğretim mezunları oluşturmakta, bunu yüzde 17.5 ile lise ve lise dengi meslek, yüzde 11.0 ile ilköğretim, ortaokul ve orta dengi meslek okulu mezunları izlemektedir. Toplam istihdamın yüzde 9.7'sini ise yükseköğretim ve fakülte mezunları oluşturmaktadır.
- Eksik istihdamın işgücü içindeki oranı yüzde 5.8 olarak gerçekleşmiştir.
- Ülke genelinde işsiz sayısı geçen yılın aynı dönemine göre 650 bin kişi artarak 2 milyon 217 bin kişiye ulaşmıştır. Ülke genelinde işsizlik oranı yüzde 9.6 iken tarım dışı sektörlerde yüzde 13.9 dur. Toplam işsizlerin yüzde 21.9'unu işten çıkarılanlar oluşturmaktadır.
- Eğitimli gençlerde işsizlik oranı ülke genelinde yüzde 27.2, kentsel yerlerde ise yüzde 29.1 dir.

TABLO:II.2.3.
SİVİL NÜFUS İŞGÜCÜ DURUMU

Yıl ve Dönem	Kurumsal olmayan sivil nüfus	15 + Yaş Nüfus	İş Gücü Durumu			
			Toplam	İstihdam Edilenler		İşsiz
				Toplam	Eksik İstihdam Edilenler	
1997 Nisan	61.011	41.535	21.535	20476	1195	1377
Ekim	61.522	42.081	21.796	10247	1468	1550
1998 Nisan	61.995	42 560	21 869	20 351	1409	1518
Ekim	62.465	43 080	22 929	21 393	1345	1536
1999 Nisan	62 937	43 600	23 449	21 590	1755	1858
Ekim	63 415	44 039	22 925	21 231	2331	1689
2000	64 059	44 765	22 031	20 579	1 520	1 452
2001 I. Dönem	64 675	45 354	21 031	19 222	1 270	1 809
II. Dönem	64 914	45 582	22 694	21 127	1 369	1 567
III. Dönem	65 164	45 820	23 782	21 875	1 351	1 907
IV. Dönem	65 415	46 058	22 077	19 742	1 354	2 335
2001	65 038	45 702	22 269	20 367	1 338	1 902
2002 I.Dönem	65 667	46 298	20 929	18 467	1 238	2 462
II. Dönem	65 910	46 528	23 086	20 869	1 331	2 217

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi

Nüfus artış hızındaki görece yavaşlamaya rağmen ülkemizde hızlı kentleşme ve göç nedeniyle kentlerdeki işgücü arzı artışı, işgücüne olan talep artışının üzerinde gerçekleşmekte ve işsizlik, özellikle genç nüfus itibariyle bir sosyal sorun olarak bu alanlardaki ağırlığını giderek arttırmaktadır. Sık, sık yaşanan ekonomik durgunluk ve daralma dönemleri ise sorunun boyutlarını daha da büyütülmektedir. 2002 yılı II. Dönemi itibariyle eğitilmiş genç nüfustaki işsizlik oranı yüzde 27.2 olarak saptanmış olup, kentsel alanlarda bu oran yüzde 29.1'e çıkmaktadır. Eğitilmiş gençlerde eksik istihdam oranı ise aynı dönem itibariyle yüzde 5.2 dir.

Diğer taraftan HİA sonuçlarına göre 2002 yılı II. Dönemi itibariyle istihdam edilenlerin Türkiye genelinde yüzde 52.3'ü, kentsel yerlerde yüzde 34.1'i, kırsal yerlerde ise yüzde 73.6'sı, yaptıkları işten dolayı bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı bulunmamaktadır. Bu dönem itibariyle istihdam edilenlerin yüzde 26.6'sı yaptığı işten dolayı Sosyal Sigortalar Kurumu'na, yüzde 9.8'i Emekli Sandığı'na ve yüzde 11.4'ü ise Bağ-Kur'a kayıtlı olarak çalışmaktadır.

Tablo II.2:4.'te 1997-2001 yılları itibariyle toplam ve sendikalı işçi sayısı ile sendikalaşma oranları görülmektedir;

TABLO II.2.4.
ÇALIŞAN TOPLAM İŞÇİ SAYISI VE SENDİKALAŞMA DURUMU

Yıl	Toplam İşçi Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı (%)	
1997	Ocak	4.111.200	2.713.839	66.0
	Temmuz	4.215.375	2.774.622	65.8
1998	Ocak	4.266.097	2.856.330	67.0
	Temmuz	4.327.156	2.923.546	67.6
1999	Ocak	4.350.016	2.987.975	68.7
	Temmuz	4.381.039	3.037.172	69.3
2000	Ocak	4.508.529	3.086.302	68.5
	Temmuz	4.521.081	2.468.591	54.6
2001	Ocak	4 537 544	2 580 927	56.9
	Temmuz	4 562 454	2 609 672	57.2

Tablodan da görüleceği üzere 2000 yılında sendikalaşma oranında meydana gelen dikkat çekici daralmanın, biraz hafiflemeyle beraber, kalıcılık kazandığı görülmektedir.

2001 yılında 14 211 işyerinde toplam 775 478 işçiyi kapsayan 4 454 toplu iş sözleşmesi yapılmıştır.

TABLO II.2.5.
TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

Yıl	Yapılan Sözleşme Sayısı	İşyeri Sayısı	Kapsamılan İşçi Sayısı		
			Kamu	Özel	Toplam
1996	1.871	10.290	281.190	234.650	515.840
1997	2.056	12.966	625.670	215.848	841.518
1998	1.867	7.047	94.871	124.563	219.434
1999	2.286	12.373	544.995	283.463	828.458
2000	1.646	6.844	103.124	105.471	208.595
2001	4 454	14 211	473 845	301 633	775 478

Diğer taraftan 2001 yılında 9 911 işçinin katıldığı 35 grev uygulaması olmuş, bu grevlerde 267 398'i özel kesimde olmak üzere toplam 286 015 iş günü kaybedilmiştir. 2001 yılı içerisinde herhangi bir lokavt uygulaması olmamıştır.

II.2.3. SOSYAL GÜVENLİK

2000 yılı itibariyle ülkemizde sosyal sigorta programları tarafından kapsanan nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 90.0, sağlık hizmetleri bakımından sosyal güvenlik kapsamındaki nüfus oranı da 85.9 dur. Ülkemizde aktif sigortalılar ile pasif sigortalılar arasındaki denge olumsuz yöndeki gelişmesini 2000 yılında da sürdürmüştür. Sosyal güvenlik sistemine prim ödeyen aktif sigortalı sayısı 2000 yılında yüzde 4.21 oranında artarken, pasif sigortalı sayısı yüzde 5.87 oranında artmıştır. ⁽¹⁾ 1998 yılında 2.24 aktif sigortalıya 1 pasif sigortalı düşerken, 2000 yılında bu sayı 1.98'e ge-

(1) 2002 Yılı Program, Sh. 180

rilemiştir. TABLO II.2.6'dan görüleceği üzere 2000 yılı itibarıyla, pasif sigortalı başına düşen aktif sigortalı sayısı Emekli Sandığı'nda 1.67, Sosyal Sigortalar Kurumu'nda 1.89 ve Bağ-Kur'da 2.59'a gerilemiştir. İsteğe bağlı sigortalılar hariç tutulduğunda SSK'nda pasif sigortalı başına düşen aktif sigortalı sayısı 1.64 tür.

2000 yılında prim tahsilat oranı SSK'nda yüzde 85, Bağ-Kur'da ise, 1479 sayılı Kanuna tabi sigortalılar için yüzde 59.8, 2926 sayılı Kanuna tabi sigortalılar için de yüzde 46.3 olarak gerçekleşmiştir. SSK'nda aktif sigortalıların yaklaşık yüzde 50'si için prime esas kazancın alt sınırı, yaklaşık yüzde 10'u için de prime esas kazancın üst sınırı üzerinden prim ödenmektedir.

Sosyal sigorta sisteminde yapılmış olan önemli reformlara rağmen kuruluşların finansman açıkları devam etmekte ve önemini korumaktadır. SSK ve Bağ-Kur'da aktüeryal dengelerin kötüleşmesinde yaşanmış olan ekonomik krizlerin de önemli etkisi olmuş, prim tahakkuk ve tahsilatlarının düşmesi ve hızlanan emeklilik işlemleri dolayısıyla pasif sigortalı sayısının tırmanışa geçmesi, özellikle SSK olmak üzere düzelme eğilimi içine girmiş olan kurumların finansal yapılarının tekrar bozulması sonucunu getirmiştir.

TABLO.II.2.6
SOSYAL SİGORTA PROGRAMLARI

	Emekli Sandığı		SSK		Bağ-Kur		Özel Sendik. Toplamı		Genel Toplam	
	1999	2000	1999	2000	1999	2000	1999	2000	1999	2000
1.Aktif Sigortalılar	2.118	2 164	5 031	5283	1.940	2 173	79	78	9 167	9 698
2.İsteğe Bağlı Aktif Sigor.			901	844	264	264			1.166	1 108
3.Tarım Aktif Sigortalıları			194	185	861	876			1.055	1 061
4.Aylık Alanlar	1.257	1 297	3.149	3 340	1.180	1 277	69	71	5.654	5 986
5.Bağlımlılar	6 191	6 305	23 668	24 488	9 632	10 446	195	121	39 676	41 360
6.Aktif/Pasif Sigortalılar(1)	1.69	1.67	1.95	1.89	2.60	2.59	1.14	1.10	2.01	1.98
7.Bağlımlılık Oranı(2)	3.52	3.51	4.38	4.41	3.53	3.54	3.22	2.45	3.98	3.99

(1) 1+2+3 / 4

(2) 4+5 / 1+2+3

Uygulanan sigorta programları , üyelerin aylığa hak kazanma şartları, emekli aylıklarının alt ve üst sınırları, prim oranları ve sağlanan haklar ve yükümlülükler açısından sosyal sigorta kuruluşları arasında varolan önemli farklılıklar devam etmektedir.

4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu ile bireysel emekliliğe teşvikler getiren 4697 sayılı Kanun 7.10.2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bakanlar Kurulunca 1.4.2001 tarihinden geçerli olmak üzere alınacak prim ve verilecek ödeneklerin hesabına esas tutulan günlük kazancın üst sınırı, alt sınırın beş katına yükseltilmiştir. Ayrıca bakanlar kurulunca 1479 sayılı Kanuna tabi sigortalıların ödeyecekleri primler ile bağlanacak aylıkların hesabına esas alınan gelir basamak tutarları yüzde 40 oranında arttırılmıştır.

Aşağıdaki Tabloda kamu sosyal güvenlik sistemi kapsamında yeralan Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ-Kur'dan emekli aylığı alan sigortalıların reel emekli aylıklarında son on yılda meydana gelen gelişme verilmektedir.

TABLO.II.2.7
EMEKLİ AYLIKLARINDAKİ GELİŞMELER⁽¹⁾

Yıllar	Reel Emekli Aylıkları Endeksi (1994=100)			Reel Yüzde Değişme (1994=100)		
	Emekli Sandığı	SSK	Bağ-Kur	Emekli Sandığı	SSK	Bağ-Kur
1994	100	100	100			
1995	92	98	102	-7.8	-1.9	1.5
1996	113	118	160	22.4	20.3	58.1
1997	121	134	204	7.6	13.1	27.0
1998	114	124	189	-6.4	-7.3	-7.3
1999	118	127	194	4.2	2.7	2.6
2000	104	110	185	-12.5	-13.0	-4.8
2001(2)	100	108	184	-3.5	-2.7	-0.2

(1) Ortalama emekli aylığı olarak mamur emeklileri için 3. derece 1. kademe, işçi emeklileri için normal gösterge tablosu 1. derece 9. kadem ve Bağ-Kur emeklileri için 6. basamak esas alınmıştır. Ayrıca Emekli sandığı emeklileri için getirilen temsil tazminatı artışları dikkate alınmamıştır.

(2) 2001 yılında TÜFE'deki yıllık ortalama artışın yüzde 53.7 olacağı kabulü ile hesaplama yapılmıştır. (Gerçekleşen TÜFE artışı yüzde 54.4)

II.2.4. GELİR DAĞILIMI

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'nca 1995 yılında yürütülmüş olan "1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi" çalışmasının sonuçları ülkemizde ciddi bir gelir dağılımı adaletsizliğinin bulunduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Hanelerin en fakir yüzde 20'lik diliminden en zengin yüzde 20'lik dilime doğru toplam harcanabilir gelirlerinin toplam Türkiye geliri içindeki payları, Türkiye geneli ile kentsel ve kırsal kesim için aşağıdaki

Tabloda verilmektedir;

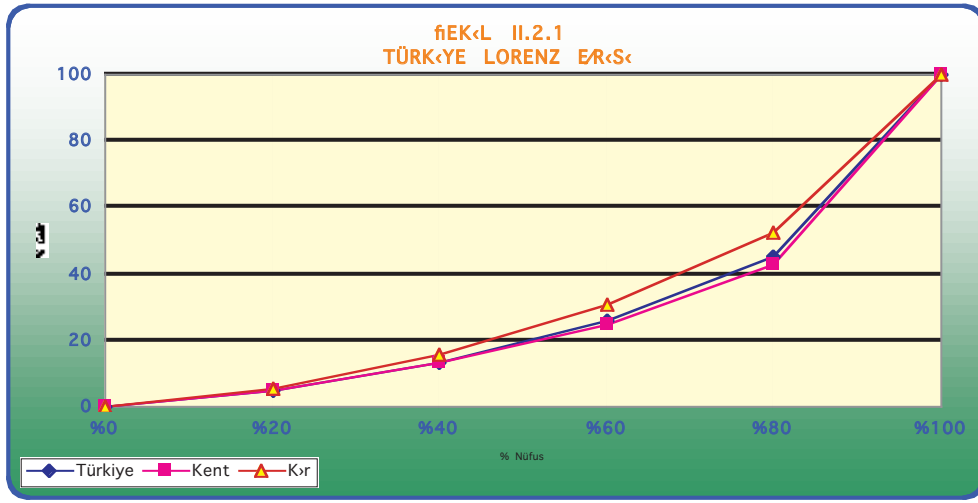
TABLO.II.2.8.
GELİR DAĞILIMI
(%20 lik hane dilimlerinin toplam gelir içindeki payları)

	Dilimlerin Gelir Payı %		
	Türkiye	Kent	Kır
Birinci % 20 (en fakir)	4.9	4.8	5.6
İkinci % 20 (fakir)	8.6	8.2	10.1
Üçüncü % 20 (orta gelir)	12.6	11.9	14.8
Dördüncü % 20 (zengin)	19.0	17.9	21.8
Beşinci % 20 (en zengin)	54.9	57.2	47.7
Toplam	% 100	% 100	% 100
Gini katsayısı ⁽¹⁾	0.49	0.51	0.41

(1) Lorenz eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegen altında kalan alana olan oranıdır. Oranın büyümesi artan eşitsizliği yansıtmaktadır.

Kaynak : DİE

Tablodan görüldüğü üzere toplumun en fakir % 20'lik dilimi toplam gelirin sadece yüzde 4.9'unu alırken, en zengin yüzde 20'lik dilim toplam gelirin yüzde 54.9'unu almaktadır ve en fakir ile en zengin grupların gelirleri arasında 11.2 katı gibi gerçekten çok yüksek bir fark bulunmaktadır.

DİE'nin yukarıda sözü edilen 1994 yılı çalışması ile hane halkı gelirinin kaynağına ilişkin olarak elde edilen bilgiler aşağıdaki Tabloda verilmektedir;

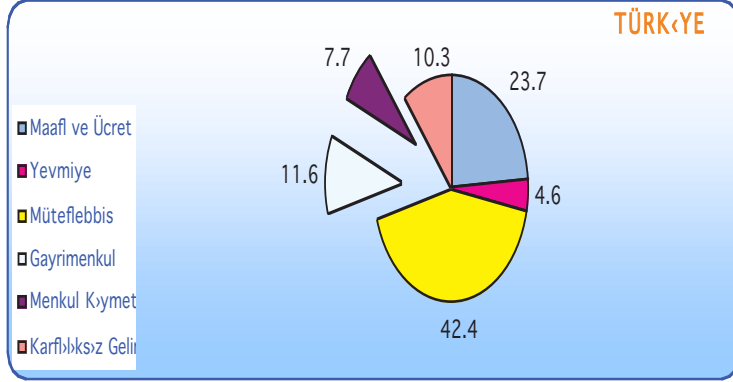
TABLO.II.2.9.
HANE HALKI GELİRİNİN KAYNAĞI
(% olarak)

Gelir Kaynağı	Yıllık Harcanabilir Gelir		
	Türkiye	Kent	Kır
Maaş ve Ücret	23.7	27.4	15.7
Yevmiye	4.6	4.6	4.7
Müteşebbis	42.4	33.6	62.5
Tarım	16.7	2.6	47.8
İmalat Sanayi	4.4	5.4	2.1
İnşaat	1.7	2.4	0.4
Ticaret	14.4	16.8	8.9
Hizmet	5.2	6.0	3.3
Gayrimenkul	11.6	13.9	6.5
Menkul Kıymet	7.7	10.6	1.2
Karşılıksız Gelir	10.0	10.3	9.4

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü

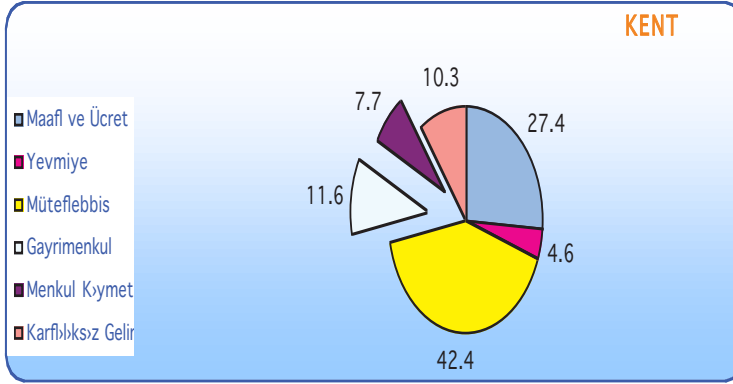
Maafî ve Ücret	23.7
Yevmiye	4.6
Müteflëbbis	42.4
Gayrimenkul	11.6
Menkul Kıymet	7.7
Karflıksız Gelir	10.3

Türkiye

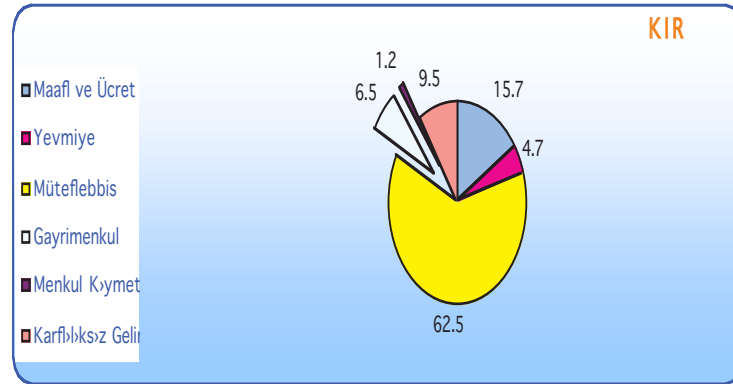
Maafî ve Ücret	27.4
Yevmiye	4.6
Müteflëbbis	42.4
Gayrimenkul	11.6
Menkul Kıymet	7.7
Karflıksız Gelir	10.3

Kent

Maafî ve Ücret	15.7
Yevmiye	4.7
Müteflëbbis	62.5
Gayrimenkul	6.5
Menkul Kıymet	1.2
Karflıksız Gelir	9.5

Kör

Aşağıdaki Tabloda ülkemizde 1995-2000 döneminde imalat sanayiinde, birim ücret endeksinde meydana gelen gelişmeler verilmektedir.

TABLO.II.2.10
ÖZEL İMALAT SANAYİNDE BİRİM ÜCRET ENDEKSİ
(1997 = 100)

	İstihdam Endeksi ¹	Üretim Endeksi ²	Üretkenlik Prodük. ³	Nominal Birim Ücr. Endeksi ⁴	Nominal Birim Ücr. Endek.TL. ⁵	Dolar Kuru End. ⁶	Birim Ücr. Endeksi ⁷
1995	86.0	79.8	92.7	28.6	30.8	30.2	101.9
1996	92.3	86.8	94.1	53.0	56.4	53.6	105.1
1997	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1998	101.6	100.0	98.4	182.9	185.9	171.8	108.2
1999	91.7	95.9	104.6	326.3	311.8	275.8	113.0
2000	90.3	105.3	116.7	494.4	423.8	412.2	102.8
2001 I.	88.1	98.3	111.5	562.5	504.3	523.0	96.4
II.	82.7	92.3	111.5	610.3	547.3	778.9	70.3
III.	80.4	93.6	116.4	681.9	585.8	920.2	63.7
IV.	78.7	89.1	113.2	740.4	654.3	1006.0	65.0
2001	82.5	93.2	113.0	647.8	573.3	807.1	71.0

(1) DIE Özel İmalat Üretiminde Çalışanlar Endeksi (mevsimsel düzeltilmiş)

(2) DIE Özel İmalat Sanayi Üç Aylık Sanayi Üretim Endeksi (mevsimsel düzeltilmiş)

(3) (2) (1)

(4) DIE Dönemler İtibariyle Özel İmal.San.Üret.çalış.Saat.Baş.Ücrt.End. 1997=100

(5) (4) (3)

(6) TCMB Alış Kuru (1997=100)

(7) (5) (6)

Kaynak : DPT Temel Ekonomik Göstergeler , Mayıs 2000, s.140

Tablonun incelenmesinde açıkça görülebileceği üzere, ülkemizde yakın geçmiş dönemde tanık olunan ekonomik daralma ve büyüme dönemleri ile, istihdam endeksindeki 2000 yılı rakamı hariç tutulursa, istihdam ve üretim endeksleri arasında belirgin bir eşzamanlılık bulunmaktadır. Diğer taraftan oldukça istikrarlı bir seyir izleyen birim ücret endeksinde 2001 yılında meydana gelen dikkat çekici düşüşte, anı-

lan yılın Şubat ayında geçilen dalgalı kur rejimi sonrası döviz kurlarında meydana gelen ani ve yüksek boyutlu sıçrama (devalüasyon) etkili olmuştur.

Taşıdığı büyük öneme rağmen gelir dağılımı konusu iktisadi kalkınma araştırmalarında, uluslararası ilişkilerde ve yakın geçmiş zamana kadar da uluslar arası ekonomide hakettiği ilgiyi çekememiştir. Dünya Bankası ve IMF bu konunun araştırılmasına bu güne kadar fazla kaynak ayırmamışlardır. Birçok araştırmacı küresel düzeyde gelir dağılımı adaletsizliğinin düşmekte olduğunu peşinen kabullenme eğiliminde olmuş diğer bazıları ise fakirlik sorunu ile ilgilenmenin yeterli olacağını düşünerek, gelir dağılımındaki adaletsizliği ihmal etmişlerdir. Hernekadar son otuz yıllık dönemde tüm dünyada yaşama standartlarında köklü bir yükselme meydana gelmiş ise de, gelişmekte olan ülkelerde 1990'lı yıllarda, aşırı fakirlik ancak çok yavaş biçimde iyileşme gösterebilmiştir ve yeni yapılan birtakım araştırmalar küresel düzeyde gelir dağılımındaki adaletsizliğin halen, hızlı bir biçimde kötüleşmekte olduğu şeklinde bir sav ortaya koymaktadır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma konferansı (UNCTAD) tarafından yapılmış ve 2002 yılı Haziran ayında yayınlanmış olan bir Rapor, ⁽¹⁾ son 25 yıllık dönemde aşırı fakirliğin Asya'da gerilemekte olduğunu, buna karşılık Afrika'nın en fakir ülkelerinde daha da derinleştiğini ve toplam nüfusun yüzde 65'inin günde 1 Dolardan az bir gelire sahip olacak ölçüde bir vahamet kazandığını ortaya koymuştur. Asya ülkeleri hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirmek suretiyle kendi toplumlarının fakirliklerini azaltma ve yaşam koşullarını iyileştirme yolunda başarı gösterebilirlerken, fakirlikte önde gelen Afrika ülkeleri kendilerini bir "fakirlik tuzağı" içinde yakalanmış olarak bulmuşlardır.

Rapor bu ülkelerde günde 1 Doların altında gelire yaşayan toplam kişi sayısının son 30 yılda ikiye katlanarak 307 milyon kişiye ulaştığını ortaya koymaktadır. UNCTAD'ın Raporu 49 ülkeyi kapsamakta olup, fakirliğin özellikle, fakir nüfusa fayda getirecek bir ekonomik büyümeyi sağlayacak yatırımları finanse etme gücü bulunmayan ülkelerde yoğunlaştığı sonucuna varmaktadır. Raporda, inceleme konusu yapılan Afrika ülkelerinde nüfusun yüzde 56'sının , halen, 1960'lı yıllarda tutturmuş oldukları yaşam çizgisinin altında oldukları belirtilmektedir. Bu oran 1995-99 dönemi itibariyle yüzde 65'e kadar yükselmiştir. Buna karşılık bu oran inceleme yapılan Asya ülkelerinde, 1965-69 dönemindeki yaklaşık yüzde 36 düzeyinden, 1990'ların sonunda yüzde 23'e düşmüştür.

---

(1) UNCTAD, The Least Developed Countries Report, Haziran 2002

Durumu daha da vahim hale getiren bir diğer olgu da "en az gelişmiş" olarak tanımlanan ülkelerin ekonomilerinin, fiyatları uzun bir süreden beri düşme eğilim içinde olan ürünlerin ihracatına ciddi bir şekilde bağlı olmasıdır.

UNCTAD Genel sekreteri Rubens Ricupero, ticaret ve yabancı yatırımlar önündeki ulusal engelleri azaltan ve şirket satınalmalarını kolaylaştıran "küreselleşme"nin, 'uluslar arası fakirlik tuzağını daha da içinden çıkılmaz hale getirdiğini' ifade etmektedir. Zira küreselleşme uluslar arası temel mal piyasalarında faaliyet gösteren firma sayısının azalması sonucunu doğurmaktadır. ⁽²⁾

TABLO:II.2.11.
DÜNYADA FAKİRLİK⁽¹⁾

Günde 1 Doların Altında Gelirle Yaşayan Nüfusun Oranının En Yüksek Olduğu Ülkeler		Doğuşta Beklenen Hayatta Kalma Süresinin En Kısa Olduğu Ülkeler	
Kongo	% 91	Burundi	41 yıl
Etiyopya	% 85	Malawi	41 yıl
Çad	% 82	Mozambik	41 yıl
Zambiya	% 80	Zambiya	41 yıl
Gine-Bissau	% 79	Uganda	42 yıl
Tanzanya	% 79	Afganistan	43 yıl
Komor Adaları	% 76	Orta Afrika Cumh.	44 yıl
Nijerya	% 74	Gine-Bissau	44 yıl
Angola	% 73	Nijerya	44 yıl
Mali	% 72	Angola	45 yıl
Somali	% 72	Çad	45 yıl
		Etiyopya	45 yıl
		Gambiya	45 yıl

(1) UNCTAD Raporu ve Financial Times,19 Haziran 2002

UNCTAD'ın sözü edilen Raporundan alınan aşağıdaki Tablo, Afrika'nın ve Asya'nın az gelişmiş ülkeleri ile aralarında Türkiye'nin de bulunduğu diğer gelişmekte olan ülkelerde son 40 yıllık dönemde toplumun fakir kesimlerinin gelir düzeylerinde meydana gelen gelişmeyi açıkça ortaya koymaktadır;

(2) The Wall Street Journal Europe, 19 Haziran 2002, Sh. A3

TABLO.II.2.12.
AZ GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE GELİR
DÜZEYİNDEKİ GELİŞMELER
1965-1995

(Satınalma Gücü Paritesine Göre 1985 Yılı değerleriyle
Günde 1 Dolarlık Uluslar arası fakirlik eşiği)

	1965-1969	1975-1979	1985-1989	1995-1999
1 Dolar/gün Gelirin Altında Yaşayan Nüfus (%)				
39 Azgelişmiş Ülke	48.0	48.5	49.0	50.1
Afrika Ülkeleri	55.8	56.4	61.9	64.9
Asya Ülkeleri	35.5	35.9	27.6	23.0
Diğer 22 Gelişmekte olan Ülke	44.8	32.5	15.0	7.5
1 Dolar/gün Gelirin Altında Yaşayan Nüfus (milyon Kişi)				
39 Azgelişmiş Ülke	125.4	164.0	216.0	278.8
Afrika ülkeleri	89.6	117.4	170.5	233.5
Asya ülkeleri	35.6	46.5	45.2	44.8
Diğer 22 gelişmekte olan Ülke	760.0	697.0	389.3	229.2
2 Dolar/gün Gelirin altında Yaşayan Nüfus (%)				
39 Azgelişmiş Ülke	80.8	82.1	81.9	80.7
Afrika Ülkeleri	82.0	83.7	87.0	87.5
Asya Ülkeleri	78.8	79.6	73.4	68.2
Diğer 22 Gelişmekte Olan Ülke	82.8	76.5	61.6	35.3
2 Dolar/gün gelirin Altında Yaşayan Nüfus (milyon kişi)				
39 azgelişmiş Ülke	211.1	277.5	360.5	449.3
Afrika Ülkeleri	131.7	174.4	239.5	315.1
Asya Ülkeleri	79.1	102.9	120.3	133.3
Diğer 22 gelişmekte Olan ülke	1 405.0	1 639.7	1 599.0	1 084.2

Dünya bankası kaynakları, gelir dağılımı adaletsizliği ile bazı ekonomik ve sosyal politika uygulamaları ve kurumsal unsurlar arasında bir belirgin bağlantı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak ülke içi gelir dağılımı gelişmelerinin ülkeden, ül-

keye birbirinden çok farklı görünüm ortaya koyduğu görülmektedir. Örneğin Malezya'da GİNİ Katsayısı ile ölçülen gelir dağılımı adaletsizliğinin 1980'li yıllarda azalmaya yüz tuttuğu buna karşılık bu eğilimin 1990'lı yıllarda tersine döndüğü gözlemlenmiştir. Kore ve Endonezya 1980'li yıllarda hızlı bir ekonomik gelişme gösterebilmişler ancak bu ülkelerdeki gelir dağılımı adaletsizliğinde çok az bir değişim meydana gelmiştir. Buna karşılık Rusya ve Çin'de aynı dönem boyunca gelir dağılımı adaletsizliği önemli ölçüde artmıştır.

Varolan bilgiler, ekonomik büyüme ile gelir dağılımı adaleti arasında istikrarlı bir ilişkiye işaret etmemektedir. Bununla beraber, son 30 yıllık dönemde ortalama olarak, ülkeler itibariyle ülke içi gelir dağılımı adaletsizliği ne azalmış ne de artmıştır. Mamafih, bazı kalabalık nüfuslu ülkelerde gelir dağılımı adaletsizliği artmış olduğu için, genelde gelir dağılımının bozulmasından etkilenmiş olan nüfusun sayısı, gelir dağılımındaki iyileşmeden etkilenen nüfus sayısının altında kalmıştır. ⁽¹⁾

Uluslar arası düzeyde ülke-içi gelir dağılımı verilerine göz atıldığında gelir dağılımının bazı Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde son derece adaletsiz buna karşılık bazı Merkezi Avrupa, İskandinav ülkeleri ve Japonya'da belirgin düzeyde adaletli olduğu görülmektedir.

Nüfusun en fakir ve zengin yüzde yirmilik nüfus dilimlerinin toplam gelirden aldıkları pay

Gelir dağılımı adaletsiz ülkeler	En fakir % 20	En zengin % 20	Gelir dağılımı az adaletsiz ülkeler	En fakir % 20	En zengin % 20
Honduras	1.6	61.8	Slovak Cumhuriyeti	11.9	31.4
Bolivya	1.9	61.8	Japonya	10.6	35.7
Paraguay	1.9	60.7	Avusturya*	10.4	33.3
Brezilya	2.6	63.0	Çek Cumhuriyeti	10.3	35.9
Zwaziland	2.7	63.4	Bulgaristan	10.0	36.8

* Avusturya için verilen rakamlar 1987 yılına ait olup, Tablo II.2.13'te verilen daha güncel verilere göre, gelir dağılımında o tarihten buyana bir bozulma meydana geldiği izlenimi edinilmektedir.

Ülkeler itibariyle toplam nüfusun değişik gelir dilimlerinin toplam gelirden aldıkları payı gösteren aşağıdaki tablo ülkemizde gelir dağılımının görece olarak adaletsiz olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

(1) <http://worldbank.org/poverty/data/trends/inequal.htm>

TABLO.II.2.13
ÜLKELER İTİBARIYLA GELİR DAĞILIMI
(Nüfus Gelir Gruplarının Toplam Ulusal Gelirden Aldığı Pay)

Ülke Araştırma Yapılan Yıl	Gini Katsayısı	En Fakir % 10	Fakir % 20	Düşük Orta Gelirli % 20	Orta Gelirli % 20	Üst Orta Gelirli % 20	Zengin % 20	En Zengin % 10
Cezayir 95	35.3	2.8	7.0	11.6	16.1	22.7	42.6	26.8
Avustralya 94	35.2	2.0	5.9	12.0	17.2	23.6	41.3	25.4
Avusturya 95	31.0	2.5	6.9	13.2	18.1	23.9	38.0	25.4
Belçika 92	25.0	3.7	9.5	14.6	18.4	23.0	34.5	20.2
Kanada 94	31.5	2.8	7.5	12.9	17.3	23.0	39.3	23.8
Danimarka 92	24.7	3.6	9.6	14.9	18.3	22.7	34.5	20.5
Finlandiya 91	25.6	4.2	10.0	14.2	17.6	22.3	35.8	21.6
Fransa 95	32.7	2.8	7.2	12.6	17.2	22.8	40.2	25.1
Almanya 94	30.0	3.3	8.2	13.2	17.5	22.7	38.5	23.7
İsrail 92	35.5	2.8	6.9	11.4	16.3	22.9	42.5	26.9
İtalya 95	27.3	3.5	8.7	14.0	18.1	22.9	36.3	21.8
Meksika 98	53.1	1.3	3.5	7.3	12.1	19.7	57.4	41.7
Hollanda 94	32.6	2.8	7.3	12.7	17.2	22.8	40.1	25.1
Norveç 95	25.8	4.1	9.7	14.3	17.9	22.2	35.8	21.8
Rusya Fed. 98	48.7	1.7	4.4	8.6	13.3	20.1	53.7	38.7
İspanya 90	32.5	2.8	7.5	12.6	17.0	22.6	40.3	25.2
İsveç 92	25.0	3.7	9.6	14.5	18.1	23.2	34.5	20.1
İngiltere 95	36.8	2.3	6.1	11.6	16.4	22.7	4.2	27.7
A.B.D. 97	40.8	1.8	5.2	10.5	15.6	22.4	46.4	30.5
Türkiye 94	41.5	2.3	5.8	10.2	14.8	21.6	47.7	32.3

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu, 2000-2001. www.worldbank.org/wdr/2000-2001

II.3. GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA

Finansal piyasalarda başlayarak daha sonra reel sektörü etkisi altına alan derin bir ekonomik krizin yaşanmış olduğu 1994 yılında yüzde 6.1 oranında küçülen ekonomi, o yılın sonbaharından itibaren alınan genişletici mali ve parasal politikaların etkisiyle, yılın son çeyreğinden itibaren belirgin bir büyüme dönemi içine girmiş ve esas itibariyle iç talep genişlemesine bağlı bu eğilimini güçlü bir şekilde 1998 yılının ikinci çeyreğine kadar sürdürmüştür.

1998 yılı başında Hükümet tarafından uygulamaya konulan enflasyonu düşürmeye yönelik para ve maliye politikaları, ayrıca vergi gelirlerinde sağlanan yüksek oranlı artış özel sektör tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde daraltıcı bir etki doğurmuş, bu durumun yanısıra 1997 yılında başlayarak 1998 yılında daha da derinleşen ve yayılan Güney-Doğu Asya krizi ile Ağustos ayındaki Rusya krizi neden oldukları yoğun sermaye kaçıışı ve ihraç talebindeki gerilemeyle bu olumsuz tabloyu daha da kötüleştirmiş ve neticede giderek yavaşlama süreci içine giren ekonomide GSMH büyümesi, yılın tamamı itibariyle sadece yüzde 3.9 olarak gerçekleşmiştir.

Olumsuz iç ve dış etkenlerin yanısıra yaşanan deprem felaketleri 1999 yılında özellikle yatırım harcamaları olmak üzere özel kesim talebinde önemli bir daralmaya yol açmış ve kamu tüketim harcamalarındaki genişlemeye rağmen toplam iç talep yüzde 4.0 oranında daralmış ve yılın tamamı itibariyle sabit fiyatlar üzerinden GSYİH yüzde 5.0 oranında düşerken, Net Dış Alem Gelirlerindeki önemli küçülme GSMH'daki daralmanın yüzde 6.1 oranında gerçekleşmesi sonucunu doğurmuştur.

2000 yılında reel ekonomide ve finans sektöründe meydana gelen gelişmeleri esas itibariyle, 1999 yılının Aralık ayında IMF ile yapılan 17 nci Stand-by Anlaşmasının temelini oluşturan makroekonomik ve finansal araç ve hedefler ile bunların uygulanma süreci belirlemiştir. Yılın başında Stand-by Anlaşması çerçevesinde uygulanmasına geçilen ve kur çapasına dayalı enflasyon hedeflemesi sistemi, faiz hadlerinde çarpıcı bir gerilemenin meydana gelmesine olanak sağlamış, faizlerdeki bu düşme tüketim talebinde bir sıçramaya neden olmuştur. Diğer taraftan hedeflenen enflasyona göre belirlenen kurların, gerçek enflasyonun, hedeflenenin üstünde seyretmesi yüzünden TL'nin giderek aşırı değerli duruma gelmesine yol açması, ithal talebinde hızlı bir genişlemeye yol açmıştır. Sonuçta, 2000 yılında gerçekleştirilen GSMH büyümesi esas itibariyle iç talep genişlemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim 1999 yılında yüzde 3.7 oranında gerileyen toplam yurtiçi talep 2000 yılında yüzde 9.6 oranında bir genişleme göstermiştir.

2000 yılında reel anlamda yüzde 6.3 oranında genişleme gösteren Gayrisafi Milli

Hasıla cari fiyatlar üzerinden yüzde 60.9 oranında bir büyüme ile 125.971 trilyon TL. olarak gerçekleşmiş ancak yine de sabit fiyatlar üzerinden 1998 yılı seviyesinin altında kalmıştır.

Kasım 2000 ekonomik krizinin etkileri de dikkate alınarak 2001 yılı programı ile, GSMH'nin yüzde 4.5 oranında büyümesi hedef alınmıştır. Ancak Şubat krizi ertesinde GSMH büyüme oranı önce yüzde - 3.0 olarak revize edilmiş daha sonra krizin sarsıntılarının derinleşmesi ile ekonomik küçülme oranı yüzde - 5.5'e ve son olarak ta yüzde - 8.5'e yükseltilmiştir.

Bir likidite krizi şeklinde başlayıp bankacılık kesimini derinden sarsan ve yoğun bir sermaye kaçışına neden olan Kasım krizi, ardından dalgalı kur rejimine geçilmesi ile ekonomik politikada önemli bir değişiklik yapılması zorunluluğunu ortaya çıkaran şubat krizi, para piyasalarındaki krizin hızla reel ekonomiye yansımaları sonucunu getirmiştir. Faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma, piyasalara hakim olan güvensizlik nedeniyle tüketim ve yatırım kararlarının ertelenmesi, üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme toplam yurtiçi talepte önemli bir daralmaya neden olmuş ve GSMH'daki daralma tahminlerin üzerine çıkarak yüzde - 9.4 olarak gerçekleşmiş ve Türkiye, 2001 yılında II. Dünya Savaşından sonraki en büyük ekonomik küçülmeyi yaşamıştır.

2001 yılında sabit fiyatlar üzerinden, özel tüketim harcamaları yüzde 9.0, devletin nihai tüketim harcamaları yüzde 8.6 ve mal ve hizmet ithalatı yüzde 24.8 oranında daralma göstermiştir. 2001 yılında en dramatik talep daralması yatırım harcamalarında görülmüş ve kamu sektörü yatırımları yüzde 22.0, özel sektör gayrisafi sabit sermaye oluşumu yüzde 35.1 oranında gerilerken toplam yatırım harcamalarındaki daralma yüzde 31.7 olmuştur. Dalgalı kur rejimine geçilmiş olmasının etkisiyle de 2001 yılında mal ve hizmetlere olan dış talep (ihracat) sabit fiyatlar üzerinden yüzde 7.4 oranında bir büyüme göstermiştir.

Ekonomik krizin derinleşmesiyle küçülme giderek ivme kazanmış ve yılın ilk üç aylık döneminde yüzde -3.1 olan GSMH küçülmesi, bir önceki yılın aynı dönemlerine göre ikinci çeyrekte yüzde -12.1 olmuş, üçüncü çeyrekte biraz hafiflemeye yüz tutarak yüzde -9.0'a gerilemiş ise de, yılın son üç aylık döneminde beklentileri de aşarak yüzde -12.3 gibi çok yüksek bir seviyede oluşmuştur.

Cari fiyatlar üzerinden yüzde 42.9 oranında bir genişleme ile 179 480 trilyon TL. olarak gerçekleşen 2001 yılı GSMH tutarı 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden 107 911 milyar TL. düzeyinde oluşmuş ve geçirilen 1999 yılı ve 2001 yılı ekonomik krizlerinin etkisiyle yaklaşık 1996 yılı düzeyine gerilemiştir. (106 080 milyar TL.) 2001 yılı programında yüzde 18 olarak öngörülen Gayrisafi Milli Hasıla Deflatörü yüzde 57.8 olarak gerçekleşmiştir.

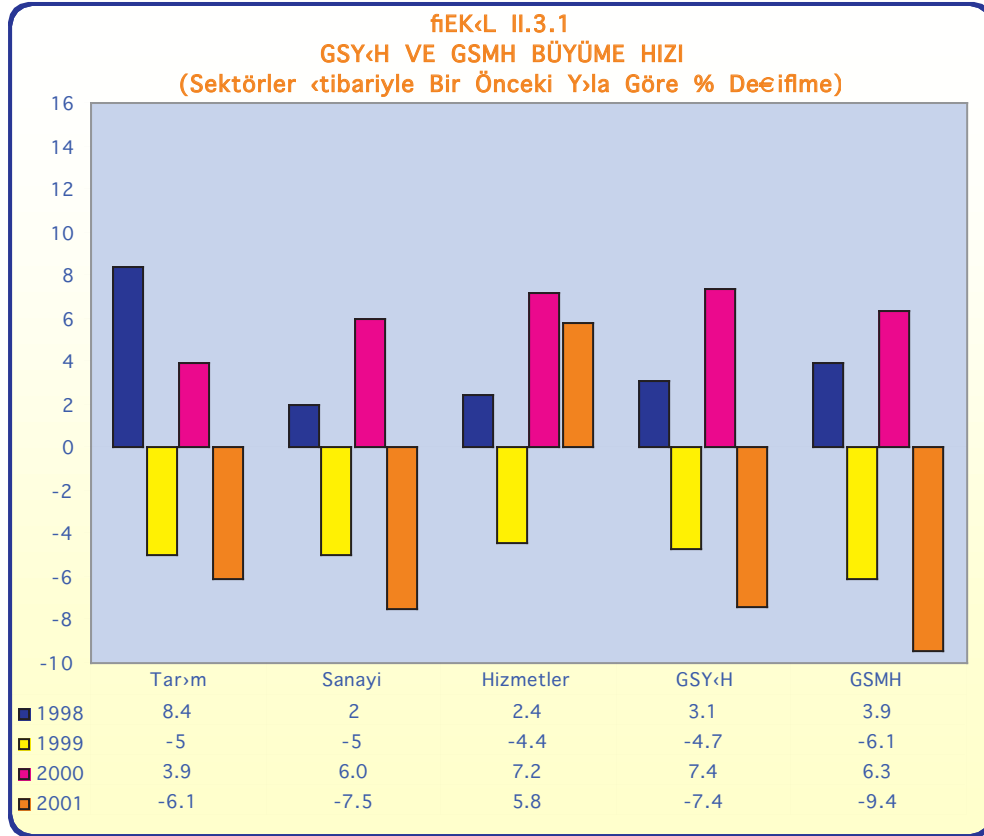
2001 yılında tarım sektörü, balıkçılık sektöründe meydana gelen yüzde 5.8 oranındaki büyümeye rağmen, çiftçilik-hayvancılık ve ormancılık sektörlerindeki üretim azalmasının etkisiyle yüzde 6.1 oranında küçülmüştür. Sanayi sektörü toplam üretim değeri, madencilik ve taşocakçılığı ile imalat sektörlerindeki yüksek oranlı daralma sonucu yüzde 7.5 oranında azalmıştır. İnşaat, ulaştırma-haberleşme ve mali kuruluşlar alt sektörleri üretim değerinde meydana gelen gerilemelerin etkisiyle hizmetler sektörü üretimi 2001 yılında yüzde 5.8 oranında küçülmüştür.

TABLO.II.3.1
GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA
(Üretici Fiyatlarıyla Milyar TL.)

Faaliyet Kolu	Değer 1987 Sabit Fiyatları İle			Pay (%)	Değer Cari Fiyat	Reel Büyüme (%)		
	1999	2000	2001	20001	2001	1999	2000	2001
Tarım	15.369	15.962	14.994	13.9	23.427.659	-5.0	3.9	-6.1
Sanayi	31.814	33.738	31.194	28.9	45.874.423	-5.0	6.0	-7.5
İnşaat	5.739	5.991	5.637	5.2	9.202.185	-12.5	4.4	-5.9
Ticaret	23.756	26.608	24.120	22.4	37.867.860	-6.3	12.0	-9.4
Ulaştırma ve Haberleşme	14.834	15.655	14.894	13.8	28.462.322	-2.4	5.5	-4.9
Mali Kuruluşlar	2.931	2.958	2.666	2.5	6.639.387	6.5	0.9	-9.9
Konut Sahipliği	5.651	5.649	5.769	5.3	8.491.506	1.1	0.0	2.1
Serbest Meslek ve Hizmetler	2.533	2.688	2.488	2.3	6.704.663	-4.5	6.1	-7.4
(-) İzafi Banka Hizmetleri	2.376	2.393	2.114	2.0	11.534.431	6.1	0.7	-11.7
Sektörler Toplamı	100.251	106.855	99.647	92.3	155.135.575	-5.0	6.6	-6.7
Devlet Hizmetleri	4.868	4.965	5.040	4.7	18.781.015	2.7	2.0	1.5
Kar Amacı Olm. Öz.Hizm.	407	411	412	0.4	918.063	2.5	1.1	0.2
İthalat Vergisi	5.120	6.558	4.914	4.6	6.573.910	-5.7	28.1	-25.1
GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla)	110.646	118.789	110.013	101.9	181.408.563	-4.7	7.4	-7.4
Net Dış Alem Faktör Gelir.	1.398	355	-2.102	-1.9	-1.928.485	-56.2	-74.6	-
GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla)	112.044	119.144	107.911	100.0	179.480.078	-6.1	6.3	-9.4

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Ana sektörler itibariyle son dört yıllık dönemde sabit fiyatlar üzerinden meydana gelen yıllık değişimler aşağıdaki Tabloda verilmektedir;

Aşağıdaki Tabloda son dört yıllık dönem için 1987 yılı alıcı fiyatları üzerinden üçer aylık dönemler itibariyle, Gayrisafi Milli Hasıla tutarları ile bir önceki yılın aynı dönemine göre büyüme (değişim) oranları verilmektedir;

TABLO.II.3.2
GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA
(1987 yılı Alıcı Fiyatları Üzerinden)

Dönem	1998		1999		2000		2001	
	Milyar TL.	Büyüme	Milyar TL.	Büyüme	Milyar TL.	Büyüme	Milyar TL.	Büyüme
I. Üç Aylık	24.159	9.5	22.108	-7.9	23.242	4.2	22.514	-3.1
II. Üç Aylık	27.728	4.5	26.845	-3.7	28.034	4.9	24.753	-12.1
III. Üç Aylık	38.537	2.6	35.742	-7.6	38.228	7.2	34.804	-9.0
IV. Üç Aylık	28.785	0.6	26.989	-4.9	29.411	7.6	25.840	-12.3
Yıl Toplamı	119.303	3.9	112.044	-6.1	118.916	6.1	107.911	-9.4

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Cari fiyatlar üzerinden harcamalar yöntemi ile hesaplanan 2001 yılı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla değerini oluşturan 181 408 trilyon TL'nin bileşenleri incelendiğinde, cari fiyatlar üzerinden toplam hasılanın, yüzde 68.7'si özel kesime ve yüzde 13.4'ü kamu kesimine ait olmak üzere yüzde 82.1'inin nihai tüketim harcamalarına, yüzde 16.9'unun gayrisafi sermaye yatırımlarına, yüzde 1.3'ünün (-) stok değişmelerine tahsis edildiği (stokların azaldığı), GSYİH'nın yüzde 31.5'i düzeyinde mal ve hizmet ihracatı, yüzde 29.2'si kadar mal ve hizmet ithalatı gerçekleştirildiği görülmektedir. 2001 yılında, sabit fiyatlar üzerinden, gayrisafi sabit sermaye oluşumunda yüzde 31.7 oranında çok önemli bir daralma yaşanmıştır. Kamu yatırım harcamaları yüzde 20.6 oranında gerilerken, özel kesim yatırım harcamaları daha keskin biçimde azalarak yüzde 35.1 oranında daralmıştır. Tüketim ve yatırım harcamalarındaki gerilemeye paralel olarak tüketim malları, yakıt, ara mallar ve yatırım malları ithalatı da gerilemiş ve 2001 yılında sabit fiyatlar üzerinden mal ve hizmet ithalatı bir önceki yıla göre yüzde 24.8 oranında azalmıştır.

TABLO.II.3.3
HARCAMALAR YÖNTEMİ İLE GAYRİSAFİ YURTIÇİ HASILA

	Değer (Milyar TL) 1987 Yılı Fiyatları İle			Büyüme(%)		Değer (Milyar TL) Cari Fiyatlarla	Pay (%)
	1999	2000	2001	2000	2001	2001	2001
Özel Tüketim Harcaması	76.077	80.774	73.522	6.2	-9.0	131.242.494	68.7
Kamu Tüketim Harcaması	9.623	10.310	9.425	7.1	-8.6	25.660.649	13.4
Özel Gayrisafi Yatırım	21.260	24.651	15.994	16.0	-35.1	232.323.195	11.7
Kamu Gayrisafi Yatırım	7.213	8.630	6.733	19.6	-22.0	9.998.612	5.2
Stok Değişmeleri	1.896	3.082	-1.681	62.6	-	-2.410.390	-1.3
Mal ve Hizmet İhracatı	32.890	39.198	42.097	19.2	7.4	60.150.878	31.5
Mal ve Hizmet İthalatı	37.876	47.498	35.700	25.4	-24.8	55.861.684	29.2
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	111.083	119.147	110.389	7.3	-7.4	191.103.755	100.0
İstatistiki Hata	-437	-358	-376	-8.1	5.0	-9.695.191	-
GSYİH(1)	110.646	118.789	110.013	7.4	-7.4	181.408.563(1)	100.0

(1) Üretim Yoluyla Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2001 yılında ekonomide meydana gelen şiddetli küçülmenin ve Şubat ayında dalgalı kur rejimine geçilmesinin ardından Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki değerinde meydana gelen erime, Dolar cinsinden kişi başına gelirden yüzde 26.7 oranında bir gerilemeye neden olmuş ve 2001 yılı itibarıyla kişi başına gelir ise 2 160 Dolarlara düşmüştür. Satılma gücü paritesine göre kişi başına gelir ise 2001 yılında yüzde 6.6 oranında bir gerileme ile 6 013 Dolarla düşmüştür.

2001 yılında yaşanan doğal afetler ve olumsuz iklim koşulları tarım sektörü üretiminde yüzde 6.1 oranında reel bir daralmaya neden olmuş ve bu sektörün katma değerinin GSYİH içindeki payındaki daralma, diğer sektörlerdeki küçülmeye rağmen sürmüştür.

TABLO.II.3.4.
GSYİH İÇİNDE SEKTÖR PAYLARI
(Cari Fiyatlar Üzerinden % Olarak)

Sektörler	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Tarım	16.9	14.5	17.5	15.3	14.1	12.9
Sanayi	25.2	25.3	22.9	23.2	23.3	25.3
Hizmetler	57.9	60.2	59.6	61.5	62.6	61.8
GSYİH	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Ülkemizin II.Dünya Savaşından buyana karşılaştığı en derin ekonomik kriz olan 2001 yılındaki daralmanın yavaşlamış olmakla beraber 2002 yılı ilk çeyreğinde de sürmesi bekleniliyordu. Ancak bu yılın ilk üç aylık döneminde ekonomi fazla güçlü olmasa da yeniden büyüme süreci içersine girmiştir.

2001 yılının ilk üç aylık döneminde GSYİH sabit fiyatlar üzerinden bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 2.3, GSMH ise yüzde 0.7 oranında büyüme göstermiştir.

Aşağıdaki tabloda 2002 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemleri ile ilk yarısında ana sektörlerin, bir önceki yılın aynı dönemlerine göre, sabit fiyatlar üzerinden gelişme hızları verilmektedir;

Sektörler	2002		
	I. Dönem	II. Dönem	Yarıyıl
Tarım	1.2	2.3	1.9
Sanayi	3.0	12.2	7.7
İnşaat	-2.7	-5.3	-4.2
Ticaret	3.0	10.1	6.9
Ulaştırma ve Haberleşme	1.1	6.8	4.0
Mali Kuruluşlar	-7.4	-9.6	8.5
Konut Sahipliği	2.0	1.9	1.9
Serbest Meslek ve Hizmetler	1.9	8.2	5.3
Devlet Hizmetleri	2.0	0.3	1.1
Kar Amacı Olmayan Kuruluşlar	0.3	0.5	0.5
İthalat Vergisi	-2.2	21.9	8.8
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	1.9	8.2	5.2
Gayrisafi Milli Hasıla	0.3	8.8	4.7

2001 yılındaki daralmada önem taşıyan Özel Nihai tüketim Harcamaları ile Gayrisafi Sabit Sermaye oluşumundaki daralma eğilimi ile ihracattaki genişleme bu yılın ilk çeyreğinde de sürerken, kamu kesimi tüketim harcamaları ile ithalat tekrar büyüme eğilimi içine girmiştir.

Aşağıdaki Tabloda harcama grupları itibariyle bu yılın ilk ve ikinci üç aylık dönemleri ile ilk yarısında sabit fiyatlar üzerinden elde edilen değişim oranları verilmektedir;

Harcama Grupları	I. Dönem	II. Dönem	6 Aylık
Özel Nihai Tüketim Harcamaları	-2.0	3.1	0.5
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	2.4	2.7	2.6
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	-24.6	0.1	-11.8
Mal ve Hizmet İhracatı	9.1	4.2	6.4
Mal ve Hizmet İthalatı	1.4	19.4	10.3

Bu yılın ikinci üç aylık döneminde özel nihai tüketim harcamalarının tekrar büyüme eğilimi içine girdiği, gayrisafi sabit sermaye oluşumunda daralmanın durduğu artan üretim hacmi ve tüketim harcamaları paralelinde ithalatta hızlı ve dikkat çekici bir genişlemenin başladığı buna karşılık ihracattaki büyüme hızının yavaşlamaya yüz-tuttuğu gözlemlenmektedir.

2002 yılının ilk çeyresinde geçen yılın aynı dönemine göre reel yüzde 4.7 oranında bir büyüme ile GSMH, cari fiyatlarla 109.917 trilyon TL., 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden 49.495 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

II.4 SEKTÖREL GELİŞMELER

II.4.1. TARIM

Tarım sektörü katma değeri 2001 yılında bir önceki yıla göre yüzde 6.1 oranında bir küçülme göstermiş ve toplam katma değeri cari fiyatlar üzerinden 23 427. 7 katrilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu sektörde, 2001 yılında, yüzde 94.6 oranında bir ağırlığa sahip olan çiftçilik ve hayvancılık üretimi reel olarak yüzde 6.3 ve yüzde 2.2 oranında ağırlığa sahip ormancılık üretimi yüzde 8.1 oranında bir reel küçülme gösterirken balıkçılık üretimi yüzde 5.8 oranında büyümüştür.

Geçen yıl seçilmiş tarla bitkileri üretiminde en önemli gerileme yüzde 9.5 oranı ile buğdayda yaşanmış ve toplam üretim önceki yıla göre yaklaşık 2 milyon ton gerileme ile 19 milyon tona düşmüştür. Arpa üretimi yüzde 6.3 oranında ve mısır üretimi yüzde 4.3 oranında bir gerileme ile sırasıyla 7.5 ve 2..2 milyon tona düşerken, çeltik üretimi yüzde 2.9 oranında bir büyüme ile 360 bin tona yükselmiştir.

Endüstriyel bitkilerin üretiminde de önemli daralma yaşanmış ve tütün ve şeker pancarı üretimleri sırasıyla yüzde 23.0 ve yüzde 33.3 oranında gerilemiştir. "Yok yılı" olmasından ötürü 2001 yılında zeytin üretimi yüzde 66.7 oranında düşerken, başta gelen yağlı tohum türü olan ayçiçeği üretimi de yüzde 18.8 gibi önemli bir oranda gerilemiş ve sıvı yağ fiyatlarında önemli bir tırmanmaya neden olmuşlardır.

TABLO II.4.1
SEÇİLMİŞ BAZI BİTKİLERDE ÜRETİM VE
TABAN FİYAT GELİŞMELERİ

	Üretim (Bin Ton)			Destekleme Fiyatı (000 TL./Kg)		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
Buğday	18.000	21.000	19.000	80.0	102.0	164.0
Arpa	7.700	8.000	7.500	56.0	81.6	131.2
Mısır	2.297	2.300	2.200	68.0	91.8	155.8
Tütün	243	208	154	1.400.0	1.750.0	2.200.0
Şeker Pancarı	17.102	18.821	12.551	27.0	33.7	-
Pamuk	2.026	2.261	2.339	230.0	380.0	680.0
Ayçiçeği	950	800	650	130.0	165.0	325.0
Fındık	530	470	625	1.020.0	1.100.0	1.500.0
Zeytin	600	1.800	600			

Kaynak: DPT, DİE

II.4.2. SANAYİ

1994 yılındaki ekonomik kriz sürecinde yüzde 5.7 oranında önemli bir daralma gösteren sanayi sektörü katma değeri, 1994'ü izleyen üç yıl boyunca hızlı bir genişleme göstermiş ve sırasıyla yüzde 12.1, yüzde 7.1 ve yüzde 10.4 oranında bir büyüme ortaya koymuştur. 1998 yılı ikinci yarısından başlayarak tekrar yavaşlama süreci içine giren sanayi sektörü katma değer artışı 1998 yılının tümü itibariyle yüzde 1.8'de kalmıştır. 1998 yılının son çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 5.4 oranında küçülme gösteren sanayi sektöründeki daralma 1999 yılının ilk üç aylık döneminde daha da derinleşmiş ve sanayi sektörü katma değeri sözü edilen dönemde yüzde 8.4 oranında küçülmüştür. 1999 yılının ikinci çeyreğinde biraz toparlanma göstererek yüzde 0.7 oranında bir büyüme gösteren sanayi sektörü üretimi, 17 Ağustos depreminin doğrudan ve dolaylı etkileri ve tüketim ve yatırım talebindeki daralmalar, ihrac talebinin düşmesi sonucu tekrar küçülme eğilimi içersine girmiştir. 1999 yılının üçüncü üç aylık döneminde yüzde 6.4, son dönemde ise yüzde 1.5 oranında daralma gösteren sanayi sektörü katma değeri yılın tamamı itibariyle yüzde 3.9 oranında düşmüştür. 1999 yılında kamu sektörü sanayi üretimi yüzde 0.8 oranında büyüme gösterirken, özel sektör sanayi üretimi yüzde 5.7 oranında daralmıştır.

1999 yılı Aralık ayında IMF ile girilen Stand-by düzenlemesinin ekonomide yarattığı iyimser beklentiler, faiz hadlerinde meydana gelen beklenenin ötesinde düşüş ve tüketici kredileri elverişliliğindeki iyileşmeler, 2000 yılı ilk üç aylık döneminden itibaren, tüketim ve yatırım talebinde ve dolayısıyla sanayi üretiminde yeniden genişleme eğilimine girilmesinde temel etkenler olmuşlardır.

2000 yılında oniki aylık ortalamalara göre bir önceki yıla göre toplam sanayi üretimi yüzde 6.1, imalat sanayi sektörü üretimi yüzde 6.5 ve enerji (elektrik, gaz, su) üretimi yüzde 7.5 oranında artış gösterirken madencilik sektörü üretimi yüzde 2.8 oranında daralmıştır. Toplam sanayi, imalat sanayi sektörü ve enerji sektörü toplam üretim artışlarında özel kesimce gerçekleştirilen üretim yükselmeleri esas etken olmuştur. Toplam sanayi, madencilik, imalat sanayi alanlarında 2000 yılında devlet üretimi sırasıyla, yüzde 4.3, yüzde 7.2, yüzde 6.3 azalırken bu üretim alanlarında özel kesim yüzde 10.5, yüzde 16.1 ve yüzde 9.8 gibi yüksek üretim artışları gerçekleştirmiştir. Enerji alanında ise kamu kesimindeki üretim artışı yüzde 1.6'da kalırken özel kesimde yüzde 30.4 oranında üretim artışı gerçekleştirilmiştir.

TABLO II.4.2.
SANAYİ SEKTÖRÜ ÜRETİM ENDEKSİ BÜYÜME ORANLARI
(% olarak)

	1998	1999	2000	2001	2001				2002	
					I.	II.	III.	IV.	I	II
Sanayi Sektörü	2.0	-5.0	6.1	-8.6	-0.9	-11.2	-10.1	-11.7	3.0	11.9
Madencilik	9.3	-7.3	-2.8	-8.0	-2.1	-3.5	-8.8	-16.7	-1.4	-12.4
İmalat	11.5	1.2	6.5	-9.5	-0.6	-12.5	-11.1	-12.8	3.2	13.77
Enerji	5.0	5.3	7.5	-1.5	-2.6	-2.2	-1.8	0.3	2.7	8.1

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Yukarıda verilen Tablodan açık bir şekilde görüldüğü gibi sanayi sektörü üretimi 2001 yılı başından itibaren "belirgin bir daralma süreci çersine girmiş ve bu üretim gerilemesi ikinci çeyrekte şiddetli bir küçülmeye dönüşmüş ve bu durumunu yılın sonuna kadar sürdürmüştür. Madencilik sektörü dışında kalan toplam sanayi, imalat ve enerji sektörlerinin 2002 yılı başından itibaren tekrar bir toparlanma dönemine girdiği görülmektedir. Bu yılın ikinci üç aylık döneminde özellikle imalat

sanayiinde olmak üzere toplam sanayi üretiminde dikkat çekici hızlı bir büyüme meydana gelmiş ve üretim hacmi tekrar 2000 yılı ilk yarı yılı düzeyini yakalamıştır. 2002 yılı ilk altı aylık döneminde geçen yılın aynı dönemine göre madencilik üretimi endeksi yüzde 7.2 oranında azalırken, imalat sanayii yüzde 8.4, enerji sektörü yüzde 5.7 ve toplam sanayi endeksi yüzde 7.4 artış göstermiştir

TABLO II.4.3.
SANAYİ SEKTÖRÜ KATMA DEĞERİ DEĞİŞİM ORANLARI
(1987 Yılı Fiyatlarıyla % Olarak)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Toplam sanayi sektörü	12.1	7.1	10.4	2.0	-5.0	6.0	-7.5
Madencilik	-6.9	2.4	4.7	9.3	-7.3	-1.1	-9.6
İmalat	13.9	7.1	11.5	1.2	-5.7	6.4	-8.1
Enerji	9.6	9.7	5.0	5.3	1.3	6.5	-2.1

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Bir ölçüde gerileyerek 1998 yılından itibaren GSYİH içinde yüzde 23 dolayında bir paya sahip olan sanayi sektörünün payı 2001 yılında yükselerek yüzde 25.3'e çıkmıştır.

TABLO II.4.4.
SANAYİ SEKTÖRÜ KATMA DEĞERİNİN GSYİH İÇİNDEKİ PAYI
(Cari Üretici Fiyatlarıyla % Olarak)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Sanayi Sektörü	26.4	26.3	25.2	25.3	22.9	23.2	23.3	25.3
Madencilik	1.4	1.3	1.2	1.2	1.1	1.1	1.1	1.2
İmalat	22.1	22.5	21.2	21.6	19.4	19.2	19.0	20.2
Enerji	2.9	2.5	2.8	2.6	2.5	2.9	3.0	3.9

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Enerji üretiminin, artan enerji fiyatlarının da katkısıyla, GSYİH içindeki payında son yıllarda süreklilik gösteren bir yükselme gözlemlenmektedir.

TABLO II.4.5.
SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ
(1997 = 100)

Sektör, Alt Sektör	Yıl	Üretim Endeksi			Değişim		
		Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam
Sanayi Sektörü	1998	103.8	100.3	101.3	3.8	0.3	1.3
	1999	103.9	95.0	97.5	0.1	-5.3	-3.8
	2000	99.3	105.0	103.4	-4.4	10.5	6.1
	2001	96.1	93.8	94.5	-3.2	-10.7	-8.6
Madencilik	1998	112.3	107.7	111.2	12.3	7.7	11.2
	1999	107.2	78.2	100.2	-4.5	-27.4	-9.9
	2000	99.5	90.8	97.4	-7.2	16.1	-2.8
	2001	90.9	85.3	89.6	-8.6	-6.1	-8.0
İmalat Sanayii	1998	100.7	100.0	100.1	0.7	0.0	0.1
	1999	95.7	95.9	95.9	-5.0	-4.1	-4.2
	2000	89.7	105.3	102.1	-6.3	9.8	6.5
	2001	89.4	93.2	92.4	-0.3	-11.5	-9.5
Enerji	1998	108.5	105.6	107.6	8.5	5.6	7.6
	1999	127.7	78.0	112.9	17.7	-26.1	4.9
	2000	129.7	101.7	121.4	1.6	30.4	7.5
	2001	120.7	116.4	119.4	-6.8	14.9	-1.5

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Toplam sanayi sektörü ve imalat sanayii alt sektöründe özel kesim, 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizden olumsuz yönde daha çok etkilenmiştir. Sanayi sektöründe 2001 yılında üretim endeksi kamu kesiminde yüzde 3.2 oranında bir düşüş gösterirken özel kesimde yüzde 10.7 oranında gerilemiştir.

İmalat sanayiinde de benzer bir gelişme gözlenmiş, kamu kesimi üretim endeksi yaklaşık aynı kalırken, özel kesim endeksi yüzde 11.5 oranında önemli bir gerileme göstermiştir. Enerji sektöründe ise aksi yönde bir gelişme yaşanmış ve kamu kesimi enerji üretimi endeksi küçülürken özel sektör endeksi yüzde 14.9 oranında büyümüştür.

İmalat sanayii üretimi kapsamında 2001 yılında, rafine edilmiş petrol ürünleri dışında diğer tüm alt üretim dallarında üretim endeksi düşüş göstermiştir. Üretim endeksindeki en çarpıcı düşüş yüzde 45.2 ile taşıt araçları ve karoseri imalatı alanında olmuş, bunu yüzde 20.5 ile makine ve teçhizat üretimi izlemiştir.

2001 yılında üretim endeksi, metalik olmayan diğer mineral ürünlerinde yüzde 15.1, kimyasal madde ürünlerinde yüzde 11.7, imalat sanayii ürünlerinde yüzde 9.5, ana metal sanayiinde yüzde 6.5, tekstil ürünlerinde yüzde 5.3, giyim eşyasında yüzde 3.1 ve gıda maddelerinde ise yüzde 1.5 oranında düşüş göstermiştir.

TABLO II.4.6.
SEÇİLMİŞ DAYANIKLI TÜKETİM VE YATIRIM MALLARI ÜRETİMİ

Madde Adı	Adet			Değişim (%)	
	1999	2000	2001	2000	2001
Fırın	670.016	742.237	661.210	10.8	-10.9
Buzdolabı	2.102.120	2.355.146	2.196.188	12.0	-6.7
Çamaşır makinesi	1.226.544	1.391.111	1.022.120	13.4	-26.5
Dikiş Makinesi	89.864	60.831	20.614	-32.3	-66.1
Televizyon	6.834.697	8.788.667	8.025.118	26.6	-8.7
Video	1.716	40.193	4.514	2239.5	-86.8
Müzik Seti	107.474	145.920	20.113	35.8	-86.2
Elektrik Süpürgesi	1.066.260	1.173.461	590.829	10.1	-49.7
Otomobil	222.119	305.603	226.795	37.6	-25.8
Otobüs	2.392	4.215	2.531	76.2	-40.0
Midibüs-Minibüs	29.153	42.626	9.915	46.2	-76.7
Kamyon	13.086	28.327	7.056	116.5	-75.1
Kamyonet	31.321	49.341	23.124	57.5	-53.1
Traktör	24.864	35.908	15.054	44.4	-58.1

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Yukarıdaki Tabloda dayanıklı tüketim ve yatırım malları için verilen 2001 yılı üretim rakamları reel sektörde yaşanan krizin boyutlarını tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır.

TABLO II.4.7.
BAŞLICA SANAYİ ARAMADDELERİ ÜRETİMİ

Madde Adı	Üretim (Ton)			Değişim (%)	
	1999	2000	2001	2000	2001
Ham Petrol	2.939.000	2.748.000	2.551.000	-6.5	-7.2
L.P.G.	772.382	712.279	732.133	-7.8	2.8
Normal Benzin	1.553.693	1.055.548	888.080	-32.1	-15.9
Süper Benzin	1.154.205	917.039	761.519	-20.5	-17.0
Motorin	7.931.871	6.919.079	7.579.215	-12.8	9.5
Fuel Oil No:6	6.583.607	6.532.312	7.520.245	-0.8	11.0
Çimento	34.215.737	36.237.275	30.124.867	5.9	-16.9
Ham Demir	5.181.328	5.332.905	5.289.167	2.9	-0.8
Sıvı Çelik	13.816.277	13.596.411	14.382.257	-1.6	5.8
Blister Bakır	43.408	29.951	24.792	-31.0	-17.2
Taş Kömürü	2.738.000	3.330.000	3.639.000	21.6	9.3
Linyit	64.897.000	59.686.000	56.542.000	-8.0	-5.3
Kristal Şeker	2.117.829	2.263.195	2.111.928	6.9	-6.7
Pamuk İpliği	125.877	144.847	132.889	15.1	-8.3
Yazı Kağıdı	126.356	142.609	69.540	12.9	-51.2
Gazete Kağıdı	68.210	127.528	88.043	87.0	-31.0
Elektrik (Milyon kwh)	116.441	124.922	123.001	7.3	-1.5

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2001 yılında artan işsizlik, azalan reel gelirler ve tüketici güven duygusundaki azalma nedeniyle dayanıklı tüketim mallarının satışlarında da önemli gerilemeler meydana gelmiştir. Bu kapsamda otomobil satışlarında yüzde 23.8, buzdolabı satışlarında yüzde 11.3, fırın satışlarında yüzde 14.8, çamaşır makinası satışlarında yüzde 25.9, televizyon satışlarında yüzde 8.1, elektrik süpürgesi satışlarında yüzde 43.1 oranında düşüş olmuştur. 2001 yılında ticari araç satışlarındaki gerileme daha da şiddetli olmuş ve otobüs satışları yüzde 35.8, midibüs-minibüs satışları yüzde 67.9, kamyon satışları yüzde 63.2, kamyonet satışları yüzde 51.9 ve traktör satışları yüzde 63.9 oranında gerilemiştir.

TABLO II.4.8.
2001 ve 2002 YILLARI AYLIK SANAYİ ÜRETİMİ ENDEKSİ*
 (Bir önceki yılın aynı ayına göre üretim değişimi %)

									7 Aylık
		Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ortalama
Madencilik	2001	18.1	-9.8	-9.2	1.4	-12.8	3.6	0.1	-1.7
	2002	-7.3	-0.4	6.1	-7.8	-15.7	-19.6	-14.0	-9.0
İmalat sanayi	2001	7.5	-4.9	-7.4	-11.2	-9.8	-11.8	-12.7	-7.6
	2002	-3.8	-4.5	20.5	16.0	12.9	8.3	14.7	9.3
Enerji	2001	3.6	-3.5	-8.3	-0.9	-3.9	-0.9	-2.0	-2.6
	2002	3.6	-6.3	11.0	9.2	7.2	5.6	7.0	6.0
Toplam Sanayi	2001	7.5	-4.9	-7.6	-9.6	-9.4	-10.2	-11.0	-6.9
	2002	-2.4	-5.1	19.2	14.6	11.0	7.0	12.3	8.0

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü
 Sektör ağırlıkları: Madencilik Sanayi % 4.89, İmalat Sanayi % 86.92, Elektrik, gaz ve su (enerji) % 8.19.

Şubat 2001 krizinin ardından keskin bir daralma süreci içine girmiş olan sanayi üretimi yaklaşık bir yıllık bir küçülme döneminin ardından bu yılın Mart ayında, özellikle imalat sanayiinde olmak üzere yeniden büyüme eğilimi içine girmiştir.

2002 yılının ilk yedi aylık döneminde sanayi sektöründe üretim endeksi değişimleri başlıca alt sektörler itibariyle aşağıdaki Tabloda verilmektedir;

TABLO II.4.9.
ALT SEKTÖRLER İTİBARIYLA
2002 YILI AYLIK SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ
(Bir önceki yılın aynı ayına göre)

	2000	2001							
	Ort.	Ort.	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz
Gıda içecek	6.0	-8.4	-19.3	-6.7	18.5	13.2	12.5	0.4	1.3
Tekstil	7.7	-2.7	12.1	5.8	39.9	21.6	6.5	2.6	4.1
Giyim Eşyası	18.6	-6.6	14.6	1.6	14.4	8.0	14.6	6.2	28.0
Kağıt ve ürünleri	7.9	-15.5	-4.7	-15.6	47.1	23.0	2.9	9.5	18.0
Petrol ürünleri	-9.4	9.4	35.5	13.3	-5.5	25.0	6.4	7.1	16.6
Toprak ürünleri*	8.9	16.7	-24.8	-11.3	30.5	15.1	34.8	25.9	19.7
Kimya san. Ürün.	-1.5	-13.2	-3.1	-8.3	44.8	22.7	16.7	5.8	15.6
Ana metal sanayi	6.1	-5.4	-19.5	-17.5	6.4	-10.0	4.2	-1.5	13.9
Makine teçhizat	11.2	-20.3	-5.9	-11.4	42.4	46.6	23.0	11.8	6.1
Radio, TV	22.7	-10.8	7.5	3.7	52.0	60.9	53.1	75.5	85.5
Taşıt araçları	51.0	-42.6	-25.8	-25.0	32.3	9.9	18.7	23.7	38.5

*Metalik olmayan diğer mineral maddeler üretimi

II.4.3. HİZMETLER

Ticaret sektörü katma değeri 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin bir sonucu olarak ciddi bir daralma yaşamış ve sabit fiyatlar üzerinden yüzde 9.4 oranında bir küçülme ortaya koyarak cari fiyatlar üzerinden 37.867.860 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Ticaret sektörü katma değeri 2001 yılı itibariyle GSMH içersinde yüzde22.4 oranında bir paya sahip olmuştur.

Ticaret Borsaları işlem hacmi 2001 yılı içinde bir önceki yıla göre yüzde 68.9 oranında nominal ve yüzde 7.0 oranında reel bir artışla 17.199.1 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir.

2001 yılında 101'i kollektif, 3'ü komandit, 26 651'i limited, 2053'ü anonim ve 857'si kooperatif olmak üzere toplam 29.665 şirket kurulmuştur. 2000 yılına göre kurulan şirket sayısında yüzde 10.5 oranında ve toplam sermaye tutarında da yüzde 4.8 oranında azalma meydana gelmiştir. 2001 yılında toplam 2 464 şirket kapanmıştır. Bunların dağılımı, 194'ü kollektif, 23'ü komandit, 1 849'u limited, 350'si anonim şirket ve 48'i de kooperatif şeklinde idi.

2001 yılında 1 milyon 197 bin çek karşılıksız çıkmış, protesto edilen senetlerin tutarı cari fiyatlar üzerinden bir önceki yıla göre yüzde 77 oranında bir artışla 1.114.8 trilyon TL.na ulaşmıştır.

Turizm alanında, 2001 yılında ülkemize gelen yabancı sayısı bir önceki yıla göre yüzde 11 oranında bir artışla 11 milyon 570 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. Turizm gelirleri 2000 yılına göre yüzde 6.0 oranında bir artışla 7.636 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Yurt dışına çıkan vatandaş sayısı 2001 yılında, bir önceki yıla göre yüzde 8.2 azalma göstermiş ve 4 milyon 850 bin kişi olmuştur. Buna karşılık turizm giderleri yüzde 1.5 oranında bir yükselme ile 1 milyar 738 milyon Dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Ulaştırma ve haberleşme sektörü katma değeri 2001 yılında bir önceki yıla göre yüzde 4.9 oranında bir daralma göstermiş ve cari fiyatlar üzerinden 28.462.322 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Ulaştırma ve haberleşme sektörü toplam GSMH içinde yüzde 13.8 oranında bir paya sahip bulunmaktadır.

2001 yılında azalan ekonomik faaliyet hacmine paralel olarak, yurtiçi ve yurtdışı yolcu ve yük taşımacılığında daralma yaşanmış ve yurtiçi yolcu taşımada yüzde 5.0, yurtdışı yolcu taşımada yüzde 7.5, yurtiçi yük taşımacılığında yüzde 4.6 ve yurtdışı yük taşımacılığında yüzde 1.0 oranında gerileme meydana gelmiştir.

Karayolu, yolcu ve yük taşımacılığındaki ağırlığını korumuş ve 2001 yılında yurtiçi yolcu ve yük taşımacılığının sırasıyla yüzde 95.1 ve yüzde 89.8'i karayolu, yüzde 3.0 ve yüzde 4.8'i demiryolu, yüzde 0.3 ve yüzde 3.4'ü denizyolu, yüzde 1.6 ve yüzde 0.1'i havayolu ile ve yük taşımacılığının kalan yüzde 1.9'u ise boru hatları ile yapılmıştır.

Yurtdışı yolcu ve yük taşımalarının sırasıyla yüzde 99.7'si ve yüzde 0.06'sı havayolu, yüzde 0.3'ü ve yüzde 94.6'sı denizyolu ile yapılırken yurt dışı yük taşımalarının geri kalan yüzde 0.06'sı demiryolu ve yüzde 5.3'ü ise boru hatları ile gerçekleştirilmiştir.

II.5. KAMU MALİYESİ

Ülkemizde kamu kesimi, Konsolide Bütçe, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Yerel Yönetimler, Sosyal Güvenlik Kuruluşları, Döner Sermayeli Kuruluşlar ile giderek sayıları azaltılmakta olan Bütçe Dışı Fonları kapsamaktadır. Kamu maliyesinin zayıf yapısı ve bunun getirdiği yüksek boyutlu kamu finansman açığı ve borç yükü uzun bir süredir içinde bulunulan ve ne zaman hafifleyeceği ve sona ereceği kestirilemeyen derin ekonomik krizin temelinde yatan başlıca unsur olmuştur. Süregiden kamu finansman açığı, giderek kamu kesimi toplam borç stokunun büyümesi sonucunu getirmiş ve 1990 yılında yüzde 29 olan kamu kesimi toplam borç stokunun GSMH'ya oranı, kamu bankalarının görev zararları dahil 1999 yılı sonunda yüzde 61.0' ulaşmıştır. 2000 yılı sonu itibariyle yüzde 57.4'e gerileyen kamu sektörü net borç stokunun GSMH'ya oranı, özellikle bankalara yapılan kaynak transferleri ve ekonomik daralma nedenleriyle 2001 yılı sonunda yüzde 92.2'ye yükselmiştir. Aynı yıllar itibariyle iç borç stokunun GSMH'ya oranı yüzde 6'dan, yüzde 40.9'a çıkmış, 2000 yılı sonu itibariyle ise yüzde 39.1'e geriledikten sonra 2001 yılı sonu itibariyle yüzde 54.2'ye yükselmiştir..

Yüksek kamu finansman açığı, açığın monetizasyonu veya kamu ürünleri fiyat artışları yoluyla enflasyonu yükseltici etki doğurmakta , açığın borçlanma ile finansmanı durumunda yüksek reel faizlere , dolayısıyla kamu borç yükünde sarmal artışa ve yüksek faiz servisi ile açığın daha da büyümesine, ayrıca özel kesim yatırım talebinin azalmasına, bunun yanısıra işletmelerin artan finansman maliyeti ve üretim maliyetleri ile maliyet enflasyonuna yol açmaktadır. Bu nedenle 1989 yılından buyana uygulamaya konulmuş olan ve enflasyonla mücadeleyi temel politika hedefi olarak almış olan beş istikrar programından özellikle son dördü, kamu mali dengesinin kurulmasını öngören sıkı bir maliye politikasını temel almıştır. İstikrar programları kapsamında alınması öngörülen önlemlerle kamu harcamalarının GSMH içindeki payı düşürülürken, kamu gelirlerinin arttırılmasına çalışılmıştır.

Nitekim 1990-1994 döneminde yıllık ortalama olarak, faiz dışı denge GSMH'nin yüzde 4.5'i oranında açık verirken, enflasyondan arındırılmış faiz ödemelerini de içeren işlevsel kamu açığı yüzde 8.3 olmuştur. 1995-2000 döneminde faiz dışı denge, alınan gelir arttırıcı ve gider kısıtlayıcı önlemlerin katkısıyla GSMH'nin binde 1'i oranında fazla verirken, işlevsel denge yüzde 5.8 oranında açık vermiştir. Diğer bir ifade ile, faiz dışı denge belirgin şekilde iyileşirken, reel faizlerin düşürülebilmesi nedeniyle enflasyondan arındırılmış faiz ödemeleri artmaya devam etmiş ve borç-faiz sarmalı sürmüştür. Bu çerçevede, alınan mali önlemlerle 1992 ve 1993 yıllarında sırasıyla yüzde 11.7 ve yüzde 11.6 düzeyinde gerçekleşmiş olan kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı 1994 yılında yüzde 7.9'a ve 1995 yılında da yüzde 5.1'e kadar düşürülebilmiş ancak yüksek reel faizlerle şişen konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya olan oranının giderek büyümesinin önü alınamadığı için, borçlanma gereğinin (KKBG) GSMH'ya olan oranı tekrar yükselmeye yüz tutmuş ve 1999 yılında yüzde 24.2'ye kadar yükselmiştir. Faiz ödemelerinin toplam vergi gelirlerine olan oranı 1992 yılındaki yüzde 28.4 oranından, 1997 yılı dışında sürekli bir artışla 2000 yılında yüzde 77.1'e ve 2001 yılında da yüzde 103.3'e yükselirken, konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya olan oranı ise 1995 yılındaki yüzde 21.8 düzeyinden, sürekli ve ısrarlı bir biçimde artarak, 1996 yılında yüzde 26.3, 1997 yılında yüzde 27.2, 1998 yılında yüzde 29.4, 1999 yılında yüzde 35.8, 2000 yılında yüzde 36.6'ya ve 2001 yılında da –özellikle faiz ödemelerindeki tırmanma nedeniyle- dikkat çeken bir sıçrama ile yüzde 44.8'e yükselmiştir. Konsolide bütçe harcamalarındaki bu hızlı yükselme, konsolide bütçe gelirlerinin aynı paralelde arttırılması olanaksız olduğu cihetle, etkisini kamu kesimi borçlanma gereği üzerinde göstermiş, ancak izlenmekte olan daraltıcı maliye politikası ve programlanan yüksek düzeydeki faiz dışı fazla tutarlarının gerçekleştirilmesi sonucu, 1999 yılında Yüzde 24.2'ye kadar yükselmiş olan konsolide kamu sektörü borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı 2000 yılında yüzde 19.6'ya ve 2001 yılında da yüzde 19.0'a geri çekilebilmiştir..

TABLO II.5.1
YILLAR İTİBARIYLA KONSOLİDE BÜTÇE VE FİNANSMANI

KONSOLİDE BÜTÇE (Özel Ödenek Açısından Düzeltilmiş)			(Milyar TL)			
	1996	1997	Geçici 1998	Geçici 1999	Geçici 2000	Geçici 2001
GELİRLER	2.702.034	5.750.096	11.594.401	18.649.658	33.189.243	51.090.197
Vergi Gelirleri	2.244.094	4.745.484	9.228.596	14.802.280	26.514.127	39.767.892
Dolaysız Vergiler	883.607	1.931.970	4.302.829	6.715.638	10.849.182	16.080.397
Dolaylı Vergiler	1.360.487	2.813.514	4.925.767	8.086.642	15.664.945	23.687.495
Vergi Dışı Gelir.	430.074	950.400	2.316.122	3.747.109	6.524.383	10.953.544
Hibe	1.832	1.692	0	7.521	17	1
Katma Bütçe	26.034	52.520	49.683	92.748	150.716	368.760
HARCAMALAR	3.940.162	7.990.748	15.425.545	27.802.308	46.192.959	79.856.268
FAİZ DIŞI HARC.	2.442.761	5.712.831	9.248.950	17.081.468	25.753.097	38.791.659
Personel	974.148	2.073.140	3.871.005	6.911.927	9.982.149	15.203.977
Diğer Cari	308.571	706.342	1.278.542	2.196.900	3.519.644	5.022.651
Yatırım	238.085	590.382	886.565	1.404.826	2.250.524	3.901.656
Faiz ödemeleri	1.497.401	2.277.917	6.176.595	10.720.840	20.439.862	41.064.609
Dış	168.314	299.950	547.081	896.218	1.648.000	3.570.308
İç	1.329.087	1.977.967	5.629.514	9.824.622	18.791.862	37.494.301
KİT'lere Trans.	50.200	123.640	159.960	416.800	885.908	1.200.656
Diğer Transfer.	871.757	2.219.327	3.052.878	6.151.015	9.114.872	13.462.719
FAİZ DIŞI DENGE	259.273	37.265	2.345.451	1.568.190	7.436.146	12.298.638
BÜTÇE DENGESİ	-1.238.128	-2.240.652	-3.831.144	-9.152.650	-13.003.716	-28.766.071
BÜTÇE EMANET.	16.325	139.740	204.297	410.264	496.835	1.490.237
AVANSLAR	-45.931	-119.518	-273.909	-383.037	-402.217	-5.040.629
NAKİT DENGESİ	-1.267.734	-2.220.430	-3.900.756	-9.125.423	-12.909.098	-32.316.463
FİNANSMAN	1.267.734	2.220.430	3.900.756	9.125.423	12.909.098	32.316.463
DIŞ BORÇLAN.,NET	-134.411	-444.598	-1.035.567	459.693	2.676.733	-4.448.179
Kullanım	253.296	194.574	723.766	2.565.938	5.927.574	4.364.476

Devirli/Garantili Borç Geri Dönüşü	24.390	52.094	79.533	241.536	402.178	893.221
Ödenen	-412.097	-691.266	-1.838.865	-2.347.781	-3.653.019	-9.705.876
İÇ BORÇLAN.,NET	1.066.229	2.505.517	4.590.178	9.740.450	9.350.855	23.202.077
Devlet Tahvili,.net	274.040	1.484.843	1.297.022	12.233.781	10.141.530	5.215.124
Satış	583.276	2.068.523	2.806.639	16.903.261	19.655.749	24.090.531
Ödenen	-309.236	-583.679	-1.509.617	-4.669.480	-9.514.219	-18.875.407
Hazine Bonosu,.net	792.189	1.020.674	3.293.156	-2.493.331	-1.333.878	17.986.953
Satış	3.266.449	2.981.644	9.173.673	6.840.020	5.627.876	42.304.811
Ödenen	-2.474.260	-1.960.970	-5.880.517	-9.333.351	-6.961.754	-24.317.858
Garantili Borç Geri Dönüşü					543.202	
KISA VADELİ AVANS, NET	228.954	0	0	0	0	0
DİĞER	106.962	159.511	346.145	-1.074.721	881.510	13.562.564

* Geçici

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Ekonominin yüzde 6.1 oranında küçüldüğü 1999 yılında borç servisleri ancak yeni borçlanmalar ile yapılabilmiş be devlet yüzde 30'u aşan reel faizler ödemek durumunda kalmıştır. Kamu kesimi finansmanı alanında ortaya çıkan bir diğer olumsuz durum is faiz dışı finansman gereğinin 1.489.2 trilyon TL. tutarında pozitif bakiye vermiş olmasıdır.

Türkiye 1999 yılı sonlarına, artık sürdürülebilir niteliği kalmamış olan bir kamu finansman yapısı ile uzun süredir devam etmekte olan yüksek enflasyon ve yüksek reel faiz hadlerinin sosyal yapı üzerindeki olumsuz etkilerinin önemli boyutlara ulaştığı bir ortam içerisinde gelmiştir. Varolan durumun sürdürülebilir olmadığı hususunu dikkate alan Hükümet, Haziran 1998'de IMF ile imzalanmış olan "Yakın İzleme Anlaşması"nın -Staff Monitored Program- 1999 yılı sonuna kadar, yapılacak bir Stand-by anlaşması niyeti de güdülenerek, uzatılması konusunda IMF ile anlaşmış ve bu öngörü doğrultusunda özellikle bankacılık ve sosyal güvenlik sistemini ilgilendiren birtakım yapısal değişiklikler gerçekleştirmiştir.

Beklentiler doğrultusunda Türkiye, Hükümetin özenle hazırlayarak IMF'ye vermiş olduğu ayrıntılı bir "Niyet Mektubu"nun, IMF İcra Direktörleri Kurulu'nca 22 Aralık 1999 tarihinde onaylanması ile 3 yıl süreli bir "Stand-by" düzenlemesine taraf olmuştur.

Sözkonusu düzenleme üç temel esasa dayanmıştır;

- (1) Önceden de bir takım önlemlerin alınmış olduğu mali uyum,
- (2) Sterilizasyona yer vermeyen, dövizin "çapa" olarak kullanıldığı ve bir "para kurulu"uygulamasını çağrıştıran bir para politikası, ayrıca kısmi bir gelirler politikası,
- (3) Önemli yapısal reform düzenlemeleri.

IMF ile varılan mutabakat doğrultusunda hazırlanmış olan 2000 Mali Yılı Bütçesi'nin temel hedefi, yaşanan ekonomik istikrarsızlığın ana kaynağı olan enflasyonu düşürmek için kamu sektörü faiz fazlasını arttırmak, bu surette kamu finansmanını sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak olmuştur. Bu amaçla, 1999 yılı sonlarına doğru getirilmiş olan ek vergilere ve mevcut vergilerdeki düzenlemelere ek olarak özelleştirme gelirlerinin artırılması, kamu gelir ve harcamalarında, hedeflenen kamu sektörü temel fazlasını –faiz dışı fazla- sağlayacak önlemlerin alınması ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi başlıca araçlar olarak ele alınmış ve 17 nci Standby çerçevesinde konulan mali hedeflere ulaşılabilmesini teminen vergi alanında bazı ek düzenlemeler yapılmıştır.

IMF ile yapılan 17 nci Stand-by anlaşması ile omurgası şekillendirilen enflasyonu düşürme programının uygulanması sürecinde kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmış, faiz oranları hızla düşmüş ve enflasyon haddinde, petrol fiyatlarındaki artışın olumsuz etkisine rağmen, 10 puanlık bir düşme gerçekleştirilmiştir.

2000 yılında konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'ya oranı bir önceki yıla ait yüzde 24.2 oranından yüzde 26.3'e, konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya olan oranı ise yüzde 35.8'den yüzde 36.6'ya yükselmiştir. Konsolide Bütçe açığı ise, bir önceki yıla göre yüzde 42.1 oranında bir artışla 12.9 katrilyon TL.na yükselmiş ancak reel anlamda gerilemiştir.

İstikrar programı kapsamında alınan gelir arttırıcı ve giderlerde tasarruf sağlayıcı önlemlerin bir sonucu olarak, 2000 yılında, kamu kesimi finansman açığı nominal artış hızı, GSMH deflatörünün (51.6) çok altında, yüzde 24.7 oranında bir büyüme ile 15.224.7 trilyon olarak gerçekleşmiş ve GSMH'ya olan oranı 15.6'dan 12.1'e gerilemiştir.

GSMH'ya oranlandığında, Konsolide Bütçe yüzde 10.5, KİT'ler yüzde 1.8, mahalli idareler 0.5 oranında açık verirken özelleştirme gelirlerindeki artış ve İşsizlik Sigortası Fonu'nun sisteme dahil edilmesi sonucu, Fonlar yüzde 0.8 oranında fazla vermiştir.

TABLO II.5.2
KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ
(Cari Fiyatlarla)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001(GT)
KONSOLİDE BÜTÇE	1.238,1	2.240,7	3.895,0	9.285,7	13.264,9	28.566,5(*)
FAİZ DIŞI K.BÜTÇE	-259,3	-37,3	-2.451,0	-1.435,2	-7.175,0	-12.498,1(*)
KİT	-77,4	-100,5	735,0	1.889,6	2.206,6	629,9
İŞLETMECİ	-62,1	165,4	690,2	1.766,3	1.994,1	629,9
MAHALLİ İDARE	42,4	83,1	206,2	273,7	682,6	343,3
SOSYAL GÜV. ve DÖNER SERMAYE	2,7	20,8	190,3	161,1	114,2	996,8
FONLAR ve ÖZ.KAP.KUR.	89,8	25,7	17,2	600,0	-1.043,6	-1.289,0
TOPLAM KAMU	1.295,6	2.269,8	5.043,7	12.210,1	15.224,7	29.247,5
BÜTÇE FAİZİ HARİÇ	-201,8	-8,1	-1.132,9	1.489,2	-5.215,1	-11.817,1
KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ / GSMH (Yeni Seri)						
	1996	1997	1998	1999	2000	2001(GT)
KONSOLİDE BÜTÇE	8,3	7,6	7,3	11,9	10,5	15,5
FAİZ DIŞI K.BÜTÇE	-1,7	-0,1	-4,6	-1,8	-5,7	-6,8
KİT	-0,5	-0,3	1,4	2,4	1,8	0,3
İŞLETMECİ	-0,4	0,6	1,3	2,3	1,6	0,3
MAHALLİ İDARE	0,3	0,3	0,4	0,3	0,5	0,2
SOSYAL GÜV. ve DÖNER SERMAYE	0,0	0,1	0,4	0,2	0,1	0,5
FONLAR ve ÖZ.KAP.KUR.	0,6	0,1	0,0	0,8	-0,8	-0,7
TOPLAM KAMU	8,7	7,7	9,4	15,6	12,1	15,8
BÜTÇE FAİZİ HARİÇ	-1,3	0,0	-2,1	1,9	-4,1	-6,4

Kaynak: DPT

GT-Gerçekleşme Tahmini

(*) Gerçekleşme.

Not: Eksi işaretler fazlayı göstermektedir.

Kamu maliyesi alanında 2000 yılında başlayan iyileşme eğilimi Kasım 2000 ve Şubat 2001 aylarında patlak veren ekonomik krizler sonucu derin bir yara almış ve mali sistemin varolan yükümlülükler altında sürdürülebilirliği, sorgulanma durumu ile karşı, karşıya kalmıştır.

Esas itibarıyla bir likidite krizi şeklinde ortaya çıkan Kasım 2000 krizinin ardından Şubat krizi, iç ve dış ödemeler sistemindeki tıkanma ve büyük bir kredibilite kaybı ile birlikte gelmiş, ayrıca ciddi bir "TL.ndan kaçış" olgusunu da gündeme getirmiştir.

Esasen bu tür bir krizin tohumları, IMF ile 1999 yılı sonunda yapılan 17 nci Standby düzenlemesi çerçevesinde uygulamaya konulan istikrar programının temel parametrelerinde, 2000 yılı ortalarına doğru belirginlik kazanmaya başlayan, programın sürdürülebilirliğine zarar verici uyumsuzlukların hafife alınması ve gözardı edilmesi ile atılmıştı.

Bilindiği üzere istikrar programı temel üç ayak üzerine kurulmuş idi; birincisi, enflasyon beklentisini düşürecek bir para, döviz kuru ve oldukça sınırlı gelirler politikası, ikincisi, kamu mali yapısının güçlendirilmesi ve son olarak ta iddialı bir özelleştirme programını içeren bir yeniden yapılanma programı. Merkez Bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden "Net İç Varlıklar" kalemine getirilen "tavan" ve "Net Uluslararası Rezervler" kalemine getirilen minimum seviye ile para politikası şekillendirilirken, kur politikası hedeflenen enflasyon haddine göre belirlenecekti. Ayrıca Temmuz 2001'e kadar olan ilk 18 aylık dönemde Merkez Bankası'nca piyasalar için para yaratma işlemi sadece döviz satın alınması yoluyla yapılacak, net iç varlıklar sabit tutulduğu cihetle, para tabanındaki değişim ancak ve ancak "Net Dış Varlıklar"daki değişim karşılığı olacaktır. Daha açık bir deyişle, öngörülen para politikası, herne kadar yasal bir zemine oturmuyor ise de Merkez Bankası'nın bir "Para Kurulu" gibi görev yapmasını gündeme getiriyor ancak bankanın para politikası uygulama olanağını hemen tümüyle elinden alıyordu.

İstikrar programının diğer iki ayağını oluşturan kamu mali yapısının geliştirilmesi alanında olumlu sonuçlar alınmış ve 2000 yılında 7.536 trilyon TL. tutarında, beklenenin üzerinde faiz dışı bütçe fazlası sağlanarak kamu borç stokundaki hızlı artışın önlenmesi yolunda önemli bir iyileşme gerçekleştirilirken, özelleştirme ve ekonominin yeniden yapılandırılması alanında, gecikmeli ve oldukça sınırlı olmakla beraber birtakım olumlu adımlar atılmıştır.

Hedeflenen enflasyona göre belirlenen kurlar - döviz çapası – üzerinden Merkez Bankası'nın döviz alım- satım yapma taahhüdü, enflasyon beklentilerinin kırılmasın-

da olumlu katkıda bulunmuş, sınırlı olsa da gelirler politikası ve artan vergiler talep kaynaklı enflasyonu baskılarken, döviz kuru artışlarındaki yavaşlama maliyet enflasyonunu yavaşlatıcı etki yaratmıştır.

Ne var ki istikrar programının temel politika araçlarından birisi olan "döviz kuru çapası" giderek program dengelerinin sürdürülebilirliğini ve başarısını tehdit eden önemli bir unsur niteliği kazanmıştır. Bu konuda hükümet ile IMF'nin iki alanda tedbir düşünmemiş oldukları ileri sürülebilir; birincisi döviz çapası sistemi bankacılık kesimini zaten alışkın ve bağımlısı oldukları yabancı kaynak kullanımına –kur riskini kaldırarak- daha da özendirmiştir, ikincisi, ithal talebini – hem ithal mamul eşya hem ithal içeriği yüksek yerli ürün talebini – önemli ölçüde arttırmıştır.

İstikrar programı uygulaması arifesinde bir devalüasyonun yapılmamış olması nedeniyle, enflasyon oranının hedeflenen enflasyonun üstünde seyretmesi, daha program uygulamasının başından itibaren TL'nin bir değer kazanma olgusunu beraberinde getirmiştir. Faizlerdeki gerileme, geçmiş yıllardaki yüksek reel faizlerin etkisiyle ertelenmiş olan tüketim talebinin devreye girmesi ve bankacılık sisteminin döviz açık pozisyonlarına dayalı olarak sağladığı elverişli tüketici kredileri, etkisini ithal hacmi üzerinde de doğrudan hissettiren belirgin bir talep canlanmasına yol açmıştır. 2000 yılı başından itibaren dikkat çekici biçimde büyümeye başlayan cari işlemler açığı, turizm gelirlerindeki artış nedeniyle yaz aylarında bir yavaşlama göstermesinin ardından hızlı büyümesini sürdürmüş ve Kasım ayı sonu itibarıyla 9.8 milyar Dolara yükselmiştir.

Ve 2000 yılında ekonomik büyüme kısa vadeli dış borçlanmaya dayalı tüketim harcaması genişlemesinden kaynaklanmış, dış satım bir önceki yıl düzeyini korurken, ithalat tutarında yüzde 37.0 oranında önemli bir yükselme meydana gelmiştir.

TL'nin giderek değer kazanması ile genişleyen ve doğrudan yatırımlarla değil de sermaye hareketleri ile finanse edilen cari işlemler açığı, istikrar politikasının sürdürülebilirliği önündeki en önemli engel konumuna gelmiştir.

Diğer taraftan, bankacılık kesiminin henüz algılayamamış olduğu, "döviz kuru çapası"nın yeniden özendirdiği döviz açık pozisyonu riski ile vade uyumsuzluğu nedeniyle artan faiz riski - uzun vadeli plasmanların kısa vadeli fonlarla finanse edilmesi – istikrar programının başarısı üzerindeki önemli tehdidi oluşturmuştur.

Faizlerin düşeceği beklentisi ile portföyünde kısa vadeli fonlarla finanse edilmiş yüklü miktarda DİBS bulunduran bir bankanın Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmesi ile sonuçlanan ve bir likidite sıkıntısı olarak algılanan Kasım 2000 ban-

kacılık kesimi krizi, risk almama düşüncesi ile yabancı bankaların bankacılık kesimine olan kredilerini kesme olayına yol açarken, aşırı değerlenmiş TL'nin gündeme getirdiği devalüasyon riski, yabancıların sermaye ihracına yönelmelerine yol açmıştır. Diğer taraftan devalüasyon olasılığı Kasım krizi ile bilançolarında taşıdıkları riskleri daha gerçekçi biçimde değerlendiren bankaları, Şubat krizinde açık pozisyonları nedeniyle, döviz talebine yöneltmiştir.

Her iki krizin çıkmasında bankacılık kesiminin güçsüzlüğü ve taşıdığı döviz kuru, faiz ve geri dönmeyen kredi riski birinci derecede rol oynarken, birincisinde yabancıları, ikincisinde yerli bankaları dövize yönlendiren olgu, aşırı değerli duruma gelmiş TL'nin zihinlere yerleştirdiği devalüasyon olasılığı olmuştur.

IMF Raporunda sözü edildiği üzere Kasım ayında ortaya çıkan likidite sıkıntısı faizlerde hızlı bir yükselmeyi beraberinde getirmiş, bu yüksek faizlerle bilançolarındaki yüksek hacimli DİBS'leri taşımakta yerli bankaların acze düşmeleri, yabancıların, ellerindeki Hazine kağıtlarını satıp dövize dönmelerini teşvik etmiş bu durum piyasadaki likiditeyi daha da daraltarak faizlerin fırlamasına yol açmıştır

Stand-by düzenlemesinde performans kriteri olarak alınan Net İç Varlıklar hedefine kilitlenerek piyasaya ek likidite vermemekte direnen Merkez Bankası faizlerin çok yükselmesi üzerine devreye girerek, NİV hedefinin üzerine çıkmak suretiyle piyasaya ek likidite vermiştir. Ancak ek likiditenin ilave döviz talebine ve sermaye kaçışına zemin hazırladığı düşüncesiyle ve IMF'nin Türkiye'ye 7.5 milyar Dolarlık bir Ek Rezerv kolaylığını gündeme koyması üzerine Merkez Bankası, 30 Kasım tarihinde piyasaya likidite vermeyi keseceğini açıklamış, bu gelişmenin ardından faizler yüzde 1950'lere kadar yükselmiştir.

Aralık ayı başında Hükümet ve Merkez Bankası yetkilileri ile IMF Avrupa Bölümü Başkanı Deppler, piyasalardaki tansiyonu düşürebilmek amacıyla ortak bir basın toplantısı ile bankacılık sektörünün tüm pasiflerine, dış borçlanmalar dahil devlet garantisi getirileceği ve özellikle kur rejiminde herhangi bir değişikliğe gidilmeyeceği hususlarını ve diğer önlemleri açıklamışlardır. Ayrıca IMF, 7.5 milyar Doları Ek Rezerv Kolaylığı ve 2.9 milyar Doları da Stand-by kredisi olmak üzere 10 milyar Doların üzerinde bir kaynağın hangi tarihlerde Türkiye'ye aktarılacağını, bunun yanı sıra Dünya Bankası da 5 milyar Dolar tutarında ülke kredisi sağlayacağını açıklamış ve piyasalar bu açıklamalardan olumlu biçimde etkilenmişlerdir.

Türkiye 18 Aralık tarihinde IMF'ye Ek Niyet Mektubu sunmuş, ancak, 17 nci Stand-by düzenlemesinin devamı temeline dayalı bu ayrıntılı Mektupta, artık oluşan faiz hadleri ile çelişkili duruma düşmüş olan 2001 enflasyon hedefi ile kur rejimi aynen muhafaza edilmiştir.

Ancak bankacılık kesiminin yapısının zayıflığı ve Kasım krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime , Hükümetçe, TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrar ve yıllar boyu kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan kamu finansman açığı şubat krizini kaçınılmaz kılan başlıca nedenler olmuş ve ekonomi daha Kasım krizinin yaralarını sarma gayreti içinde iken, tarihindeki en derin ve çözümü en güç kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Yine önemli boyuttaki bir sermaye çıkışının ardından Hükümet "döviz çapası"sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçildiğini deklare etmiştir.

15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" (GEGP) yayınlanmıştır. Programın genel stratejisi üç aşamadan oluşturulmuştur. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlerin süratle alınması, mali piyasalardaki belirsizliklerin azaltılması ve kriz ortamından süratle çıkılması, ikinci aşamada, faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanmasının sağlanması, üçüncü aşamada ise makroekonomik dengelerin tesisi ile yılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanması amaçlanmıştır. Program kamu maliyesi, gelirler politikası, özelleştirme, bankacılık, para politikası ve acil yasal düzenlemeler alanlarında alınacak önlemleri genel çizgileri ile ortaya koymakta idi. Programda en acil önlemlerin bankacılık sektörüne ilişkin olduğu vurgulanmakta ve bu alanda alınacak önlemler daha spesifik olarak ortaya konulmakta idi. Sorunun merkezinde yer alan üç kamu bankasına 16 katrilyon TL tutarında kaynak aktarımı yapılması suretiyle bu bankaların bilançolarının küçültülmesi, benzer bir operasyonun TMS Fonundaki bankalar içinde gerçekleştirilmesi programlanmıştır. Bu bankaların Merkez Bankası'nca fonlanması ancak piyasaya çıkan paranın, yine Merkez Bankası'nca DİBS veya döviz satışıyla geri çekilmesi öngörülmüyordu.

2001 yılında GSMH'nin yüzde 5.6'sı oranında faiz dışı fazla (Konsolide Bütçe) verilmesini hedef alan GEGP'nda hernekadar bazı temel makroekonomik büyüklüklerle ilgili hedefleri verilmiş ise de uygulamaya konulacak olan yeni istikrar programının somut, ayrıntılı hedefleri ve stratejisi, sabırsız bir bekleyişin ardından ancak Mayıs ayında belirginlik kazanmıştır.

IMF ile yapılan ayrıntılı görüşme ve değerlendirmelerin ardından hazırlanarak 3 Mayıs 2001 tarihinde sunulan Niyet Mektubunun IMF tarafından onaylandığı 15 Mayıs 2001 tarihinde, Merkez Bankası'nca 2001 Yılı Para Programı yayınlanmıştır. Niyet Mektubunda, ortaya konulan Programın, 1999 yılı sonunda başlatılmış bulunan ve IMF'nin sağlamış olduğu Stand-by düzenlemesi ile desteklenen programın devamı olduğu özellikle belirtilmiştir.

Çok geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir Yapısal Politikalar Listesini de içeren Niyet Mektubunda "Dalgalı Döviz Kuru" esas alınmış ve "Konsolide Kamu Sektörü Kümülatif Temel Dengesi", "Kümülatif Faiz Dışı Harcamalar", "Merkez Bankası Net İç Varlıkları", "MB Net Uluslar arası Rezerv Değişiklikleri", "Kısa Vadeli Dış Borç Stoku", "Sözleşme ve Garanti Verme Bazında Yeni Dış Borçlanma" için performans kriterleri belirlenmiştir.

Yeni Stand-by düzenlemesi çerçevesinde IMF Türkiye'ye ilave yaklaşık 8 milyar Dolar kredi sağlamış ve öncelik, daha önce uygulanan programın aksine, enflasyonla mücadeleye değil, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ve iç borç stokunun çevrilebilmesine verilmiştir.

18 nci Stand-by Programı çerçevesinde bazı makroekonomik göstergeler için saptanan hedefler aşağıda verilmektedir;

18 nci Stand-by Programı çerçevesinde bazı makroekonomik göstergeler için saptanan hedefler aşağıda verilmektedir;

	1999	2000	2001	2002	2003
Reel Sektör					
GSMH Büyüme Oranı	-6.1	6.1	-3.0	5.0	6.0
GSMH Deflatörü	55.8	51.6	49.4	28.3	16.5
TEFE	62.9	32.7	57.6	16.6	12.4
TÜFE	68.8	39.0	52.5	20.0	15.0
Hazine Bonosu					
Ortalama Faiz Oranı	106.2	38.0	81.1	40.6	32.6
Ort. Gerye Dönük Reel Faiz	25.2	-11.4	23.7	6.9	13.2
Konsolide Bütçe (GSMH'ya Oran)					
Temel Bütçe dengesi	1.5	4.6	5.1	5.6	5.6
Bütçe Dengesi	-11.6	-11.2	-15.0	-13.6	-10.5
Konsolide Kamu Sektörü					
Temel dengesi	-2.0	2.8	5.5	6.5	6.5
KKBG* (MB Karları Dahil)	24.2	19.1	17.1	9.7	6.9
Kamu Sektörü Net Borcu (GSMH'ya Oran)					
Net Dış Borç	20.1	19.7	34.2	28.3	23.5
Net İç Borç	40.9	38.8	44.3	42.1	41.5
Cari İşl. Dengesi (GSMH'ya Oran)	-0.7	-4.8	-0.6	-0.9	-0.6

● Kamu Kesimi Borçlanma Gereksinimi

Hazine Müsteşarlığı Haziran 2001 ayı ortasında iç borçlanmanın vadesini uygun maliyetlerle uzatmak ve bankacılık kesiminin döviz riskini azaltmak amacıyla bir borç takası operasyonu gerçekleştirmiştir. İhale sonuçlarına göre ilk ihalede nominal 8.9 katrilyon TL., hemen arkasından yapılan ilave takas ihalesinde de net 850 trilyon TL. tutarında devlet iç borçlanma senetleri dövize endeksli ve TL. cinsinden yeni devlet kağıtlarıyla değiştirilmiştir. Takas kapsamında iç borç senetleri, 3 yıl ve 5 yıl vadeli dövize endeksli kağıtlar ile 1 ve 2 yıl vadeli TL. cinsinden kağıtlarla değiştirilmiştir.

Temmuz ayı sonunda, kamu ve fon bankalarının piyasadan gecelik borçlanmalarını azaltma işlemi çerçevesinde, Merkez Bankası tarafından bu bankalardan kesin alımı yapılan 1 yıl vadeli, üç ayda bir faiz ödemeli 13.8 katrilyon liralık DİBS, 2-6 yıl vadeli yılda bir faiz ödemeli tahvillerle değiştirilmiştir. Böylece, Hazine 2001 ve 2002 yılına düşen iç borç servisinde önemli bir tasarruf sağlamıştır.

Temmuz 2001 tarihinde IMF'ye sunulan yeni Niyet Mektubu ile, 2001 yılının kalan kısmı için, enflasyon tahminlerinde yapılan değişiklik nedeniyle "Konsolide Bütçe Faiz Dışı Kümülatif Harcamaları"na ilişkin üst sınırlar (performans kriteri) ile, güncellenen makroekonomik çerçeve doğrultusunda, "Parasal Taban"a ilişkin endikatif üst sınırlar ve Merkez Bankası'nın "Net İç Varlıklar" kalemine ilişkin performans kriterlerinde değişikliğe gidilmiştir.

11 Eylül tarihinde vuku bulan A.B.D.ne yönelik terörist saldırılara kadar olan dönemde, genelde para ve döviz piyasaları önceki aylara göre daha istikrarlı hareket etmiş, ancak 11 Eylül sonrası döviz kurlarında hızlanma ve faizlerde yükselme gözlenmiştir. Faiz ve döviz kurlarındaki bu yükseliş ve Afganistan'a yönelik hareket ekonominin iç ve dış finansman sağlama olanağını daha da daraltmış ve ek dış destek ihtiyacını arttırmıştır. Piyasalarda Eylül ayı ortasında başlayan tedirginlik, IMF'nin 10. gözden geçirme kapsamında sağlayacağı 3.2 milyar Dolar tutarındaki kredinin de gecikmesiyle Ekim ayı ortalarına kadar devam etmiştir.

Ancak uluslararası kamuoyunda Türkiye lehine oluşan destek ve bunu takiben IMF'nin 10. gözden geçirme kapsamında vereceği krediye ek olarak 2002 yılında 10 milyar Dolar düzeyinde ek kaynak sağlayacağını açıklaması, güven ortamını olumlu yönde etkilemiş ve Kasım ayı ortalarında faiz hadleri yüzde 70'lere inerken, döviz kurları da Eylül ayı başı seviyesine gerilemiştir.

Hükümet 20 Kasım 2001 tarihinde IMF'ye yeni bir Niyet Mektubu sunmuştur. Mektupta 10. Gözden Geçirmeye ilişkin tüm performans kriterlerinin yerine getirildiği belirtilirken, gerçekleştirilen yapısal kriterlerdeki gelişmelere yer verilmiş ayrıca, 11 Eylül olayının ekonomide neden olduğu olumsuz etkiler ve bunların ekonomik politika üzerine yansımaları ile gerekli kıldığı ek dış finansman ihtiyacı vurgulanmıştır. Niyet Mektubunda, yapılacak yeni program için uygun ekonomik çerçevenin hazır olduğu belirtilerek, varolan koşullar altında yapılan projeksiyonların ciddi belirsizlikler içermesi nedeniyle, öngörülen politikaların, makroekonomik alanda meydana gelebilecek değişiklikler doğrultusunda revize edilebileceği hususuna dikkat çekilmiştir.

Niyet Mektubunda;

- İç borcun döndürülmesi için Hazinesinin kamu bankalarıyla yakın işbirliği içinde olacağı, bu bankalarda mevduat yükümlülüğünün karşılanmasından sonra kalan likiditenin Hazine borçlanmasında kullanılacağı ve bu şekilde özel sektörden kullanılacak fon miktarının düşürüleceği,
- Enflasyon hedeflemesine ilişkin şartlar henüz oluşmadığı cihetle parasal büyüklüklerin çapa olarak kullanılması suretiyle enflasyon haddinin düşürülmesine çalışılacağı,
- 2002 yılında faiz dışı bütçe fazlasının GSMH'ya oranının yüzde 6.5, konsolide bütçe faiz dışı fazlasının ise yüzde 5.6 olarak gerçekleştirilmeye çalışılacağı,
- Borçlanma alanında iç borç yerine uzun vadeli euro-tahvil ihraç edileceği, değişken faizli TL., yabancı paraya endeksli veya dış borç ödemelerinde kullanılmak üzere yabancı para cinsinden iç borçlanmaya gidileceği

belirtilmiştir.

Borçların döndürülebilirliğinin sağlanmasını temel hedef olarak alan ve bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın sağlanmasını öngören 2002 Yılı Bütçesi, sıkı bir maliye politikası uygulaması gözetilerek hazırlanmıştır.

Hükümetçe hazırlanarak TBMM'nin onayına sunulan Bütçede aşağıda verilen başlıca makroekonomik hedefler esas alınmıştır;

- Büyüme oranı	Yüzde	4
- GSMH Deflatörü	Yüzde	46
- TEFE Yıllık Ortalama	Yüzde	45.6
- TEFE Yıl Sonu	Yüzde	31
- TÜFE Yıllık Ortalama	Yüzde	46.4
- TÜFE Yıl Sonu	Yüzde	35
- GSMH		280.6 katrilyon TL.
- İhracat		32 milyar Dolar
- İthalat		45.5 milyar Dolar

TABLO II.5.3
1997-2001 KONSOLİDE BÜTÇE GERÇEKLEŞMELERİ
(Milyar TL)

	1997	1998	1999	2000	2001
Harcamalar	8.050.252	15.614.441	28.084.685	46.705.028	80.379.004
Faiz Hariç Harcama	5.772.335	9.437.846	17.363.845	26.265.166	39.314.395
I. Personel	2.073.140	3.871.005	6.911.927	9.978.784	15.203.977
II. Diğer Cari	715.158	1.316.835	2.260.863	3.635.153	5.164.362
III. Yatırım	640.134	999.320	1.544.427	2.475.116	4.139.803
IV. Transfer	4.621.820	9.427.281	17.367.468	30.615.975	55.870.862
1. Borç Faizi	2.277.917	6.176.595	10.720.840	20.439.862	41.064.609
2. Diğerleri	2.343.903	3.250.686	6.646.628	10.176.113	14.806.253
Gelirler	5.815.099	11.811.065	18.933.065	33.440.143	51.812.542
I. Vergi Gelirleri	4.745.484	9.228.596	14.802.280	26.503.698	39.767.892
II. Vergi Dışı Nor.Gel.	404.679	1.221.530	1.883.461	3.486.493	7.398.155
III. Özel Gel. + Fonlar	576.769	1.185.485	1.971.936	3.050.712	3.977.549
IV. Katma Bütçe Gel.	88.167	175.454	275.388	399.240	668.946
Bütçe Dengesi	-2.235.153	-3.803.376	-9.151.620	-13.264.885	-28.566.462
Faiz Dışı Denge	42.764	2.373.219	1.569.220	7.174.977	12.498.147

2002 Yılı Bütçesinde giderler 98.1, faiz dışı giderler 55.3, gelirler 71.2 katrilyon TL. olarak belirlenmiş ve bu büyüklükler çerçevesinde bütçe açığının 26.9, ve faiz dışı fazlanın da 15.9 katrilyon olarak gerçekleşeceği öngörülmüştür.

Bu durumda Bütçe giderlerinin GSMH'ya oranı yüzde 35, gelirlerinin oranı ise yüzde 25.4 olmaktadır.

2002 Yılı Bütçesindeki 98.1 katrilyon TL. ödeneğin 21.9 katrilyon Lirası personel giderlerine, 7.8 katrilyon Lirası diğer cari giderlere, 5.7 katrilyon Lirası yatırımlara ve 62.7 katrilyon Lirası da transfer harcamalarına ayrılmıştır.

Bütçede 71.2 katrilyon TL. olarak öngörülen toplam gelirlerin 57.9 katrilyon Lirasını vergi gelirleri, 7 katrilyon Lirasını vergi dışı normal gelirler, 6 katrilyon Lirasını özel gelirler ve fonlar, 300 trilyon Lirasını ise katma bütçe gelirleri oluşturmaktadır.

2002 Yılı Bütçesinde, bütçe açığının GSMH'ya oranı, kamu kesiminde sağlanacak disiplin ile, yüzde 15.1'den yüzde 9.6 ya çekilmekte ve faiz dışı bütçe fazlasının oranı ise yüzde 5.7 olarak belirlenmektedir. Faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı, 2001 yılındaki yüzde 22 düzeyinden 2002 yılında yüzde 15.3'e, giderler içindeki pa-yı da yüzde 52'den yüzde 43.6'ya düşürülmektedir.

Bütçe, 2002 yılında daha sıkı mali politikalar uygulanmasını öngörürken, ekonominin büyümesinin özel sektör tüketim ve yatırım harcamalarındaki artıştan kaynaklanacağı varsayımına dayalı olarak yapılandırılmıştır.

TABLO II.5.4.
DÖNEMLER İTİBARIYLA 2001 YILI
KONSOLİDE BÜTÇE GERÇEKLEŞMESİ
(Milyar TL.)

	2000 Yılı Gerçekleşmesi	2001 Yılı Gerçekleşmesi	2001			
			I. Üç Aylık Gerçek.	II. Üç Aylık Gerçek.	III. Üç Aylık Gerçek.	IV. Üç Aylık Gerçek.
Gelirler	33.440.143	51.812.542	10.560.642	12.367.189	13.445.212	15.439.499
Vergi	26.503.698	39.767.892	7.064.918	9.495.843	10.878.276	12.328.855
Diğer	6.936.445	12.044.650	3.495.724	2.871.346	2.566.936	3.110.644
Harcamalar	46.705.028	80.379.004	10.650.777	20.380.797	23.775.544	25.571.886
Faiz Dışı	26.265.166	39.314.395	5.841.459	9.448.783	10.001.490	14.022.663
Personel	9.978.784	15.203.977	3.025.677	3.483.495	3.951.987	4.742.818
Diğer Cari	3.635.153	5.164.362	268.799	1.014.573	1.068.980	2.812.010
Yatırım	2.475.116	4.139.803	181.775	793.593	1.124.393	2.040.042
Transfer	30.615.975	55.870.862	7.174.526	15.089.136	17.630.184	15.977.016
Faiz	20.439.862	41.064.609	4.809.318	10.932.014	13.774.054	11.549.223
Bütçe Dengesi	(-)13.264.885	(-)28.566.462	-90.135	-8.013.608	-10.330.332	-10.132.387
Faiz Dışı Denge	7.174.977	12.498.147	4.719.183	2.918.406	3.443.722	1.416.836

2001 yılı Konsolide Bütçe gerçekleşmelerine bakıldığında içinde bulunulan ekonomik krizin ve kamu borçları ve faizlerdeki tırmanmanın kamu gelir ve harcamalarını da derinden etkilediği görölmektedir. Henüz krizin gelir ve matrah düşürücü etkilerinin tümüyle yansımamış olmasına rağmen 2001 yılında, vergi gelirlerinde bir önceki yıla göre , döneme ilişkin enflasyon oranının altında, yüzde 50 oranında bir nominal artış meydana gelmiştir. 2001 yılında toplam vergi gelirleri 39 katrilyon 768 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu reel bazda yüzde 11 oranında bir daralmaya eşdeğer olmaktadır. Özelleştirme gelirlerindeki artış nedeniyle Vergi Dışı Normal gelirlerde meydana gelen yüzde 112.2 oranındaki büyümeye rağmen Konsolide Bütçe toplam gelirlerindeki artış da yine yüzde 54.9 oranı ile yine reel bir küçölme ortaya koymuştur. Geçen yıl toplam Konsolide Bütçe gelirleri 51 katrilyon 813 trilyon TL.olarak gerçekleşmiştir.

Gelirlerdeki yüzde 54.9 oranındaki nominal büyümeye karşılık Konsolide Bütçe giderleri bir önceki yıla göre, yüzde 72.1 oranındaki bir artışla 80 katrilyon 379 trilyon TL.na yükselmiştir. 2001 yılında bir önceki yıla göre, Konsolide Bütçe cari giderleri yüzde 49.6, personel giderleri yüzde 52.4 ve yatırım harcamaları yüzde 67.3 oranında bir artış gösterirken esas yükselme faiz giderlerinde meydana gelmiş ve 41.1 katrilyon Liraya ulaşan faiz giderleri önceki yıla göre yüzde 100.9 oranında büyümüştür.

2000 yılında yüzde 77.1 olan faiz giderlerinin toplam vergi gelirlerine oranı 2001 yılında yüzde 103.3'e yükselmiş, diğer bir ifade ile toplam vergi gelirleri faiz ödemelerini karşılamaya yetmemiştir.

2001 yılında 12 katrilyon 498 trilyon TL. tutarında faiz dışı denge gerçekleştirilmiş olup bu tutarın GSMH'ya olan oranı yüzde 6.96 olmuştur.

2000 yılında toplam vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı olarak tanımlanan toplam vergi yükü artma eğilimini sürdürmüş ve 21.2 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO II.5.5.
VERGİ YÜKÜ VE ESNEKLİĞİ

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Toplam Vergi Yüğü(%) ⁽¹⁾	14.0	15.2	16.5	17.7	19.2	21.2	22.2
Toplu Vergi Esneklığı	0.84	1.18	1.17	1.17	1.25	1.29	1.17
Gelir+Kurumlar Ver. Esnekl. ⁽²⁾	0.91	1.10	1.25	1.52	1.11	0.52	1.17

(1) Toplam vergi yüğü hesaplanırken vergi gelirleri toplamına Mahalli İdare vergi ve payları ile Fonların vergi nitelikli gelirleri dahil edilmemiştir.

(2) 4481 Sayılı Kanun ile getirilen Ek Gelir ve Kurumlar Vergisi dahil değildir. Vergi esneklığı vergi gelirlerinin, milli gelirdeki değışmelere duyarlılığını göstermekte ve vergi artış oranının, gelir artış oranına bölünmesi suretiyle hesaplanmaktadır.

Kaynak: Maliye Bakanlığı

2001 yılında milli gelirin (GSMH) reel olarak daralması ve sadece yüzde 43.9 oranında bir nominal genişleme göstermiş olması nedeniyle "Gelir + kurumlar Vergisi Esneklığı" önemli bir yükselme göstermiştir.

II.5.1. KAMU MALİYESİ ALANINDA 2002 YILI GELİŞMELERİ

Bütçe disiplininin sağlanmasına yönelik olarak başlatılan sıkı maliye politikası uygulaması 2002 yılında da özenle sürdürülmüştür. 2002 yılının Ocak-Temmuz aylarını kapsayan ilk 7 aylık dönemde faiz bütçe fazlası, geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 36.5 oranında bir nominal artışla 11 katrilyon 337 trilyon Türk Lirası olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2001 yılında telekom lisansı satışından elde edilmiş olan 1 375 trilyon TL. dikkate alındığında, faiz ödemeleri ve özelleştirme gelirleri dışındaki bütçe fazlasında bu yılın ilk 7 aylık döneminde geçen yılın aynı dönemine göre sağlanan artış, faiz dışı fazladakine göre daha yüksek düzeyde ve yüzde 63.5 oranında gerçekleşmiştir.

Konsolide Bütçe Dengeleri (Trilyon TL.)

	2001 Ocak-Temmuz	2002 Ocak-Temmuz	% Değişme
Gelirler	27 035 074	41 895 442	55.0
Harcamalar	39 340 317	62 514 138	58.9
Bütçe Dengesi	(-) 12 305 243	(-) 20 618 696	67.6
Faiz Dışı Bütçe Dengesi	8 307 125	11 337 477	36.5
Faiz ve Özelleştirme Dışı Bütçe Dengesi	6 932 154	11 337 477	63.5

2002 yılının Ocak-Temmuz döneminde vergi gelirleri, yaklaşık genel gelirler toplamındaki artış oranında yüzde 54.3 oranında artmıştır. Dolaylı vergiler içinde önemli bir yer tutan dahilde ve ithalde alınan KDV ile akaryakıt tüketim vergisi, vergi gelirlerindeki artışa katkıda bulunan başlıca gelir kalemleri olmuşlar ve 2002 yılı Ocak-Temmuz döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre dahilde alınan KDV yüzde 72.6 oranında bir artışla 5.9 katrilyon TL:na yükselirken, akaryakıt tüketim vergisi yüzde 133.2 oranında bir artışla 5.7 katrilyon TL:na çıkmıştır.

Dolaysız vergiler alanında ise kurumlar vergisi ile gelir vergisi artış oranları farklılık göstermektedir. Bu yılın ilk 7 aylık döneminde gelir vergisi tahsilatı geçen yılın aynı dönemine göre sadece yüzde 14.3 oranında nominal bir artış göstermiştir. Bu gelişme esas olarak gelir vergisi stopajından kaynaklanmakta olup, 2001 yılında yaşanan kriz sonrası faiz hadlerinde meydana gelen yükselme, gelir vergisi stopajından sağlanan vergi tahsilatını yükseltmiştir. Ancak 2002 yılında faiz oranlarında meydana gelen ve ilk yarıyı etkileyen düşüş mevduat, repo gibi menkul kıymetler üzerinden sağlanan stopaj tahsilatının düşmesi sonucunu getirmiştir. Kurumlar vergisinde ise, vergi gelirlerindeki artış oranının daha üstünde bir artış meydana gelmiştir. 2002 yılı Ocak-Temmuz döneminde kurumlar vergisi tahsilatı, geçen yılın aynı dönemine göre 96.2 oranında bir yükselme göstermiştir. 2001 yılında karşı, karşıya kalınmış olan ekonomik krizin şirketlerin finansman yapısını olumsuz yönde etkilemesine rağmen, kurumların faaliyet dışı kazançları dolayısıyla geçici (peşin) vergi ödemelerinde bulunmaları, kurumlar vergisi tahsilatının 2002 yılı Ocak-Temmuz döneminde, geçen yılın aynı dönemine göre yüksek oranda artmasına neden olmuştur.

TABLO II.5.6.
KONSOLİDE BÜTÇE GELİRLERİ
(Milyar TL)

	Yıl		% Değişim	Ocak-Temmuz		% Değişim
	2000	2001		2001	2002	
Genel Bütçe Gelirleri	33.040.903	51.143.596	54.8	26.679.136	41.237.876	54.6
Vergi Gelirleri	26.503.698	39.767.892	50.0	19.737.883	30.462.289	54.3
Gelirden Alınan	10.503.516	15.647.113	49.0	7.874.857	9.654.490	22.6
Servetten Alınan	346.646	433.284	25.0	319.030	551.271	72.8
Mal ve Hizmetten Alınan	11.363.785	18.135.668	59.6	8.836.687	15.427.670	74.6
Dış Ticaretten Alınan	4.289.401	5.551.053	29.4	2.706.798	4.827.962	78.4
Kaldırılan Vergi Atıkları	550	774	40.7	511	896	75.3
Vergi Dışı Normal Gelirler	3.486.493	7.398.155	112.2	4.747.291	7.662.337	61.4
Özel Gelir ve Fonlar	3.050.712	3.977.549	30.4	2.193.962	3.113.250	41.9
Katma Bütçe Gelirleri	399.240	668.946	67.6	355.938	657.566	84.7
Konsolide Bütçe Gelirleri	33.440.143	51.812.542	54.9	27.035.074	41.895.442	55.0

2002 yılı Ocak-Temmuz döneminde konsolide bütçe harcamaları geçen yılın aynı dönemine göre, yüzde 58.9 oranında artış göstermiştir. Bu artışta, geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 55.0 oranında artan faiz ödemeleri ile yüzde 76.7 oranında artış gösteren sosyal güvenlik kurumlarına yapılan ödemeler belirleyici rol oynamıştır. Sosyal güvenlik kuruluşlarına bütçeden yapılan transferlerin bu yılın ilk yedi aylık bölümünde yüksek oranlı artış göstermesinde, 2001 yılında meydana gelen ekonomik kriz sonucu önemli sayıda istihdam kaybı olması ve reel ücretlerin gerilemesi etkili olmuştur. 2002 yılı Ocak-Temmuz döneminde bütçeden sosyal güvenlik kuruluşlarına 6 katrilyon 244 trilyon TL. aktarılmış olup, bunun yaklaşık yarısı, 3 katrilyon 25 trilyon TL. bölümü Emekli Sandığına aktarılmıştır.

Geçen yılın aynı dönemine göre 2002 yılının ilk 7 aylık döneminde faiz dışı harcamalardaki artış oranı yüzde 63.2 olup, toplam konsolide bütçe harcamaları artış oranından daha yüksektir.

Konsolide bütçe harcamaları ile ilgili en kritik husus şüphesiz, faiz ödemelerinin ulaştığı ve alınan tüm önlemlere rağmen düşürülemeyen, faiz harcamalarının ulaştığı-

ğı boyuttur. Geçen yılın tümü içi ve bu yılın ilk 7 aylık döneminde faiz harcamalarının toplam Konsolide Bütçe harcamalarına olan oranı yüzde 51 dir. Devletin vergi gelirlerinin tümü faiz ödemelerini karşılayamamaktadır. Toplam 31 katrilyon 956 trilyon TL:na ulaşan faiz ödemeleri, bu yılın Ocak-Temmuz döneminde toplanmış olan 30 katrilyon 462 trilyon TL. tutarındaki vergi gelirlerini aşmaktadır.

TABLO II.5.7.
KONSOLİDE BÜTÇE GİDERLERİ
(Milyar TL.)

	Yıl		% Değişim	Ocak-Temmuz		% Değişim
	2000	2001		2001	2005	
Cari Giderler	13.613.937	20.368.339	49.6	9.518.130	15.448.691	62.3
Personel	9.978.784	15.203.977	52.4	7.789.870	12.703.264	63.1
Diğer Cari	3.635.153	5.164.362	42.1	1.728.260	2.745.427	58.6
Yatırım	2.475.116	4.139.803	67.3	1.423.804	2.276.799	31.7
Transfer	30.615.975	55.870.862	82.5	28.398.383	44.788.648	57.7
Faiz Ödemeleri	20.439.862	41.064.609	100.9	20.612.368	31.956.173	55.0
İç Borç Faizi	18.791.862	37.494.301	99.5	18.849.333	29.285.529	55.4
Dış Borç Faizi	1.648.000	3.570.308	116.6	1.763.035	2.670.634	51.5
KİT'lere Transfer	885.908	1.200.656	35.5	645.762	999.400	54.8
Devlet İştirak Kat.P.	248.200	513.150	106.7	388.625	24.770	-93.6
Vergi İadeleri	1.632.049	2.918.178	78.8	1.310.638	2.809.774	114.4
Sosyal Güvenlik Kur.Öde.	3.321.098	5.112.000	53.9	3.533.877	6.244.790	76.7
Emekli Sandığı	1.775.000	2.625.000	47.9	1.640.000	3.025.000	84.5
SSK	400.000	730.000	82.5	530.000	1.553.000	193.0
Bağ-Kur	1.050.685	1.437.000	36.8	1.208.000	1.519.000	25.7
İşsizlik Sigortası Fonu	95.413	320.000	235.4	155.877	147.750	-5.2
Fon Ödemeleri	1.995.073	1.480.501	-25.8	426.344	70.000	-83.6
Diğer Transferler	2.093.785	3.581.768	71.1	1.480.769	2.683.741	81.2
Konsolide Bütçe Giderleri	46.705.028	80.379.004	72.1	39.340.317	62.514.138	58.9

2002 yılının ilk 7 aylık bölümüne ilişkin konsolide bütçe gelirleri ve harcamaları incelendiğinde, Türkiye’de uzun bir dönemden buyana izlenmekte olan yüksek boyutlu bütçe açığı ve kamu borçlanma politikasının kamu mali yapısını ne ölçüde bozduğu açıkça görülmektedir. Ocak-Temmuz dönemi itibariyle toplam vergi gelirleri faiz harcamalarını karşılayamamaktadır. Devlet borçlanma gereksinimini azaltacak şekilde cari giderlerini düşürememektedir. Cari giderlerdeki artış oranı genel harcamalar artış oranının üstündedir ve reel olarak genişlemektedir. Ortaya çıkan siyasi belirsizlik ve artan risk primi ile yükselen nominal ve reel faizler kamunun, esasen sürdürülebilirliği tartışma konusu haline gelmiş olan faiz yükünü daha da ağırlaştıracaktır.

Diğer önem taşıyan bir husus ise faiz dışı bütçe fazlasıdır. Faiz dışı bütçe fazlası toplam efektif talebi azaltıcı, içinde bulunulan ekonomik durgunluğun atılması sürecini yavaşlatıcı bir etki doğurmaktadır.

2002 yılının ilk yedi aylık döneminde faiz dışı bütçe fazlası, geçen yılın aynı döneminde sağlanmış olan 8 katrilyon 307 trilyon TL. düzeyine göre yüzde 36.5 oranında bir artışla 11 katrilyon 337 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Hernekadar varolan borç stokunun düşürülebilmesi için faiz dışı fazlada sağlanan bu artış büyük önem taşıyorsa da, faiz giderlerinin toplam vergi gelirlerini aştığı, toplam giderlerin yarısını aştığı bu bütçe, geçen yıl olduğu gibi, bir faiz ödeme bütçesi olarak kabul edilmek gerekir. Yüksek reel faizlerin, faiz dışı fazlada sağlanan bu artışın olumlu etkisini tümüyle ortadan kaldırdığı, reel faiz gelirleri harcanmayıp, mevcut servet stokunun büyümesi için alıkonulduğu cihetle, yatırım harcamalarının önemli ölçüde daraldığı ve ihracat artışının da ılımlı kaldığı dikkate alındığında, bu ölçüde daraltıcı maliye politikaları ile talep yetersizliğinden kaynaklanan mevcut ekonomik küçülmenin nasıl ve hangi yöntemle üstesinden gelinebileceğinin sorgulanması gerekmektedir. Gözönüne alınması gereken bir diğer husus ise giderek daha fazla ağırlık verilen değişken faizli ve dövize endekli borçlanmanın, Hükümetçe, mevcut borç stokunun, iyi düzenlenmiş bir gelirler politikası ile enflasyon yoluyla eritilmesi olanağını ortadan kaldırması, politika seçeneklerini azaltmasıdır.

II.5.2. İÇ BORÇLANMA

1991 yılından başlayarak kamu kesiminin finansman gereksiniminin karşılanmasında iç borçlanma giderek önem kazanmış, kamu kesimi, sermaye piyasasında tasarrufların başlangıçta hemen hemen başta gelen müşterisi olurken, yakın yıllarda fonların hemen tümünü talep eder konuma gelmiş ve iç borç stoku önemli boyutlara ulaşmıştır. Yoğun ve hacimli kamu kesimi borçlanması faiz düzeyini yükseltici yönde yarattığı baskı ve artık logaritmik hızla büyüyen borç stoku ile eski borçlarının fa-

izlerinin dahi yeni borçlanmalarla ödenebilir hale geldiği bir büyüklüğe erişmiştir. Bu durum personel harcamaları ve faiz ödemeleri dışında hemen tüm kamu harca- ma kalemlerinde, sabit sermaye birikimini ve kamu hizmet ve sosyal görevlerini ak- satacak ölçüde reel kesintilere gidilmesine rağmen, kamu açığının genişlemesine, reel faizlerin yükselmesine, yükselen reel faizlerin kamu finansman açığını daha da arttırmasına ve yüksek reel faiz – yüksek finansman açığı – yüksek borçlanma gere- ği ve yüksek faiz sarmalının oluşmasına yol açmış ve neticede kamu bankaları bi- lançolarına gizlenmiş olan görev zararı biçimindeki ilave finansman açıkları, Şu- bat 2001 krizini tetikleyen başlıca faktör olmuştur.

Fiziki sermaye yatırımlarını ciddi biçimde düşürerek ülkenin kalkınmasını olumsuz yönde etkileyen, gelir dağılımı adaletsizliğini daha da kötüleştiren ve kısa vadeli ya- bancı sermaye akışıyla yabancılara önemli düzeyde servet transferi olanağı yaratan yüksek reel faizler 1999 yılı genelinde yüzde 25.2 gibi çok aşırı bir seviyede oluş- muştur. İstikrar programına duyulan güven ile hedeflenen enflasyon paralelinde dramatik bir düşüş gösteren nominal faizler, 2000 yılında enflasyon haddinin altın- da kalarak negatif reel faiz oluşumuna yol açmış, ancak Kasım 2000 krizinin ardın- dan tekrar yükselmiştir. 2001 yılı başında görece olarak biraz gerileyen faiz hadleri Şubat krizi ile birlikte yeniden yükselmiştir. Uygulamaya konulan istikrar programı ile makul düzeye gerileyen reel faizler, bu yılın ortasına doğru ortaya çıkan siyasi bunalım sonucu ve rating firmalarının Türkiye notunu düşürmelerinin de etkisiyle tekrar, orta vade de sürdürülmesi olanaksız ve istikrar programının devamını tehdit edici bir seviyeye çıkmıştır. (Ocak 2002 ayında net satışla ağırlıklandırılmış ortalama bileşik ihale faizi yüzde 71.4 iken, bu oran Mayıs ayında yüzde 55.3'e gerilemiş an- cak daha sonra siyasi belirsizlik algılamasının etkisiyle Haziran 2002 ayında yüzde 72.2 'ye yükselmiş ve borçlanma vadeleri kısalmıştır.)

TABLO II.5.8.
İÇ BORÇ STOKU
(Yıl Sonları İtibariyle Milyar TL. Olarak)

Yıl	Bono	Tahvil	Merkez Bankası Avans	Konsolide Borçlar	Toplam İç Borç
1992	42.247	86.388	31.000	34.602	194.236
1993	64.389	190.505	70.421	31.932	357.347
1994	304.230	239.384	122.278	133.417	799.309
1995	631.298	511.768	192.000	25.940	1.361.006
1996	1.527.837	1.250.154	370.973	40	3.148.984
1997	2.374.990	3.570.811	337.623	-	6.283.424
1998	5.840.906	5.771.980	-	-	11.612.886
1999	3.236.753	19.683.392	-	-	22.920.145
2000	2.057.684	34.367.937	-	-	36.420.621
2001	20.029.334	102.127.926	-	-	122.157.260

Yaşanan krizler sonrası faiz hadlerinde meydana gelen hızlı tırmanma, bankacılık kesiminde yaşanan sorunların kamu maliyesine getirdiği ek yük ve bütçe açığının finansmanında süregelen kaynak ihtiyacı iç borç stokunun 2002 yılında önemli ölçüde artması sonucunu doğurmuştur. Mayıs 2001 ayında kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan birikmiş görev zararlarının karşılanması ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kapsamına alınan bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi amacıyla bu bankalara devlet iç borçlanma senetleri verilmiştir. Kamu ve TSMF bünyesine alınan bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi faaliyetleri kapsamında yapılan söz konusu işlemler sonucu Nisan ayında 59.2 katrilyon TL. olan iç borç stoku Mayıs ayında 25.3 katrilyon TL. tutarında bir artışla 84.5 katrilyon TL. na yükselmiştir.

İç borçlanma gereğini düşürmek ve iç borcun vadesini uygun malyetlerle azaltmak ve bankacılık kesiminin döviz kuru riskinin azaltılmasına yardımcı olmak amacıyla Haziran 2001 ayında iç borç takas işlemi yapılmıştır. İhale yöntemiyle ihraç edilmiş 2001 ve 2002 vadeli 9.8 katrilyon TL. tutarındaki Türk Lirası cinsi devlet iç borçlanma senetleri, dövize endeksli ve TL. cinsinden değişken faizli yeni senetlerle değiştirilmiştir.

İç borç stokunun yapısında da önemli bir değişiklik meydana gelmiş ve 2000 yılında yüzde 56'sı sabit faizli, yüzde 36'sı değişken faizli ve yüzde 8'i döviz cinsinden ve endeksli senetlerden oluşurken, 2001 yılında değişken faizli senetlerin oranı yüzde 49.9'a ve dövize endeksli olanların oranı da yüzde 35.6'ya yükselmiştir.

İç Borç Stokunun Alıcılara Göre Dağılımı
(Katrilyon TL.)

	2000 Aralık	2001 Aralık	2002 Mayıs
Kamu sektörü	12.2	80.6	70.6
TCMB	1.5	32.5	26.1
IMF	-	13.8	7.6
Diğer	1.5	18.7	18.5
Kamu Bankaları*	2.9	22.7	23.9
TMSF Bankaları	3.9	15.1	8.4
Diğer Kamu	4.0	10.2	12.2
Piyasa	24.2	41.6	52.2
Toplam	36.4	122.2	122.8

● 2000 yılı sonu itibariyle kağıda bağlanmamış görev zararı alacakları tutarı 15.1 katrilyon TL. dir.

2001 yılı sonunda 122.2 katrilyon TL: olan iç borç stoku, cüzi bir artışla, Mayıs 2002 itibariyle 122.8 katrilyon Türk Lirası düzeyine yükselmiştir. İç borç stokunda ki bu çok sınırlı artışta, 7 Şubat 2002 tarihinde Hazine hesaplarına aktarılan IMF kredisinin, TCMB'nın portföyünde yer alan dövize endeksli senetler ile TMSF kapsamındaki bankaların portföyünde yer alan senetlerin erken itfası ve bu bankaların bu kaynağı Merkez Bankası'na olan yükümlülükleri için kullanması etkili olmuştur.

TABLO II.5.9.
İÇ BORÇ ÖDEMELERİ VE KULLANIMI
(Yıl Sonları İtibariyle Milyar TL. Olarak)

Yıllar	Borcun Türü	Anapara	Ödemeler Faiz	Toplam	Borçlanma Anapara	Borç Stoku Anapara
1998	Tahviller	2.426.865	2.587.441	5.014.306	4.708.064	5.771.980
	Bonolar	6.080.345	3.035.836	9.116.181	9.546.260	5.840.908
	Avanslar	337.623	3.399	341.022		
	Toplam	8.844.833	5.626.676	14.471.509	14.254.324	11.612.886
1999	Tahviller	6.116.357	4.889.437	11.005.795	20.027.969	19.683.393
	Bonolar	9.452.788	5.004.947	14.457.735	6.858.636	3.236.753
	Avanslar	4.240	4.240			
	Toplam	15.571.459	8.898.525	25.477.669	26.886.405	22.920.145
2000	Tahviller	12.006.317	16.966.537	28.972.854	26.685.862	34.362.937
	Bonolar	6.961.754	1.640.332	8.602.086	5.782.683	2.057.684
	Avans	2.554	2.554			
	Toplam	18.968.071	18.609.423	37.577.494	32.468.545	36.420.621
2001*	Tahviller	96.418.348	34.608.486	131.026.834	164.225.194	102.127.926
	Bonolar	27.458.248	5.875.750	33.333.998	45.429.899	20.029.334
	Avans	-	-	-	-	-
	Toplam	123.876.596	34.608.496	164.360.832	209.655.093	122.157.260

*Geçici

2002 yılı Temmuz ayı itibariyle iç borç stoku 130 katrilyon 375 trilyon TL:na yükselmiş bulunmakta olup tahvil, bono ve nakit, nakit dışı olarak dağılımı aşağıda verilmektedir; (Milyar TL. olarak)

2002 yılı Temmuz ayı itibariyle iç borç stoku 130 katrilyon 375 trilyon TL:na yükselmiş bulunmakta olup tahvil, bono ve nakit, nakit dışı olarak dağılımı aşağıda verilmektedir; (Milyar TL. olarak)

2001 Aralık						
Tahvil			Bono			
	Nakit	40.703.763		Nakit	17.649.743	
	Nakit Dışı	61.424.163		Nakit Dışı	2.379.591	
	Toplam	102.127.926		Toplam	20.029.334	
Genel Toplam						122.157.260
2002 Temmuz						
Tahvil			Bono			
	Nakit	40.080.305		Nakit	32.971.589	
	Nakit Dışı	57.323.623		Nakit Dışı	-	
	Toplam	97.403.928		Toplam	32.971.589	
Genel Toplam						130.375.517

II.5.3. DIŞ BORÇLAR

Türkiye'nin dış borç stoku bir önceki yıl sonuna göre 4 milyar 580 milyon Dolar eşdeğeri düzeyinde bir azalma ile 2001 yılı sonunda 115 milyar 84 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılı içerisinde orta-uzun vadeli dış borçların payı yüzde 76'dan, yüzde 86'ya yükselirken kısa vadeli borç stokunun oranı yüzde 23.6'dan yüzde 14'e gerilemiştir.

TABLO II.5.10.
DIŞ BORÇ STOKU
(Milyon Dolar EŞdeğeri Olarak)

	2000	2001	2002-I.Dönem
TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	119.664	115.084	117.549
ORTA- UZUN VADE	91.363	98.843	103.068
KAMU SEKTÖRÜ	62.210	69.914	73.395
ÖZEL SEKTÖR	29.153	28.929	29.673
KISA VADE	28.301	16.241	14.481
DIŞ BORÇ STOKUNUN % DAĞILIMI	100,00	100,00	100,00
ORTA-UZUN VADE	76,35	85,89	87,68
KISA VADE	23,65	14,11	12,32
DIŞ BORÇ STOKUNDAKİ YILLIK % DEĞİŞME	16,23	-3,83	2,14
ORTA-UZUN VADE	14,16	8,19	4,27
KISA VADE	23,47	-42,61	-10,84
BORÇ STOKUNUN DÖVİZ KOMPOZİSYONU (%)			
AMERİKAN DOLARI	54,70	51,05	51,29
ALMAN MARKI	19,36	3,77	3,17
EURO	12,40	26,45	25,24
JAPON YENİ	6,22	4,50	4,06
SDR	3,50	12,26	14,48
DİŐER	3,83	1,98	1,76

Kaynak: HM, TCMB, DİE

II.6. YATIRIMLAR

Kasım 2000 ve Őubat 2001 aylarında yaŐanan derin krizlerin ardından ekonomide II. Dünya SavaŐından buyana tanık olunan en derin ekonomik daralmanın yaŐanması, istihdam ve reel gelir azalmasına ve kapasite kullanım oranlarında dűŐüŐe yol aŐarken, talep daralması ile iŐ alemi ve tüketicilerin geleceğe dönük beklentilerindeki kötüleŐme, özel kesim yatırım talebini olumsuz yönde etkilerken, istikrar programı çerçevesinde uygulanan sıkı maliye politikası ve kamu kaynaklarının hemen yarısının faiz ödemelerine tahsis edilmesi zorunluluğu kamu yatırım harcamaları üzerine kısıtlama getirmiŐtir.

2001 yılında toplam sabit sermaye yatırımları bir önceki yıla göre nominal yüzde

19.7 oranında bir yükselme gösterirken, reel anlamda yüzde 24.12 (2001 yılı GSMH Deflatörü = % 57.8) oranında keskin bir daralma ortaya koymuştur. Kamu kesimi yatırım harcamalarında 2001 yılında meydana gelen reel gerileme yüzde 23.5 olurken özel kesim sabit sermaye yatırımları reel yüzde 24.4 oranında daralma göstermiştir.

Özel sektör sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payında 1995 yılından buyana gözlemlenen düşme eğilimi 2001 yılında da sürmüştü ve 1995 yılında yüzde 82.5 olan özel sektör yatırımlarının toplam sabit yatırımlar içindeki payı, 2001 yılında yüzde 69.1'e gerilemiştir.

2001 yılında kamu sektörü toplam sabit sermaye yatırımları içinde, bir önceki yıl olduğu gibi, ulaştırma sektörü yüzde 27.2 pay ile en ağırlıklı sektör olmuş onu, yüzde 16.5 ile enerji ve yüzde 13.0 ile eğitim sektörü yatırımları izlemiştir. 2001 yılında kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarında ulaştırma sektörü yatırımlarının payında bir önceki yıla göre yüzde 35.7'den, yüzde 27.2'ye belirgin bir daralma meydana gelirken, başta imalat sektörü olmak üzere diğer tüm sektörlerin payında farklı oranlarda genişleme olmuştur..

Özel sektörün 2001 yılında gerçekleştirdiği sabit sermaye yatırımları içerisinde en ağırlıklı sektör, önceki yıllarda olduğu gibi yüzde 26.7 payla konut sektörü olmuş, onu yüzde 23.3 ile imalat ve yüzde 22.8 ile ulaştırma sektörü yatırımları izlemiştir. Özel sektör yatırımlarında enerji, turizm, konut ve sağlık sektörleri yatırımlarının payında artış meydana gelirken, diğer sektörlerin paylarında düşüş gözlenmiştir.

TABLO II.6.1
SABİT SERMAYE YATIRIMLARI
(Milyar TL)

	1999		2000		2001	
	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme
Konsolide Bütçe	1.966.047	65.9	3.493364	77.7	4.799.700	37.4
KİT	1.338.395	48.1	2.228.027	66.5	2.39.062	4.5
İller Bankası	133.541	40.6	297.917	123.1	319.679	7.3
Mahalli İdareler	1.083.361	35.8	1.800.484	66.2	2.509.827	39.4
Döner Sermayeli Kuruluşlar	60.123	150.4	115.739	92.5	175.382	51.5
Sosyal Güvenlik Kuruluşları	30.582	100.2	54.021	76.6	86.7856	60.7
Fonlar	518.947	53.3	719.452	38.6	288.710	-59.9
Toplam Kamu Sektörü	5.130.996	52.7	8.709.004	69.7	10.509.245	20.7
Top. Sabit Sermaye Yatırı.	17.328.839	33.1	28.414.469	64.0	34.024.186	19.7
Kamu Sektörü	5.130.966	52.7	8.709.004	69.7	10.509.245	20.7
Özel Sektör	12.197.844	26.2	19.705.465	61.5	23.514.941	19.3

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı

TABLO.II.6.2
SABİT SERMAYE YATIRIMLARININ
SEKTÖRLER İTİBARIYLA DAĞILIMI

Sektörler	1999		2000		2001	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel
Tarım	8.3	2.8	8.6	2.6	9.0	2.1
Madencilik	1.6	1.6	1.1	1.1	1.7	1.1
İmalat	2.7	23.1	2.8	26.7	4.9	23.3
Enerji	14.9	2.7	15.0	2.9	16.5	6.3
Ulaştırma-Haberleşme	36.2	19.3	35.7	26.2	27.2	21.8
Turizm	0.4	5.3	0.5	5.6	0.6	6.3
Konut	1.3	35.6	0.8	23.7	0.9	26.7
Eğitim	11.7	1.7	11.8	2.3	13.0	2.1
Sağlık	3.6	3.2	4.5	4.2	5.4	4.4
Diğer Sektörler	19.3	4.7	19.1	4.7	20.7	5.9

2001 yılında teşvik belgesine bağlanan yatırım projelerinin toplam tutarı bir önceki yıla göre yüzde 21.8 oranında nominal bir artışla 8 katrilyon 701.9 trilyon TL:ndan 10 katrilyon 600 trilyon Türk Lirasına yükselmiş ancak reel bazda yüzde 22.8 oranında bir gerileme göstermiştir. Verilen teşvik belgelerinin sayısı da paralel bir seyir izlemiş ve 3 521’de 2 154’e düşmüştür. Teşvik belgesine bağlanan yatırımların yüzde 57.1 bölümünü komple yeni yatırımlar oluştururken,bunu yüzde 17.1 ile tevs-i yatırımları, yüzde 14.0 ile modernizasyon yatırımları ve yüzde 3.9 ile yenileme yatırımları izlemiştir.

Toplam proje tutarı 10.6 katrilyon olan ve teşvik belgesine bağlanan 2 154 yatırım projesinin coğrafi bölgeler itibariyle dağılımına bakıldığında, bunların proje tutarı itibariyle, yüzde 40.6’sının Marmara bölgesine, yüzde 20.9’unun Akdeniz bölgesine , yüzde 10.5’inin Ege bölgesine yüzde 8.2’sinin İç-Anadolu bölgesine, yüzde 7.0’sinin Güney-Doğu Anadolu bölgesine yüzde 5.7’sinin Karadeniz ve yüzde 2.5’inin ise Doğu-Anadolu bölgesine yapılacak yatırımlar olduğu görülmektedir.

2001 yılında yatırım teşvik belgelerinin sektörel dağılımında ise ilk sırayı yüzde 53.4 ile imalat sanayii alırken onu yüzde 27.3 ile hizmetler sektörü, yüzde 17.4 ile ener-

ji sektörü izlemiştir. Yatırım teşvik belgelerinin sektörel dağılımında tarım ve madencilik sektörlerinin payları 0.9 olmuştur.

2001 yılında yapı ruhsatı alan yapıların toplam inşaat alanı bir önceki yıla göre yüzde 9.2 oranında bir daralma ile 61.695.000 m² den, 56.046.000 m² ye gerilemiştir. Konut inşaat alanı yüzde 12.1 oranında bir daralma ile 39.867.000 m² ye, ticari yapıların inşaat alanı yüzde 21.0 oranında bir düşüşle 7.130.000 m² ye düşmüş, buna karşılık sınai yapıların inşaat alanı yüzde 46.6 oranında önemli bir artışla 5.538.000 m² yükselmiştir.

TABLO II.6.3.
YATIRIM TEŞVİK BELGELERİNİN BÖLGESEL DAĞILIMI

Bölgeler	Belge Sayısı		Toplam Yatırım (Milyar TL)				2001/2000
	2000	2001	2000	% Pay	2001	% Pay	% Değişim
Marmara	1.360	835	3.300.285	37.9	4.308.792	40.6	30.6
İç Anadolu	557	300	783.042	9.0	867.731	8.2	10.8
Ege	559	346	6654.884	7.5	1.111.202	10.5	69.7
Akdeniz	312	203	1.860.498	21.4	2.214.858	20.9	19.0
Karadeniz	305	167	732.706	8.4	604.957	5.7	-17.4
Doğu Anadolu	147	110	208.840	2.4	259.972	2.5	24.5
Güneydoğu Anadolu	208	152	306.628	3.5	743.108	7.0	142.3
Fazla İli Kapsayan Yatırım	73	41	855.009	9.8	489.340	4.6	-42.8
Toplam	3.521	2.154	8.701.892	100.0	10.599.960	100.0	21.8

2001 yılında yapı kullanma izin belgesi alan yapıların toplam inşaat alanı yüzde 7.6 oranında bir gerileme ile 42.463.000 m² den 39.229.000 m² ye düşmüştür. Konut inşaat alanı yüzde 4.1 oranında gerileme ile 30.067.000 m² ye, sınai yapıların inşaat alanı yüzde 26.7 oranında bir daralma ile 2.544.000 m² ye ve ticari yapıların inşaat alanı da yüzde 22.4 oranında bir azalma ile 4.753.000 m² ye düşmüştür.

II.7. DIŞ TİCARET

2001 yılında Türkiye'nin dış ticareti, yaşanan krizler ertesini Şubat ayında döviz kuru politikasında yapılmış olan köklü değişiklikten ve yıl boyunca devam eden şiddetli ekonomik daralmadan derin biçimde etkilenmiştir. Dalgalı kur sistemine geçiş sonrası TL'nin değerinde meydana gelen keskin düşüş ithalatı daha pahalı hale getirerek ve ihracatı özendirerek, bir önceki yıl ekonominin krizle karşılaşmasında temel bir neden oluşturan ve GSMH'nın yüzde 5.0'ine ulaşan cari işlemler hesabının pozitif bakiye vermesini sağlarken, yüzyüze kalınan şiddetli ekonomik daralma hem ithal talebini azaltmak hem üreticileri dış pazarlara yöneltmek suretiyle, kur politikası düzenlemesinin dış ticaret faaliyeti üzerindeki etkilerini arttırmıştır

TABLO II.7.1.
REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU
(TÜFE bazlı, 1995= 100)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Ocak	93.6	105.4	102.6	119.3	121.5	128.6	148.1	130.3
Şubat	94.8	104.0	105.4	117.4	121.2	131.5	138.4	135.8
Mart	93.9	102.8	107.1	116.2	121.8	132.4	113.5	138.4
Nisan	96.1	103.6	109.1	116.1	121.8	132.9	101.2	143.7
Mayıs	97.9	103.4	108.2	115.7	121.0	135.7	114.2	133.4
Haziran	99.5	101.8	106.1	115.5	121.5	132.3	111.8	118.9
Temmuz	99.2	99.3	108.0	116.3	122.4	133.5	105.1	107.7
Ağustos	100.9	100.4	110.0	118.5	122.1	135.9	98.9	
Eylül	107.3	102.4	111.3	121.1	124.1	139.0	98.5	
Ekim	107.0	104.1	114.0	122.5	126.1	142.4	96.6	
Kasım	106.7	103.1	114.6	122.8	126.4	146.5	107.4	
Aralık	103.1	101.8	115.9	120.9	127.3	147.6	116.3	

Kaynak: TCMB

2001 yılında ihracat bir önceki yıla göre yüzde 12.3 oranında bir artışla 31 186 milyon Dolara yükselmiştir.

TABLO II.7.2.
İHRACATIN SEKTÖREL DAĞILIMI
(Milyon Dolar Olarak)

Sektörler	1999			2000			2001		
	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme
Tarım ve Ormancılık	2.394.2	9.0	-11.3	1.973.3	7.2	-17.9	2.231.1	7.2	13.1
Balıkçılık	37.9	0.1	120.6	24.5	0.1	-35.3	28.3	0.1	15.7
Maden ve Taşocakçılığı	385.0	1.4	5.9	400.4	1.5	3.9	338.0	1.1	-15.6
İmalat	23.754.8	89.3	-0.5	25.339.6	91.2	5.5	28.565.1	91.6	12.7
Diğer+	15.4		-20.0	37.1	0.1	140.9	23.9	0.1	-35.7"
Toplam	26.587.2	100.0	-1.4	27.774.9	100.0	3.4	31.186.4	100.0	12.3

2001 yılında, ihracatın sektörel yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmemiş, maden ve taşocakçılığı ürünleri ihracatı yüzde 12.9 oranında gerileme gösterirken, tarım ve ormancılık ürünleri ihracatı yüzde 13.2, balıkçılık ürünleri ihracatı yüzde 21.4, imalat sanayii ürünleri ihracatı ise yüzde 13.2 oranında oldukça dikkat çekici bir artış göstermiştir.

TABLO II.7.3.
ANAMAL GRUPLARINA⁽¹⁾ GÖRE İHRACAT
(Milyon Dolar Olarak)

Anamal Grupları	1999			2000			2001		
	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme
Sermaye Malları	1.796.4	6.8	35.7	2.139.6	7.7	16.4	2.618.4	8.4	22.4
Ara Malları	10.840.9	40.8	-2.8	11.572.9	41.7	5.5	13.299.2	42.6	14.9
Tüketim Malları	13.892.3	52.3	-4.1	14.014.1	50.5	0.1	15.221.1	48.8	8.6
Diğerleri	57.6	0.2	281.5	48.3	0.2	-14.6	47.8	0.2	-1.2
Toplam	26.587.2	100.0	-1.4	27.774.9	100.0	3.4	31.186.4	100.0	12.3

(1) BEC Mal Sınıflaması (Broad Economic Categories)

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Ana mal grupları itibariyle 2001 yılında sermaye malları ihracatı yüzde 22.4 oranında bir artış ile 2 milyar 618 milyon Dolara, aramaları ihracatı yüzde 14.9 oranında bir büyüme ile 13 milyar 299 milyar Dolara ve tüketim malları ihracatı da yüzde 8.6 oranında bir artışla 15 milyar 221 milyon Dolara yükselmiştir.

2001 yılında gerçekleştirilen toplam 31 186.4 milyon Dolar tutarındaki ihracatın yüzde 65'ini oluşturan 20 552.5 milyon Dolarlık bölümü OECD ülkelerine, yüzde 31'ini oluşturan 9 707.7 milyon Dolarlık bölümü OECD üyesi olmayan ülkelere ve kalan yüzde 3'lük bölümü oluşturan 926.2 milyon Dolarlık kısmı ise Türkiye Serbest Bölgelerine yapılmıştır. 2001 yılında EFTA ve AB üyeleri dışında kalan diğer OECD üyesi ülkelere yapılan ihracat 4 171 milyon Dolar ile sabit kalırken, AB ülkelerine yapılan ihracat yüzde 10.8 oranında bir büyüme ile 16 milyar 78 milyon Dolara yükselmiş buna karşılık EFTA ülkelerine yapılan ihracat yüzde 6.5 oranında bir gerileme ile sadece 303 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılı içerisinde OECD üyesi olmayan Avrupa ülkelerine 2 milyar 650 milyon, Afrika ülkelerine 1 milyar 515 milyon, Amerika ülkelerine 326 milyon, Orta-Doğu ülkelerine 3 milyar 537 milyon ve diğer Asya ülkelerine 1 milyar 503 milyon Dolar tutarında ihracat gerçekleştirilmiştir. Seçilmiş ülke grupları itibariyle ise 2001 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyesi ülkelere 2 milyar 834 milyon, Bağımsız devletler Topluluğu üyesi ülkelere 1 milyar 966 milyon Dolar, Türki Cumhuriyetlere 549 milyon ve İslam Konferansı Teşkilatına üye ülkelere ise 4 milyar 838 milyon Dolar düzeyinde ihracat gerçekleştirilmiştir.

TABLO II.7.4.
İTHALATIN SEKTÖREL DAĞILIMI
(Milyon Dolar Olarak)

Sektörler	1999			2000			2001		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
Tarım ve Ormancılık	1.653.6	4.1	-22.3	2.127.0	3.9	28.4	1.411.3	3.5	-33.6
Balıkçılık	1.2	-	0.0	1.7	-	33.3	0.9	-	-47.1
Madencilik ve Taşocaklığı	4.253.7	10.5	13.0	7.104.7	13.0	66.9	6.713.4	16.6	-5.5
İmalat	34.672.3	85.3	-13.1	45.018.1	82.6	28.8	32.180.6	79.4	-28.5
Diğer	90.5	0.2	-19.0	251.3	0.5	177.7	200.5	0.5	-20.2
Toplam	40.671.3	100.0	-11.4	54.502.8	100.0	33.1	40.506.6	100.0	-25.7

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2001 yılında Türkiye ithalatı, bir önceki yıla göre önemli bir düşüşle, yüzde 25.7 oranında gerileyerek 40.5 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu daralmada "dalgalı kur" rejimine geçiş sonrası TL'nin değerinde meydana gelen yaklaşık yarı, yarıya düşüşün ithal mal fiyatlarını arttırmasının yanısıra azalan üretim, daralan istihdam ve reel ücretlerdeki gerilemenin satınalma gücünü ve tüketim talebini düşürmesi, ayrıca iş alemindeki beklentilerde meydana gelen kötüleşmenin ve tekrar yükselen faiz hadlerinin yatırım talebini ve dolayısıyla yatırım malları ithalatını azaltması etkili olmuştur.

TABLO II.7.5.
ANAMAL GRUPLARINA GÖRE İTHALAT
(Milyon Dolar Olarak)

Mal Grupları	1999			2000			2001		
	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme
Sermaye Malları	8.728.9	21.5	-17.8	11.341.5	20.8	29.1	6.964.3	17.2	-38.6
Ara Malları	26.552.7	65.3	-10.1	35.710.2	65.5	33.5	29.079.0	71.8	-18.6
Tüketim Malları	5.062.5	12.4	-5.6	7.265.0	13.3	42.0	4.083.5	10.1	-43.8
Diğerleri	327.2	0.8	-11.9	186.1	0.3	-29.4	379.8	0.9	104.1
Toplam	40.671.3	100.0	-11.4	54.502.8	100.0	34.0	40.506.6	100.0	-25.7

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2001 yılı içerisinde gerçekleştirilen toplam 40 milyar 506.6 milyon Dolar tutarındaki ithalatın yüzde 62.3'üne tekabül eden 25.221.6 milyon Dolarlık bölümü OECD ülkelerinden, bu tutarın 18.59.4 milyon Dolarlık kısmı ise Avrupa Birliği üyesi ülkelere yapılmıştır. Bir önceki yıla göre OECD ülkelerinden yapılan ithalatın toplam ithalata oranı yüzde 65.4'ten yüzde 62.3'e düşerken AB üyesi ülkelere yapılan ithalatın payı ise yüzde 48.8'den, yüzde 44.6'ya gerilemiştir. 2001 yılında OECD üyesi olmayan Avrupa ve Birleşik Devletler Topluluğu üyesi devletlerden yapılan ithalatın payı, bir önceki yıla ait yüzde 11.6 düzeyinden yüzde 13.1'e yükselirken, petrol fiyatlarındaki ve toplam petrol faturasındaki görece gerilemeye rağmen petrole olan talebin inelastik olması nedeniyle, Orta-Doğu ve Afrika ülkelerinden yapılan ithalatın payı sırasıyla yüzde 7.6'dan, yüzde 8.3'e ve 5.0'ten yüzde 6.4'e yükselmiştir.

Seçilmiş ülke grupları itibariyle Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyelerinden 5 milyar 598 milyon, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyelerinden 1 milyar 239 milyon, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden 4 milyar 673 milyon, İslam Konferansı Teşkilatı üyesi ülkelerden 6 milyar 86 milyon ve Türkiye Cumhuriyetlerden ise sadece 284 milyon Dolar tutarında ithalat yapılmıştır.

TABLO II.7.6.
HAM PETROL İTHALATI

		1997	1998	1999	2000	2001
Miktar (ton)		23.324.262	23.526.112	22.671.708	21.083.896	23.141.643
Değer (bin Dolar)		3.194.145	2.083.859	2.754.939	4.208.260	3.877.953
Ortalama Fiyat	\$/ton	136.9	88.6	121.5	199.6	167.6
	\$/varil	18.6	12.0	16.5	27.0	22.7

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

TABLO II.7.7.
İHRACAT VE İTHALAT FİYAT ENDEKSİ
(1994 = 100)

Yıl	İhracat		İthalat	
	Fiyat Endeksi	% Değişim	Fiyat Endeksi	% Değişim
1994	100.0	-	100.0	-
1995	112.8	12.8	116.8	16.8
1996	107.6	-4.4	109.7	-6.1
1997	102.5	-4.7	100.2	-6.7
1998	98.4	-4.0	96.1	-4.1
1999	91.7	-6.8	90.8	-5.5
2000	87.8	-4.3	94.9	4.5
2001	83.6 (Aralık ayı)	-4.8	94.6	-0.3

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

TABLO II.7.8.
TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ
(Milyon Dolar Olarak)

	1999		2000		2001	
	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme
İhracat ⁽¹⁾	26.587.2	-1.4	27.774.9	45	31.186.4	12.3
İthalat	40.671.3	-11.4	54.502.8	34.0	40.506.6	-25.7
Dış Ticaret Hacmi	67.273.9	-7.7	81.635.2	21.3	71.693.0	-12.2
Dış Ticaret Açığı	14.099.5		26.664.4		9.320.2	-65.0
İhracat / İthalat %	65.3		50.8		77.0	
Dış Ticaret Açığı/İhracat %	53.0		97.0		29.9	
İhracat / GSMH %	14.1		13.7		21.0	
Dış Ticaret Hacmi / GSMH %	35.8		40.8		48.3	

(1) Bavul ticareti hariç

2001 yılında ihracatın yüzde 12.3 oranında önemli bir oranda büyümesine karşılık ithalatın yüzde 25.7 oranında şiddetli bir daralma göstermesi sonucu, bir önceki yıla göre ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 50.8'den yüzde 77.0'ye yükselmiş, dış ticaret açığı yüzde 65.0 oranında gerileyerek 26.7 milyar Dolardan 9.3 milyar Dolara düşmüş ve dış ticaret açığının ihracata oranı ise yüzde 97.0'den yüzde 29.9'a inmiştir. İhracat tutarının GSMH'ya olan oranında yüksek bir artışın, ve dış ticaret hacminin, bir önceki yıla göre düşmesine rağmen, GSMH'ya olan oranında yükselme meydana gelmiş olmasında; hem milli hasılda 2001 yılında dramatik bir daralma yaşanması hem Doların TL. cinsinden olan değerinde iki katına yaklaşan bir sıçrama olması ve dolayısıyla Dolar cinsi GSMH rakamının büyük bir düşüş göstermesi etkili olmuştur.

II.7.1. 2002 YILI DIŞ TİCARETİ

Kasım 2000 krizinin ardından ekonominin bir daralma sürecine girmesi ve Şubat 2001'de dalgalı kur sistemine geçilmesiyle TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerinde meydana gelen erime, etkisini geçen yılın Aralık ayından başlayarak giderek ağırlaşan biçimde Türkiye'nin dış ticareti üzerinde göstermeye başlamıştır. Gerek ekonomik daralmanın ve üretim gerilemelerinin girdi talebini kısması gerek işsizlik artışı ve reel ücretlerdeki düşmenin mal ve hizmetlere olan talebi kısması ne-

denleriyle ithalat hacmi belirgin bir şekilde azalırken, düşük değerli TL.nın getirdiği rekabet avantajı ve iç pazar kayıplarının ihracatla telafi edilmesi çabası ihracat hacminde ılımlı bir artışa yol açmıştır. Hernekadar reel döviz kurunda dalgalanmalar meydana gelmiş ve Şubat 2001 krizinin ertesinde hızlı bir değer kaybına uğrayan Türk Lirası aynı yılın sonlarından itibaren tekrar değer kazanmaya ve giderek bu yılın ortalarında maruz kalınan siyasi belirsizlik ortamının oluşmasına kadar olan dönemde aşırı değerli bir konuma gelmesine rağmen, ihracattaki artış eğilimi sürmüştür. Buna karşılık canlanma eğilimi gösteren iç talep ve üretim hacmi nedeniyle ithalata yeniden ılımlı bir artma gözlenmeye başlanmıştır.

TABLO II.7.9.
2002 YILI İLK YARI YIL DIŞ TİCARETİ

	Ocak - Haziran		
	2001	2002	% Değişme
İhracat (bin Dolar) ⁽¹⁾	15.360.648	15.872.010	3.3
İthalat (bin Dolar)	20.670.771	21.462.952	3.8
Dış Ticaret Açığı (bin Dolar)	-5.310.123	-5.590.942	5.3
İhracat/ithalat %	74.3	74.0	

(1) Bavul ticareti hariç

Geçen yılın aynı dönemine göre, 2002 yılı ilk yarısında ihracat ve ithalat hacimleri artış oranları oldukça yakın olduğu için, bu dönemler itibariyle dış ticaret açığı yüzde 5.3 oranında artmış olmakla beraber ihracatın ithalatı karşılama oranında belirgin bir değişme meydana gelmemiştir.

Toplam ihracatımız içerisinde yaklaşık 2/3 oranında bir paya sahip olan OECD ülkelerindeki büyümenin yavaşlaması, daralan finansman olanakları ve finansman maliyetlerindeki yükseliş ile ihracat fiyatlarındaki gerileme ihracattaki hızlı artışı kısıtlayan başlıca faktörler olmuştur. Bununla beraber 1999 yılı ikinci yarısından itibaren ihracat aleyhine gelişen dış ticaret hadleri, 2002 yılının ilk dört ayında görece olarak iyileşmiştir. Bu dönemde dört aylık ortalamalara göre ithalat fiyatları yüzde 8.8 oranında gerilerken ihracat fiyatları yüzde 7.5 oranında düşmüştür.

TABLO II.7.10.
BEC MAL SINIFLAMASINA GÖRE 2001 VE 2002 YILLARI DIŞ TİCARETİ
(Ocak-Haziran)

	2001		2002		2001/2000
	Değer	% Pay	Değer	% Pay	% Değişim
İhracat	15.360.648	100.0	15.872.010	100.0	3.3
Sermaye Malları	1.373.494	8.9	1.211.566	7.6	-11.3
Ara Malları	6.660.512	43.4	6.690.160	42.2	0.4
Tüketim Malları	7.296.592	47.5	7.953.063	50.1	9.0
Diğerleri	30.050	0.2	17.222	0.1	-42.7
İthalat	20.670.771	100.0	21.462.952	100.0	3.8
Sermaye Malları	3.578.640	17.3	3.307.720	15.4	-7.6
Ara Malları	14.750.803	71.4	15.983.281	74.5	8.4
Tüketim Malları	2.151.396	10.4	2.081.396	9.7	-3.3
Diğerleri	189.932	0.9	90.555	0.4	-52.3

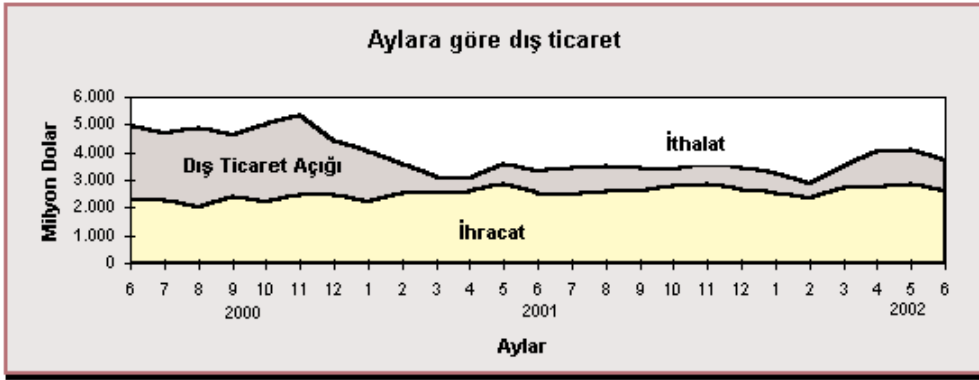
Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

BEC (Broad Economic Categories) mal sınıflamasına göre 2001 ve 2002 yılları ilk yarılarda ihracat ve ithalat gelişmelerine bakıldığında, geçen yılın aynı dönemine göre bu yılın ilk altı aylık döneminde sermaye malları ihracatının yüzde 11.3 oranında gerilemesine karşılık, tüketim malları ihracatının yüzde 9.0 arttığı görülmektedir. Dış alım alanında ise yatırım harcamalarındaki azalma paralelinde sermaye malları ithalatının yüzde 7.6 oranında ve istihdam hacmindeki ve reel gelirlerdeki azalma dolayısıyla tüketim malları ithalatının da yüzde 3.3 oranında daraldığı, buna karşılık tekrar ekonomik büyüme sürecine girilmesi ve üretim artışı nedeniyle ara malları ithalatında yüzde 8.4 oranında belirgin bir yükselme olduğu gözlemlenmektedir.

Bu yılın ilk yarısında gerçekleştirilen ihracatın, ihracatın yapılmış olduğu ülke grupları itibarıyla incelenmesi ile, geçen yılın aynı dönemine göre toplam ihracat içinde yüzde 65.4 oranında pay tutan OECD ülkelerine yapılan ihracatın yüzde 0.4 oranında azaldığı ancak yine toplam ihracat içerisinde yüzde 51.0 oranında ağırlığa sahip AB ülkelerine yapılan ihracatın ise cüzi oranda, yüzde 0.5 oranında arttığı görülmektedir. Aynı dönemler itibarıyla ihracat, OECD üyesi olmayan Avrupa ülkelerine yüzde 43.2 artmış, buna karşılık Amerika ülkelerine yapılan ihracat yüzde 33.1, ve Or-

ta-Doğu ülkelerine ola dışsatım da yüzde 14.0 oranında azalmıştır. Bu yılın ilk yarısında Bağımsız Devletler Topluluğu'na yapılan ihracat yüzde 43.4 oranında dikkat çekici bir genişleme göstermiştir.

2001 yılının aynı dönemine göre bu yılın ilk yarısında AB ülkelerine yapılan ihracat, ihracattaki genel artışın altında yüzde 0.5 oranında artarken, bu ülkelerden yapılan ithalat yüzde 3.8 oranında, OECD üyesi ülkelerden yapılan ithalat ta yüzde 7.4 oranında yükselme göstermiştir. Bu dönemde Afrika ülkelerinden yapılan ithalat yüzde 21.3, Orta-Doğu ülkelerinden yapılan ithalat yüzde 15.2 azalma göstermiş, buna karşılık Amerika ülkelerinden yapılan ithalat yüzde 27.8 ve diğer Asya ülkelerinden yapılan ithalat ta yüzde 20.3 oranında artış göstermiştir.

II.8. ÖDEMELER DENGESİ

Olumsuz iç ve dış koşullar nedeniyle GSMH'nın yüzde 6.4 oranında küçüldüğü ve iç ve dış talep gerilemesinin derinleştiği 1999 yılında, ihracat yüzde 1.4 oranında düşerken, ithalat, tüketim ve yatırım talebindeki azalışa paralel olarak, önemli boyutta, yüzde 11.4 oranında gerilemiş ve bu nedenle dış ticaret açığı bir önceki yıldaki 14.220 milyon Dolar düzeyinden 10.443 milyon Dolara düşmüştür. Bu nedenle diğer mal ve hizmet gelirlerinde yıl içinde 7 milyar Doların üstünde ve karşılıksız transfer girişlerinde 755 milyon Dolar azalma olmasına rağmen, cari işlemler hesabındaki bozulma sınırlı kalmış ve 1998 yılında 1.984 milyon Dolar fazla veren Cari İşlemler Hesabı 1999 yılında 1.360 milyon Dolar açıkla kapanmıştır.

Faiz hadlerindeki önemli gerileme ve Liranın diğer yabancı paralar karşısında yıl içinde giderek değer kazanması nedenleriyle iç talepte önemli bir genişlemenin yaşandığı 2000 yılında, ihracatın sadece yüzde 6.5 oranında yükselmesine karşılık, ithalatta yüzde 34.0 oranında bir büyüme meydana gelmiş ve bu nedenle dış ticaret açığı; bavul ticareti, transit ticaret, navlun ve sigorta dahil, bir önceki yıla göre yüzde 113.8 oranında bir artışla 22.410 milyon Dolara yükselmiştir. Dış ticaret dengesinde 12 milyar Dolara yaklaşan bir bozulma meydana gelmesine rağmen, tamamına yakın bölümünü işçi gelirlerinin oluşturduğu cari transferlerde kayda değer bir artış olmamasına ve yatırım hesabında (-) 465 milyon Dolar tutarında bir döviz çıkışı artışına karşılık, hizmet ihracı net gelirlerinde, yaklaşık 2.2 milyar Doları turizm gelirlerindeki, 714 milyon Doları da diğer ticari hizmet net gelirlerindeki yükselmelerden kaynaklanan yaklaşık 3.9 milyar Dolarlık bir büyüme olması sonucu, cari işlemler açığı, bir önceki yıldaki 1.360 milyon Dolar düzeyinden, 2000 yılında 9.8 milyar Dolar gibi, GSMH'nin yüzde 5'ini bulan ve sürdürülemez nitelik kazanarak Kasım 2000 krizine yol açan, çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Söz konusu yılda doğrudan yatırımların sadece net 112 milyon Dolar seviyesinde kalması nedeniyle, cari açığın tümü dış borçlanma suretiyle karşılanmıştır.

2001 yılında ekonomik daralma ve kur gelişmeleri etkisini, dış ticaret faaliyetleri ve ödemeler dengesi üzerinde de derin bir şekilde hissettirmiştir. 2001 yılında bavul ticareti dahil toplam ihracat, bir önceki yıla göre yüzde 11.8 oranında bir yükselme ile 34 milyar 353 milyon Dolar olarak gerçekleşmiş, buna karşılık ithalat (CIF) yüzde 24.0 gibi önemli bir daralma ile 54 milyar 503 milyon Dolardan, 41 milyar 399 milyon Dolara düşmüştür. İthalattaki azalmada altın ithalatındaki 937 milyon dolarlık gerileme ile petrol fiyatlarındaki düşüş de etkili olmuştur.

2001 yılında dış ticaret dengesi bir önceki yıla göre (-) 22 milyar 410 milyon dolardan, (-) 4 milyar 537 milyon Dolara önemli bir iyileşme göstermiş ancak cari işlemler dengesi yine aynı yönde ancak daha ılımlı bir düzelme ortaya koymuştur. Cari işlemler hesabı 2000 yılında rekor düzeyde 9 milyar 819 milyon Dolar açık vermişken 2001 yılında 3 milyar 573 milyon Dolar fazla vermiştir. İşçi döviz gelirlerinin 4 560 milyon Dolardan 2786 milyon Dolara gerilemesi ve Hizmet Gelirleri net bakiyesinin, turizm gelirlerinde 429milyonDolarlık bir artış olmasına karşılık "Diğer Ticari Hizmetler" gelirlerinde yaklaşık 2.4 milyar Dolarlık bir gerileme meydana gelmiş olması nedeniyle 2 milyar 238 milyon Dolar azalarak 11 milyar 368 milyon Dolardan, 9 milyar 130 milyon Dolara gerilemesi dış ticaretteki iyileşmenin cari işlemler hesabına yansımaları küçültmüştür. İşçi döviz gelirlerinde 2001 yılında gözlemlenen gerilemede, TL'nin yabancı paralar karşısında Kasım ayına kadar sürmüş olan hızlı değer erimesinin, döviz kazancı sahiplerini, Liraya geçme işlemlerini ertelemeye özendirilmiş olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Sermaye hareketleri içinde dikkat çeken bir olumlu gelişme "Doğrudan yatırımlar" kaleminde meydana gelmiş ve bir önceki yıl net sadece 112 milyon Dolar olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları , Aria'nın getirdiği 1.5 milyar doların da etkisiyle 2 milyar 769 milyon dolara yükselmiştir.

Sıcak para olarak tanımlanan portföy yatırımlarında ise 2000 yılında başlayan girişler Kasım kriziyle birlikte çıkışa dönüşmüş, bir önceki yıl net 1 022 milyon Dolar pozitif bakiye veren portföy yatırımları 2001 yılında (-) 4 milyar 515 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Ocak ayındaki yaklaşık 1 milyar Dolarlık girişin ardından Şubat ayında 3.6 milyar Dolara yaklaşan bir sermaye çıkışı yaşanmış ve bu sermaye çıkışı Haziran, Eylül ve aralık ayları dışında bütün yıl yavaşlamakla beraber sürmüştür.

2000 yılında yurtdışından 17.5 milyar Dolar uzun vadeli borç alınmış buna karşılık 13.8 milyar Dolar geri ödeme yapılmış, net borçlanma 4.3 milyar Dolar olarak gerçekleşmişti. 2001 yılında net uzun vadeli borçlanmanın sadece 1.1 milyar Dolara gerilediği, dış borçlanmanın azaldığı görülmektedir. Geçtiğimiz yıl, IMF'den olmak üzere T.C. Merkez bankasınca 11 317 milyon Dolar, Hükümetçe 2 579 milyon Dolar, Bankalarca 860 milyon Doları uzun vadeli olmak üzere 1 298 milyon Dolar ve diğer sektörlerce de 9 240 milyon Dolar olmak üzere toplam 24 milyar 434 milyon Dolar kredi kullanılmış, buna karşılık toplam 23 milyar 382 milyon Dolar tutarında kredi geri ödemesinde bulunulmuştur. Kısa vadeli sermaye hareketleri incelendiğinde, 2000 yılındaki net 4.2 milyar Dolar tutarındaki borçlanmaya karşılık, 2001 yılında 11 milyar Dolar tutarında borç geri ödemesinde bulunulduğu gözlemlenmektedir.

TABLO. II.8.1.
ÖDEMELER DENGESİ
(Milyon Dolar Olarak)

ÖDEMELER DENGESİ		Yıllar				
(Milyon ABD Dolar)		1997	1998	1999	2000	2001
I -	CARİ İŞLEMLER HESABI	-2638	1984	-1360	-9819	3573
	Mal, Hizmet ve Yatırım Geliri Dengesi(A+B+C)	-7504	-3743	-6535	-15044	-407
	Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)	-4491	-758	-2998	-11042	4593
A.	DIŞ TİCARET DENGESİ	-15403	-14264	-10484	-22410	-4537
	Toplam Mal İhracatı	32110	30662	28842	30721	34379
	Toplam Mal İthalatı	-47513	-44926	-39326	-53131	-38916
1.	Genel Mal Ticareti	-13536	-12503	-9405	-20510	-3574
1.1.	<u>İhracat f.o.b.</u>	32110	30662	28842	30721	34353
1.1.1.	İhracat f.o.b.	26261	26973	26587	27775	31340
1.1.2.	Bavul Ticareti	5849	3689	2255	2946	3039
1.1.3.	Diğer Mallar					-26
1.2.	<u>İthalat f.o.b.</u>	-45646	-43165	-38247	-51231	-37927
1.2.1.	İthalat c.i.f.	-48559	-45922	-40687	-54503	-41399
1.2.2.	Uyarlama: Navlun ve Sigorta	2913	2757	2440	3272	2483
1.2.3.	Uyarlama: Diğer Mallar					989
2.-3.	İşlem ve TamirGören Mallar	0	0	0	0	0
4.	Parasal Olmayan Altın (net)	-1867	-1760	-1080	-1900	-963
	İhracat	0	0	0	0	26
	İthalat	-1867	-1760	-1080	-1900	-989
B.	HİZMETLER DENGESİ	10912	13506	7486	11368	9130
	Gelir	19910	23686	16800	20364	16028
	Gider	-8998	-10180	-9314	-8996	-6898
1.	Taşımacılık	-1870	-2365	-2101	-2463	-2021
	Navlun	-1501	-1184	-1049	-1407	-1065
	Diğer Taşımacılık	-369	-1181	-1052	-1056	-956
2.	Turizm	5286	5423	3732	5923	6352

		Gelir	7002	7177	5203	7636	8090
		Gider	-1716	-1754	-1471	-1713	-1738
3.	İnşaat Hizmetleri		-170	0	0	0	0
4.	Finansal Hizmetler		-603	-590	-631	-671	-722
5.	Diğer Ticari Hizmetler		-1185	-1265	-1060	-1480	-1163
6.	Resmi Hizmetler		-421	-419	-500	-529	-465
7.	Diğer Hizmetler		-3033	-3787	-3551	-2140	-789
C.	YATIRIM GELİRİ DENGESİ		-4913	-5466	-5887	-6838	-7753
1.	Doğrudan Yatırımlar		-142	-227	-167	89	52
		Gelir	61	101	146	368	361
		Gider	-203	-328	-313	-279	-309
2.	Portföy Yatırımları		-53	15	89	-434	-694
		Gelir	862	1284	1130	1300	1253
		Gider	-915	-1269	-1041	-1734	-1947
3.	Diğer Yatırımlar		-2818	-2773	-3459	-3657	-4358
3.1.	Faiz Geliri		977	1096	1074	1168	1139
3.2.2.	Faiz Gideri		-955	-816	-1102	-1040	-1226
D.	CARİ TRANSFERLER		4866	5727	5175	5225	3980
1.	İşçi Gelirleri		4197	5356	4529	4560	2786
2.	Bedelsiz İthalat		355	212	284	451	987
3.	Resmi Transferler		314	159	362	214	207
4.	Diğer Özel Transferler						
II -	SERMAYE VE FİNANS HESAPLARI		3625	-1287	-271	12607	-1119
1.	SERMAYE HESABI						
B.	FİNANS HESAPLARI		3625	-1287	-271	12607	-1119
1.	Doğrudan Yatırımlar		554	573	138	112	2769
	Yurtdışında		-272	-396	-655	-1029	-604
	Yurtiçinde		-47	-13	-30	-725	-22
2.	Portföy Yatırımları		1634	-6711	3429	1022	-4515
2.1.3	Varlıklar		-2	190	99	120	-471
2.2.2.3	Yükümlülükler		421	-202	83	142	-3
3.	Diğer Yatırımlar		4753	5067	1888	11827	-2067

3.1.3.2.	Varlıklar	-676	-427	-261	-340	-350
3.2.	Yükümlülükler	6503	6531	4086	13740	-2066
3.2.1.2.2	<u>Ticari Krediler</u>	-17983	-17206	-16810	-20160	-17923
3.2.2.4.2.	<u>Krediler</u>	586	419	-60	128	183
3.2.3.2.2.	<u>Mevduatlar</u>	-152	1116	466	-824	180
3.2.4.	<u>Diğer Yükümlülükler</u>	219	189	71	87	82
4.	Rezerv Varlıklar	-3316	-216	-5726	-354	2694
4.1.	Uluslararası Para Fonu Nezd. Varlıklar	0	0	-112	0	0
4.2.	Resmi Rezervler	-3316	-216	-5614	-354	2694
4.2.1.	Parasal Altın					
4.2.2.	Özel Çekiş Hakları					
4.2.3.	Döviz Varlıkları	-3316	4784	-2003	-1545	404
4.2.4.	Menkul Kıymetler	0	-5000	-3611	1191	2290
III -	NET HATA NOKSAN	-987	-697	1631	-2788	-2454

(*) Ödemeler Dengesi Finansmanı amacıyla sağlanan krediler dahildir.

Genel çizgileriyle ödemeler dengesinde 2001 yılında meydana gelen gelişmelere bakıldığında, sıcak para olgusunun hemen tümüyle ülkeyi terkettiği, cari işlemler dengesinde geçici olabilecek bir düzelmeye meydana geldiği ve Stand-by Düzenlemesi ile de taahhüt edildiği üzere, arttırılmasına çalışılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında dikkat çekici bir artışın gerçekleştiği görülmektedir.

TABLO II.8.2.
ÖDEMELER DENGESİ
(2002 YILI İLK ALTI AYLIK DÖNEM)

ÖDEMELER DENGESİ	(Milyon ABD Dolar)	2001 Ocak-Haziran	2002 Ocak- Haziran
A-	CARİ İŞLEMLER HESABI	782	-649
1.	İhracat f.o.b.	16.841	17.724
2.	İthalat f.o.b.	-9.433	-20.173
	Mal Dengesi	-2.592	-2.449
3.	Hizmet Gelirleri	7.429	5.759
4.	Hizmet Giderleri	-3.447	-3.355
	Mal ve Hizmet Dengesi	1.390	-45
5.	Yatırım Gelirleri	1.544	1.311
6.	Yatırım Giderleri	-4.165	-3.513
	Mal, Hizmet ve Yatırım Geliri Dengesi	-1.231	-2.247
7.	Cari Transferler	2.013	1.598
B.	SERMAYE HESABI		
C.	FİNANS HESABI	-9.400	611
8.	Yurtdışında Doğrudan Yatırım	-333	-26
9.	Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	2.016	162
10.	Portföy Hesabı-Varlıklar	-67	-1.680
11.	Portföy Hesabı-Yükümlülükler	3.283	703
11.1.	Hisse Senetleri	-157	115
11.2.	Borç Senetleri	3.126	588
12.	Diğer Yatırımlar-Varlıklar	-803	1.245
12.1.	Merkez Bankası	-19	-12
12.2.	Genel Hükümet	0	0
12.3.	Bankalar	-614	1.470
12.4.	Diğer Sektörler	-170	-213

13.	Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler	-7.064	207
13.1.	Merkez Bankası	11	599
13.2.	Genel Hükümet	-2.021	-689
13.3.	Bankalar	-4.173	-1.026
13.4.	Diğer Sektörler	-881	1.323
	Cari,Sermaye ve Finansal Hesaplar	-8.618	-38
D.	NET HATA VE NOKSAN	-1.300	-1.644
	GENEL DENGE	-9.918	-1.682
E.	REZERV VARLIKLAR	9.918	1.682
14.	Rezerv Varlıklar	4.694	-2.389
15.	Uluslararası Para Fonu Kredileri	5.224	4.071
16.	Ödemeler Dengesi Finansmanı		

(*) Geçici

Kaynak. Merkez Bankası

2002 yılının ilk altı aylık döneminde ihracat tutarındaki artış ithalat tutarındaki artıştan daha yüksek olduğu için mal dengesi açığı azalarak, 2001 yılındaki (-) 2 milyar 592 milyon Dolar seviyesinden, (-) 2 milyar 449 milyon Dolar düzeyine gerilemiştir. Ancak bu dönemler itibariyle hizmet dışalımını tutarı hemen hemen sabit kalırken, hizmet gelirlerinin önemli düzeyde, 1 milyar 850 milyon Dolar düşmesi sonucu, mal ve hizmet ticareti hesabı 2001 yılının ilk altı aylık döneminde 1 milyar 390 milyon Dolar fazla vermişken bu yılın aynı döneminde az da olsa 45 milyon Dolar açık vermiştir. Yatırım gelir ve giderleri hesabı geçen yıla göre 419 milyon Dolar tutarında bir iyileşme ile (-) 2 milyar 202 milyon Dolar ve cari transferlerde 415 milyon Dolar tutarında bir azalma ile (+) 1 milyar 598 milyon Dolar olarak gerçekleştiği cihetle, bu yılın ilk yarısında cari işlemler hesabı negatif bakiye vermiş ve geçen yılın aynı dönemindeki (+) 782 milyon Dolar düzeyinden (-) 649 milyon Dolara düşmüştür.

Sermaye hareketleri kapsamında, doğrudan yatırım kaleminde, yurtdışında yerleşik kişilerin yurtiçinde yaptıkları net yatırım bir önceki yılın aynı dönemine göre 1.854

milyon Dolar azalarak 162 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Yurtdışında yerleşik kişilerin yurtdışında yaptıkları net yatırım ise 2001 yılı Ocak-Haziran döneminde 333 milyon Dolar, bu yılın aynı döneminde ise 26 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak 2002 yılı ilk yarısında doğrudan yatırımlar net 136 milyon Dolar giriş göstermiştir. Diğer taraftan 2001 yılı Ocak-Haziran döneminde 169 milyon Dolar net tahvil geri ödemesi, bu yılın aynı döneminde ise 381 milyon Dolar tutarında tahvil ihracı yoluyla net borçlanma gerçekleştirilmiştir. Menkul kıymet yatırımları alanında yurtdışında yerleşiklerin yurtdışında menkul değer alım-satımlarının, 2001 yılı Ocak-Haziran döneminde 67 milyon Dolar net satım, 2002 yılı Ocak-Haziran döneminde 1.680 milyon Dolar net alımla sonuçlandığı gözlenmiştir. Buna karşılık yurtdışında yerleşiklerin net menkul değer alım satımlarının, geçen yılın ilk yarısında 3 milyar 114 milyon Dolar net satım, bu yılın aynı döneminde ise 322 milyon Dolar net alım gösterdiği görülmektedir. Bu şekilde portföy yatırımları 2001 yılı Ocak-Haziran döneminde 3 milyar 216 milyon Dolar, bu yılın Ocak-Haziran döneminde ise 977 milyon Dolar net çıkışla sonuçlanmıştır.

Uzun vadeli sermaye hareketlerinde geçen yılın ilk yarısında 1.625 milyon Dolar net çıkış, bu yılın aynı döneminde 1.022 milyon Dolar net giriş gerçekleşmiştir.

Kısa vadeli sermaye hareketleri – yükümlülüklerdeki gelişmeler incelendiğinde, 2001 yılı Ocak-Haziran döneminde 5 milyar 439 milyon Dolar, bu yılın aynı döneminde ise 815 milyon Dolar azalış gözlenmiştir. Bu kapsamda bankalarca sağlanan krediler kaleminde 2001 yılı ilk yarısında net 2 milyar 794 milyon Dolar, bu yılın aynı döneminde ise 86 milyon Dolar tutarında net geri ödeme gerçekleştirilmiştir.

Ticari krediler kaleminde geçen yılın aynı döneminde 1.095 milyon Dolar geri ödeme gerçekleşirken bu yılın Ocak-Haziran döneminde net 224 milyon Dolar kullanım gerçekleşmiştir.

Resmi rezervler 2001 yılı Ocak-haziran döneminde 4 milyar 694 milyon Dolar azalmış buna karşılık bu yılın ilk yarısında 2 milyar 389 milyon Dolar artış göstermiştir.

PARA VE SERMAYE PIYASASI

III. PARA VE SERMAYE PİYASASI

III.1. PARA POLİTİKASI

1990'lı yıllar, Türkiye'de yüksek enflasyonun kesintisiz hüküm sürdüğü, büyüme hızında önemli dalgalanmaların meydana geldiği ve ortalama büyüme hızının geçmiş dönemlerde sağlanmış olan düzeyin altında kaldığı, yine dalgalanma göstermekle beraber reel faiz haddinin giderek yükselme gösterdiği, kamu kesimi borçlanma gereksiniminin giderek yükseldiği ve dönemin sonlarına doğru kamu maliyesinde, reel faizlerin kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını daha da arttırması nedeniyle bir borç-faiz kısır döngüsünün ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.

Bütçe açığının yüksek maliyetli iç borçlanma ile karşılanması, faiz giderlerinin bütçe içersindeki payında sürekli bir artışa neden olmuştur. 1990 yılında yüzde 30 olan faiz harcamalarının toplam bütçe gelirleri içindeki payı 1999 yılında yüzde 72'ye, 2000 yılında yüzde 77'ye ve 2001 yılında da yüzde 103'e yükselmiştir. Kamu kesimi borçlanma ihtiyacının yüksekliği, özel bankaların, reel ekonomiye kaynak sağlamaktan uzaklaşarak kamu açıklarını finanse etmeye yönelmelerine – crowding out – yol açmıştır.

Yüksek seyreden ve dalgalanmalar gösteren enflasyon ile süratle artan kamu kesimi borç stoku neticesinde TL:na olan güvende meydana gelen zayıflama ve TL:nın, bir para biriminin önemli özellikleri olması gereken değer, servet saklama aracı ve uzun vadeli sözleşmelerde bir yükümlülük ölçüsü olma özelliklerini yitirmesi, beraberinde giderek ivme kazanan bir "para ikamesi" olgusunu getirmiştir. Döviz tevdiat hesaplarının repo dahil toplam mevduat içindeki payı 1990 yılında yüzde 25 iken, bu oran 1999 yılında yüzde 42'ye, Ocak 2001'de yüzde 65'e ve Aralık 2001'de de yüzde 127'ye yükselmiştir.

Diğer taraftan yüksek reel faizler yabancı fonlar için bir cazibe merkezi oluşturmuş, bankacılık kesimini, yüksek faizli kamu kağıtlarını döviz açık pozisyonları ile fonlamaya özendirmiş, bu durum bir taraftan 1994 Eylülünde ve 2000 Kasımında ve 2001 Şubatında olduğu gibi ülkeyi ani sermaye hareketlerinin getireceği krizlere, diğer taraftan bankaları kur risklerine duyarlı hale getirmiştir.

Bu olumsuz ekonomik konjonktür içersinde 1997 yılı sonlarına kadar merkez Bankası'nın temel amacını, mali piyasalarda istikrarın sağlanması ve korunması oluşturmuştur. Ancak 1998 yılı ile birlikte ekonomik ve sosyal yapı üzerinde onarılması güç tahribat oluşturan kronik enflasyonun kontrol altına alınarak belirli bir program dahilinde düşürülmesi de , mali piyasalarda istikrarın sağlanıp, korunması yanında, para politikasının bir diğer temel amacı olarak benimsenmiştir.

Enflasyonun düşürülmesi programı IMF ile 26 Haziran 1998 tarihinde yapılan "Yakın İzleme Anlaşması" ile etkinlik kazanmış ve bu anlaşma uyarınca yılın ikinci yarısı için, rezerv para yerine "net iç varlıklar" hedef değişken olarak kabul edilmiştir. Ne var ki bu program, Ağustos 1998'de patlak veren Rusya krizi, onun getirdiği sermaye kaçıışı, faizlerdeki tırmanma, iç ve dış talep daralması ve ekonomik yavaşlamanın yılın son çeyreğinde daralmaya dönüşmesi, hükümet değişikliği, siyasi belirsizlik ve öne alınan seçimler gibi bir dizi ekonomik ve siyasi değişiklikten derin biçimde etkilenmiştir.

Merkez Bankası 1999 yılında uyguladığı para politikasını, 1998'de olduğu gibi, enflasyonun kontrol altında tutulmasına katkıda bulunma ve mali piyasalarda istikrarı sağlama hedefleri doğrultusunda belirlemiştir. Ancak yılın ilk yarısında içinde bulunulan ekonomik ve siyasi belirsizlik para politikası uygulamalarını olumsuz biçimde etkilemiştir. Ancak genel seçimlerin ardından Hükümetin kurulmasını takiben 1999 Haziran ayında IMF ile yapılan görüşmeler sonucu, bir yıl önce yapılmış olan "Yakın İzleme Anlaşması"nın –Staff Monitored Program- bir programa bağlı ve mali destek içeren bir "Stand-by Anlaşması"na doğru bir köprü görevi görmesi hususunda mutabakata varılmıştır.

Türkiye tarafından 9 Aralık 1999 tarihinde verilen ve üç yıl süreli bir stabilizasyon programı kapsamında alınması planlanan önlemleri ayrıntılı biçimde ortaya koyan "Niyet Mektubu"nun 22 Aralık 1999 tarihinde IMF İcra Direktörleri Kurulu'na onaylanması ile 2000-2002 dönemini kapsayan, 3 yıl süreli –17 nci –Stand-by Anlaşması yürürlüğe girmiştir.

Stand-by anlaşması ile belirlenen para ve kur politikası çerçevesinde, kur politikasının yalnızca enflasyon hedefine göre belirlenmesi, 2000 Ocak-2001 Haziran dönemini kapsayan ilk 18 aylık dönemde "enflasyon hedefine yönelik kur sepeti", izleyen dönemde ise "kademeli olarak genişleyen band sistemi" uygulanması öngörülmüştür..

17 nci Stand-by anlaşması çerçevesinde para politikasının temel araçları ve hedefleri de belirlenmiş ve uygulama sonuçlarının iki hedef değişken ile izlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, Merkez Bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden "Net İç Varlıklar" kalemine getirilen "tavan" ve "Net Uluslar arası Rezervler" kalemine getirilen minimum seviye ile sınırlandırılacak şekilde, para politikası tespit edilmiştir.

Program çerçevesinde Merkez Bankası önceden açıklamış olduğu döviz fiyatları üzerinden, getirilen tüm döviz almayı, bu şekilde piyasaya döviz karşılığı likidite

vermeyi taahhüt etmektedir. Bu surette, Net İç Varlıklar sabit tutulduğu cihetle, TL. yaratma işleminin, sadece döviz satın alınarak yapılması ve para tabanındaki değişiminin, ancak ve ancak Net Dış Varlıklardaki değişim karşılığı olması öngörülmüştür.

Temel makroekonomik hedefler ve performans kriterleri açısından 2000 yılı uygulama sonuçlarına bakıldığında, TÜFE ve TEFE artış oranları ile dış ticaret dengesi ve cari işlemler açığı dışında diğer hedeflerde alınan sonuçlar olumlu olmuştur. GSMH büyüme hızı, dış dengeyi bozucu etki yaratmış olan iç talep patlamasından kaynaklanmış olmakla beraber, yüzde 6.1 olarak gerçekleşmiş, konsolide bütçe uygulaması, faiz dışı bütçe dengesi, hedeflenenin üstünde fazla verecek şekilde başarılı olmuştur. Performans kriterleri açısından da uygulama öngörülen politikaya uygun seyretmiştir.

Ne var ki istikrar programı hedeflerindeki en büyük ve kritik sapma dış denge ve cari açık alanında yaşanmış ve bu sapma programın sürdürülebilirliğine en önemli darbeyi indirmiştir. 2000 yılının ilk altı ayında, yükselen cari açığın finansmanında Hazine'nin uluslararası piyasalardaki yüksek hacimli tahvil ihracı nedeniyle portföy yatırımları öncelik almış, Ağustos ayından itibaren ise kısa vadeli sermaye hareketleri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Dış denge, Kasım 2000 itibarıyla GSMH'nin yüzde 4.5'ini aşan ve tümü kısa vadeli dış borçlanma ile finanse edilen 9.1 milyar Dolar cari açıkla sonuçlanmış ve esasen 2000 yılı ilk yarısı sonlarından itibaren aşırı değerli hale gelen TL'nin kurunun, programda öngörüldüğü gibi hedeflenen enflasyon paralelinde sürdürülebileceği hususundaki güven sarsılmış ve bir zorunlu devalüasyon beklentisi hakim olmaya başlamıştır. Kamu kesimi borçluluk oranı yüksekliği, kamu kesimi bankaları bilançolarında gizlenmekte olan kamu finansman açığı ve borç yükü, bankacılık kesiminin zayıflığı ve batık ya da banka sahiplerine kanalize edilmiş kredilerin yüksek boyutu, yabancıları daha da duyarlı hale getiren unsurlar olmuş ve Kasım krizi ile beraber sermaye kaçıışı başlamıştır. Yabancılar tarafından Kasım 2000 ayında yapılan menkul kıymet satışları 5.288 milyon Dolara ulaşmış ve krizin kısa sürede ve az hasarla atlatılabilmesi yolundaki beklentileri olumsuz şekilde etkilemiştir.

Kasım 2000'de mali sistemde yaşanan kriz sırasında ortaya çıkan yoğun likidite ihtiyacı Merkez Bankasının piyasayı fonlamasını gerektirmiş, ve 22 – 30 Kasım tarihleri arasında, genelde Açık Piyasa İşlemleri yoluyla Merkez Bankası, IMF ile de görüşerek, kısa bir süre için Net İç Varlıklardaki limiti aşarak piyasaya 3.9 katrilyon Liralık likidite vermiş, ancak daha sonra fazla likiditenin dövize yöneleceği kaygısıyla, önceki uygulamasına dönmüştür. Ayrıca, bu dönemde, yerli ve yabancı yatırımcıların döviz talebindeki artış nedeniyle Merkez bankası yaklaşık 6 milyar Dolar tutarında net döviz satışı yapmıştır.

Krizle rağmen Hükümet 15 Aralık 2000 tarihinde IMF'ye verdiği Ek Niyet Mektubunda; IMF'nin sağlamayı taahhüt ettiği 7.5 milyar Dolar tutarındaki ek rezerv kolaylığı ve Dünya Bankası'nın vereceği 5.0 milyar Dolar tutarındaki ülke yardım kredisi ile sıkıntuların aşılabacağı öngörüsü ile, yükselen faiz hadlerinin kamu maliyesini ve enflasyon unsurlarını olumsuz etkileyecek olmasına rağmen, istikrar programı hedeflerinde bir değişikliğe gitme ihtiyacı duymamış, ancak Net İç Varlıklar ve Net Uluslar arası rezervlere ilişkin hedefler revize edilmiştir.

2000 yılı sonunda 2001 yılı para ve kur politikası açıklanmış; döviz kuru politikasının kriz öncesi dönemde belirlenen çerçevede yürütüleceği, para politikasında ise 2000 yılı için belirlenmiş olan genel ilkelerin korunacağı ve yılın ikinci yarısında geçilecek olan döviz bandı sistemi uygulaması sonucu, faiz politikasında belirli bir düzeyde kavuşulacak faiz esnekliği ile para politikasının daha etkin şekilde kullanımına başlanacağı belirtilmiştir.

Ancak Ocak 2001 ayıyla birlikte faiz hadlerinin gerileyerek dar bir band içersinde hareket eder duruma gelmesine ve sermaye girişlerinde görel bir canlanma görülmesine rağmen, Kasım kriziyle önemli şekilde artan risk priminin etkisiyle birincil ve ikincil piyasalarda faiz hadleri yüksek seviyesini korumuş ve krizin başta kamu bankaları olmak üzere bankacılık sisteminin mali yapısında oluşturduğu hasar, finansal sistemin kırılganlığını arttırmış, diğer taraftan faiz oranlarının döviz kuru sepetindeki artışa göre yüksek seviyelerde devam etmesi, ısrarla uygulanmasına devam edilen mevcut kur rejiminin sürdürülebilirliği konusundaki kuşkuları daha da yoğunlaştırmıştır.

Şubat ayındaki kriz, Kasım ayından sonra artan mali kırılganlığın da etkisiyle, doğrudan mali sisteme olan güven kaybı ve yabancı paraya karşı bir atak şeklinde kendini göstermiş, ve yaklaşık net 5 milyar Dolar tutarında bir döviz rezerv kaybı vuku bulmuştur. Mevcut döviz çapası sisteminin sürdürülmesinin, bankacılık sisteminin sorunlarını daha da ağırlaştıracaağı ve ekonomi üzerine ek yükler getireceği de gözönünde tutularak, 22 Şubat tarihinde TL. yabancı para birimleri karşıısında dalgalanmaya bırakılmıştır.

Türk Lirasının dalgalanmaya bırakılmasını izleyen günlerde Merkez Bankası piyasanın likidite ihtiyacını karşılayarak ödemeler sisteminin yeniden işler hale getirilmesine öncelik vermiş, bankalararası para piyasasında alış ve satış kotasyonlarını düşürmüş, API ile bankacılık kesimine likidite sağlamış, döviz satışı yoluyla mali sistemin dış yükümlülüklerini yerine getirmesine olanak sağlamıştır. Merkez Bankasınınca 22 Şubat – 28 Mart tarihleri arasında yaklaşık 2 milyar Dolar tutarında döviz satışı yapılmış, 1 milyar Dolarlık döviz depo imkanı sağlanmıştır.

15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından "Güçlü ekonomiye geçiş Programı" yayınlanmış daha sonra, IMF ile de temas halinde, ayrıntılı program ve yapılacak yeni Stand-by için niyet mektubu çalışmaları yürütülmüş ve 3 Mayıs 2001 tarihinde verilen Niyet Mektubu, 15 Mayıs tarihinde IMF tarafından onaylanmış ve Türkiye'ye ilave yaklaşık 8 milyar Dolar ek kaynak sağlanmıştır.

18 nci Stand-by Anlaşmasının IMF tarafından onaylandığı gün Merkez Bankası'nca, yılın kalan bölümünde uygulanmak üzere, 2001 yılı Para programı yayınlanmıştır. Açıklanmış olan para politikasının genel çerçevesi aşağıda verilmektedir;

Merkez Bankası'nın döviz piyasalarına müdahaleleri, ancak, döviz kurundaki kısa dönemde oluşacak aşırı dalgalanmaları telafi etme yönünde olabilecek ve döviz kurunun uzun dönem denge değerini etkileyecek içerik ve boyutta olmayacaktır. Döviz kuru rejiminin değişmesi ve kurun nominal çapa olarak kullanımına son verilmesi, para politikası stratejisinin yeniden düzenlenmesi gereğini doğurmuştur. Bu amaçla bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması ve dalgalı kur rejimi çerçevesinde, TL'nin değerindeki hızlı düşüşün enflasyonist etkilerini sınırlandırmak amacıyla para politikasının daha etkin şekilde kullanılması cihetine gidilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu çerçevede, Net İç Varlıklar için tavan, Net Uluslar arası Rezerv Değişimi için taban değerler belirlenmiş ve bunlar performans kriteri olarak kabul edilmiştir. Döviz kuru çapasının ortadan kalkmış olması nedeniyle, Para Tabanı ara hedef ve nominal çapa olarak belirlenmiş, bu şekilde ekonomik birimlerin enflasyon beklentilerinin oluşturulmasında bir kriter sağlanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda para tabanının, öngörülen enflasyon ve büyüme oranı çerçevesinde arttırılması ve kısa vadeli faizlerin enflasyonist baskıları gidermek için aktif olarak kullanılması benimsenmiştir.

Kur politikası ise döviz fiyatlarının piyasada arz ve talep koşullarına göre belirlenmesi ilkesine göre şekillendirilmiş ve Merkez bankası, kurlara, dövizin uzun dönemli denge değerini etkilemeyecek şekilde, ancak ani ve geçici şoklar olması durumunda müdahale edeceğini açıklamıştır.

IMF tarafından sağlanan ek kaynağın iç finansman amaçlı kullanılan kısmının likiditeyi arttırıcı etkisinin giderilmesi, bankaların kısa dönemli döviz yükümlülüklerini yerine getirebilmelerine destek temin edilmesi ve -açıkça belirtilmese de- döviz kuru istikrarı sağlanmasına katkıda bulunmak amacıyla, Merkez Bankası'na, 29 Mart 2001 tarihinden itibaren, döviz satış ihaleleri başlatılmıştır.

Bankacılık kesiminin döviz açık pozisyonunun azaltılması ve borçların sürdürülebilirliğini olumlu yönde etkilemek üzere iç borç stokunun vadesinin uzatılması ama-

cıyla Haziran 2001 ayı içinde iç borç takası gerçekleştirilmiş ve vadeye kalan gün sayısı yaklaşık 6 ay olan nominal 9.8 katrilyon TL. tutarında DİBS, ortalama vadesi 37.5 ay olan tahvillerle değiştirilmiştir.

Temmuz ayı sonunda, kamu ve fon bankalarının piyasadan gecelik borçlanma ihtiyaçlarını azaltmak amacıyla, Merkez bankası tarafından bu bankalardan kesin alımı yapılan 1 yıl vadeli ve üç ayda bir faiz ödemeli 13.8 katrilyon TL. tutarında DİBS, 2-6 yıl vadeli ve yılda bir kez faiz ödemeli tahvillerle değiştirilmiştir.

Ağustos ayında önceki aylara göre görece bir istikrar kazanan döviz ve para piyasaları, 11 Eylül terörist saldırılarının ardından tekrar hareketlenmiş, faiz ve döviz kuru yükselmeleri meydana gelmiş, A.B.D.nin Afganistan'a yönelik operasyonu ertesinde uluslararası piyasalarda oluşan olumsuz gelişmeler Hazinesinin dış ve iç borçlanma imkanlarını daraltmış ve piyasalardaki bu tedirginlik Ekim ayı ortalarına kadar devam etmiştir.

Hükümetin yüzde 6.5 oranındaki faiz dışı fazla dahil 2002 yılı için öngörülen makroekonomik hedeflere ve bütçe büyüklüklerine ilişkin taahhütlerini vurgulaması, uluslararası kamuoyunun Türkiye'ye karşı yaklaşımında meydana gelen dikkat çekici iyileşme ve özellikle IMF'nin, 10. gözden geçirme kapsamında Türkiye'ye vereceği 3.2 milyar Dolar tutarındaki kredinin yanısıra 2002 yılında ek 10 milyar Dolar tutarında kredi sağlayacağı yolundaki açıklaması, piyasalarda rahatlamaya yol açmış, faiz hadleri tekrar yüzde 70'lere düşerken döviz kuru Eylül ayı başlarındaki düzeyine gerilemiştir.

Yapılan Merkez Bankası Kanunu değişikliği ile getirilen en önemli hükümlerden birini oluşturan, Merkez Bankası'nca Hazineye ve kamu kurumlarına kredi açma ya da sağlama 5 Kasım 2001 tarihinde başlamıştır.

Ana çizgileriyle yukarıda belirtildiği üzere, 2001 yılında para politikası, enflasyon hedeflemesine geçilmesinin önkoşulları sağlanıncaya kadar, Para Tabanının nominal çapa olarak belirlendiği bir parasal hedefleme çerçevesinde yürütülmüş ve performans kriteri olarak saptanan Net İç Varlıklar, Net Uluslararası Rezervler ile gösterge niteliğinde tavan belirlenmiş olan Para Tabanına ilişkin olarak öngörülen hedefler tutturulmuştur.⁽¹⁾

---

(1) TCMB; Para politikası Raporu, Nisan 2002.

PARA TABANI VE NET İÇ VARLIKLARDAKİ GELİŞMELER
(Trilyon TL.)

	Para Tabanı Üst Limit			Net İç Varlıklar Üst Limit		
	Hedef ⁽¹⁾	Hedef ⁽²⁾	Gerçekleşme	Hedef ⁽¹⁾	Hedef ⁽²⁾	Gerçekleşme
31 Ağustos 2001	6 300	7 175(G)	6 748	15 850	17 250(P)	16 437
31 Ekim 2001	6 800	7 550(G)	7 140	19 500	21 150(P)	17 933
31 Aralık 2001	7 300	7 750(P)	7 642	21 000	22 400(G)	19 493

P: Performans kriteri G:Gösterge değer

(1) Mayıs 2001 tarihli Niyet Mektubu

(2) Temmuz 2001 tarihli Niyet Mektubu

**NET ULUSLARARASI REZERVLERDEKİ
DEĞİŞİMLERİN TABAN DEĞERLERİ**
(Milyon Dolar)

	Hedef ⁽¹⁾	Hedef ⁽²⁾	Gerçekleşme
31 Ağustos 2001	- 2 000	- 2 500	- 1 370
31 ekim 2001	- 2 600	- 3 250	- 304
31 Aralık 2001	- 600	- 3 546	- 1 730

(1) Mayıs 2001 tarihli Niyet Mektubu

(2) Bir önceki dönemdeki limite göre kullanılmayan miktar veya cari dönemdeki limit değerinin yüzde 25'i kadar (hangi değer daha küçük ise) arttırılacaktır.

Merkez Bankası 2 Ocak 2002 tarihinde 2002 Yılı Para ve Kur Politikasını yayınlamıştır. 2002 yılı para programı da 2001 yılında olduğu gibi, parasal hedefleme çerçevesine dayandırılmıştır. Ancak hedeflenen performans kriterleri ve gösterge niteliğindeki büyüklüklerde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede 2001 yılında gösterge niteliğinde belirlenmiş olan Para Tabanı tavan değerleri 2002 yılında performans kriteri olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan daha evvelce performans kriteri olarak belirlenmiş olan Net İç varlıklara ilişkin üst limit gösterge niteliğinde bir büyüklüğe dönüştürülmüştür. Ayrıca Net uluslar arası Rezervler için dönemsel değişim değerleri yerine, dönem sonu stok rakamları performans kriteri olarak tespit

edilmiş buna ek olarak Net İç Varlıklar ve Net Uluslar arası Rezervler tanımlarında değişiklik yapılmıştır.

Para programında çapa olarak belirlenen Para tabanının, 2002 yılında enflasyon hedefi ve büyüme beklentisi ile tutarlı olarak yüzde 40 oranında genişlemesi öngörülmüştür.

2002 yılında izlenecek para ve kur politikasına ilişkin olarak Merkez Bankası'nca yapılan açıklamada ayrıca;

- Enflasyonla mücadelede kısa dönemli faiz hadlerinin etkin bir araç olarak kullanılacağı,
- Merkez Bankası'nın, bankalararası para piyasası ve döviz ve efektif piyasalarını tedrici şekilde terk edeceği,
- APİ yoluyla etkin bir TL. likidite yönetimi yapılacağı ve bu yolla kısa dönemli faiz oranlarındaki dalgalanmaların dar bir aralıkta tutulmasına çalışılacağı

hususlarına yer verilmiştir.

Aşağıda 2002 Yılı Para Programı ile, performans kriteri ve gösterge değer belirlenmiş olan parasal büyüklüklerde öngörülen gelişmeler ile gerçekleşme sonuçları verilmektedir,

PARA TABANI VE NET İÇ VARLIKLAR (Trilyon TL)

	Para Tabanı		Net İç Varlıklar	
	Üst sınır ⁽¹⁾	Gerçekleşme	Üst Sınır ⁽¹⁾	Gerçekleşme
28 Şubat 2002 ⁽²⁾	8 250 ^(P)	7 823	26 100 ^(G)	24 318
31 Mart 2002	-	8 207	-	25 259
30 Nisan 2002	8 900 ^(P)		27 700 ^(G)	
30 Haziran 2002	9 250 ^(P)		28 900 ^(G)	
30 Eylül 2002	10 600 ^(G)		31 300 ^(G)	
31 Aralık 2002	10 850 ^(G)		33 300 ^(G)	

(P): Performans kriteri (G): Gösterge değer

NET ULUSLAR ARASI REZERVLER
(Milyon Dolar)

	Alt Sınır	Gerçekleşme
28 Şubat 2002	- 6 500 ^(P)	- 4 907
31 Mart 2002	-	- 5 292
30 Nisan 2002	- 7 200 ^(P)	
30 Haziran 2002	- 7 800 ^(P)	
30 Eylül 2002	- 8 500 ^(G)	
31 Aralık 2002	- 9 700 ^(G)	

(1) Mayıs 2001 tarihli Niyet Mektubu

(2) Bir önceki dönemdeki limite göre kullanılmayan miktar veya cari dönemdeki limit değerinin yüzde 25'i kadar (hangi değer daha küçük ise) arttırılacaktır.

Hükümetçe IMF'ye verilen 30 Temmuz 2002 tarihli ek niyet mektubunda, 30 Eylül 2002 ve 31 Aralık 2002 tarihleri itibariyle, daha önce IMF'ye verilmiş olan mektupta yer verilmiş ve 2002 Yılı Para Programında da esas alınmış olan Net Uluslar arası Rezervler ile Para Tabanı performans kriterleri rakamlarında bir değişikliğe gidilmemiş, ancak gösterge niteliğindeki hedeflerden olan Net İç Varlıklar için yukarıda verilen rakamlarda küçük çaplı bir değişiklik yapılarak, Net İç Varlıklar hedefi, 30 Eylül için 31 139 trilyon TL. ve 31 Aralık 2002 için de 33 139 trilyon TL. olarak belirlenmiştir.

Söz konusu ek Niyet Mektubunda, performans kriterleri ve gösterge niteliğindeki hedefler için verilen Haziran 2002 itibariyle gerçekleşme rakamları aşağıda verilmektedir;

Haziran 2002 Gerçekleşme Durumu;

Net Uluslar arası Rezervler	- 5.755 milyon ABD Doları
Para Tabanı	9.009 trilyon TL.
Net İç Varlıklar	26.374 trilyon TL.

30 Temmuz 2002 tarihinde IMF'ye verilmiş olan Ek Niyet Mektubunda; başlıca,

- 2002 yılında GSMH'nın yüzde 6.5' oranında faiz dışı fazla sağlanması hedefine, öngörüldüğü şekilde ulaşılabacağı,
- 2003 yılı için öngörülen GSMH'nın yüzde 6.5'i oranındaki faiz dışı fazla hedefinin kararlılıkla korunacağı,
- Para politikasının, 2002 yılı için öngörülen yüzde 35 oranındaki enflasyon hedefinin tutturulması üzerine odaklanacağı,
- KİT'lerin daha evvelki gelir kayıplarını karşılamak için gerekli olan tüm reel fiyat artışlarının yapılacağı,
- Memur maaşlarının programlanan enflasyonla uyumlu olarak arttırılacağı,
- Konsolide Bütçe istihdamının arttırılmayacağı, konsolide bütçeden kaynak aktarılmayan kuruluşlarda işten ayrılanların ancak yüzde 10'u kadar yeni işe almalarına izin verileceği,
- Kamu teşebbüslerinde fiyat artışlarının TEFE ile uyumlu gerçekleştirileceği,
- Vergi, bankacılık ve mali sektörle ilgili olarak başlatılmış olan düzenlemelere devam edileceği,
- Özelleştirme çabalarının destekleneceği

belirtilmektedir.

III.2. KUR POLİTİKASI VE DÖVİZ PİYASASINDAKİ GELİŞMELER

Şubat 2001 krizi ile birlikte dalgalı kur sistemine geçilmesi ve döviz kurunun piyasa arz ve talep koşullarına göre belirlenmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu çerçevede döviz kuruna müdahalelerin en alt düzeyde tutulması ve piyasaya yapılacak müdahalelerin aşırı ve geçici dalgalanmaları engellemeye yönelik olması ve dövizin uzun dönemli denge değerini bozucu nitelik taşımaması yaklaşımı temel politika olarak benimsenmiştir. Gerektiğinde ve dalgalı döviz kuru ile bir çelişki doğurmayacak şekilde döviz rezervlerinin arttırılmasına dönük yöntemlerin de kullanılması cihetine gidilebilecektir.

2000 yılında uygulanmış olan döviz kuru çapasına dayalı program sürecinin ardından zorunlu olarak dalgalı kur rejimine geçiş, bazı ekonomik birim grupları açısından birtakım ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Döviz kuru çapasına dayalı

program sırasında bankalar, firmalar ve hanehalklarının döviz cinsi borçlanmalarında ve açık pozisyonlarında önemli artışlar meydana gelmiş ve dalgalı kura geçişle döviz kurunda meydana gelen tırmanma bu ekonomik birimlerin büyük zararlarla karşılaşması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Merkez Bankası dalgalı kur sistemine geçiş ertesinde, özellikle 2001 yılının Ağustos ayına kadar döviz kurunda ani dalgalanmalar meydana geldiğinde piyasaya program dışı müdahalelerde bulunma ihtiyacını hissetmiş, Eylül ayından itibaren program kapsamında yapmakta olduğu döviz satış ihalelerini günlük olarak yapmaya başlamıştır.

Şubat 2001 ayı içinde dalgalı kur rejimine geçilmesinden itibaren süratli bir değer kaybına maruz kalan Türk Lirası, nisan ayının ikinci yarısında değer kazanmaya başlamış ve bu eğilim para programının açıklanması ve ek dış finansman olanağının yarattığı olumlu beklentilerle Mayıs ayında hız kazanmıştır. Temmuz ayı para ve döviz piyasalarında önemli dalgalanmaların meydana geldiği bir ay olmuştur. IMF'nin Türkiye'ye vereceği 1.6 milyar Dolarlık kredi ile ilgili toplantının ertelenmesi, uluslararası piyasalarda Arjantin ekonomisi konusundaki kaygıların yoğunlaşması ve kredi derecelendirme kuruluşu Standard and Poors'un Türkiye'nin kredi görünümünü olumsuzlaştırmaya karar vermesi, Türk tahvillerinin uluslararası piyasalarda değer yitirmesine, sermaye çıkışına ve Merkez Bankası'nın 1.4 milyar dolar tutarındaki döviz satışına rağmen TL'nin yüzde 12 oranında değer yitirmesine yol açmıştır. Döviz piyasasındaki bu olumsuz görünüm, IMF'nin 2002 yılında ek 10 milyar Dolar finansman sağlayacağı şeklindeki açıklamasının geldiği Kasım ayı ortalarına kadar sürmüştür. Göreli bir istikrara kavuşan Türk Lirası daha sonra giderek belirginleşen bir değer kazanımı süreci içine girmiştir.

Reel kur endeksindeki gelişmeler "Dış Ticaret" bölümünde sayfa de verilmektedir.

III.3. PARA PİYASASINDAKİ GELİŞMELER

III.3.1. EMİSYON HACMİ

2001 yılında kamu ve fon bankalarının fonlanması emisyon hacmini etkileyen önemli bir unsur olmuş ve yüzde 41,3 oranında bir genişleme ile emisyon hacmi 2001 yılı sonunda 5.328.876 milyar TL'na yükselmiştir.

Tablo:III.3.1. Başlıca Parasal Göstergeler⁽¹⁾
(Milyar TL. olarak)

	Yıl Sonları			Haziran Sonları	
	1999	2000	2001	2001	2002
Emisyon Hacmi	2.390.748	3.772.411	5.328.876	4.403.016	6.591.526
Rezerv Para	3.932.065	5.949.348	7.931.613	6.592.224	9.139.261
Para Arzı(M1)	4.931.262	8.209.624	11.073.270	10.053.480	12.871.292
Para Arzı(M2)	22.596.061	32.812.563	46.985.987	40.365.605	53.344.660
-Dolaşımdaki Para	2.003.483	3.214.550	4.801.257	3.841.829	5.921.633
-Banka Parası	20.592.578	29.598.013	42.184.730	36.523.776	47.423.027
Para Arzı(M2Y)	40.119.310	57.167.429	104.132.803	83.966.476	117.240.187
Merkez Bankası Kre.	9.831	501.724	750.000	753.252	750.000
-Kamu	2.151	1.724	0	3.252	0
-Özel	7.680	500.000	750.000	750.000	750.000
Mevduat Bank. Yurt İçi Kre.	15.684.174	25.688.944	31.249.115	29.452.345	30.796.156
Yat. Kalkın. B. Yurt İçi Kre.	1.085.109	1.584.387	2.797.858	2.508.224	2.808.318
Yurt İçi Net Kredi Hacmi	16.771.434	27.275.055	34.046.973	31.963.821	33.604.474
Yurt İçi Yer. Toplam Mevduat	38.879.749	55.209.148	102.068.501	81.684.405	113.586.097
Toplam TL Mevduat	21.356.500	30.854.282	44.921.685	38.083.534	49.548.463
- TL Tasarruf Mevduatı	13.368.975	18.023.901	27.258.952	24.686.722	31.015.986
Döviz Tevdiat Hes.	17.523.249	24.354.866	57.146.816	43.600.871	63.895.527

Kaynak: Kaynak: Merkez Bankası, DPT.

(1) Geçici Rakamlar.

Merkez bankasının halka ve bankacılık kesimine olan parasal yükümlülüklerinin (Net Dış Varlıklar + Net İç Varlıklar) olarak tanımlanan rezerv para 2001 yılında, emisyon hacmi artışının daha gerisinde bir artışla yüzde 33.3 oranında yükselmiş ve 2001 yılı sonu itibariyle 5.977.800 milyar TL.na ulaşmıştır. Haziran ayları itibariyle son bir yıllık dönemde emisyon hacminde yüzde 49.7, rezerv para da ise yüzde 39.8 oranında genişleme olmuştur.

Merkez Bankası bilançosu kalemlerinden Net Dış Varlıklar, Şubat krizini izleyen dönemde IMF'ye olan yükümlülüklerdeki artışın döviz rezervlerindeki artışın hızla bir seyir izlemesi sonucu 2001 yılı sonunda negatif değer almış ve (-) 2 419 018 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Hazine'nin, kamu ve TMSF bünyesindeki bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi amacıyla ihraç ettiği Devlet İç Borçlanma Senetlerinin ve iç borcun finansmanı amacıyla kullanılan dış kaynakların etkisiyle Net İç Varlıklar kalemi önemli düzeyde bir genişleme göstermiştir.

Tablo:III.3.2. Başlıca Parasal Göstergelerde Değişmeler ⁽¹⁾

	Yüzde Değişme			
	Yıllık			Haziran-Haziran
	1999	2000	2001	2002/2001
Emisyon Hacmi	94,0	57,8	41,3	49,7
Rezerv Para	92,7	51,3	33,3	38,6
Para Arzı(M1)	115,9	66,5	27,9	28,0
Para Arzı(M2)	108,1	45,2	40,9	32,2
-Dolaşımdaki Para	81,1	60,4	49,3	54,1
-Banka Parası	111,2	43,7	40,0	29,8
Para Arzı(M2Y)	106,5	42,5	80,1	39,6
Merkez Bankası Kre.	13,5	5003,5	49,5	-0,4
-Kamu	118,8	-19,9	-100,0	-100,0
-Özel	0,0	6410,4	50,0	0,0
Mevduat Bank. Yurt İçi Kre.	51,0	63,8	21,2	4,6
Yat. Kalkın. B. Yurt İçi Kre.	81,5	46,0	76,6	12,0
Yurt İçi Net Kredi Hacmi	52,6	62,6	24,5	5,1
Yurt İçi Yer. Toplam Mevduat	105,3	42,0	82,7	39,1
Toplam TL Mevduat	105,9	44,5	43,1	30,5
- TL Tasarruf Mevduatı	114,3	34,8	50,4	25,6
Döviz Tevdiat Hes.	104,5	39,0	132,9	46,5

Kaynak: Kaynak: Merkez Bankası, DPT.

(1) Geçici Rakamlar.

III.3.2. PARA ARZI

III.3.2.1. DAR TANIMLI PARA ARZI

Daha önceki yıllarda hızlı bir genişleme göstermiş olan ve 1998, 1999 ve 2000 yıllarında sırasıyla yüzde 65.7, yüzde 115.9 ve yüzde 66.5 oranında büyümüş olan Dar Tanımlı Para Arzı (M1) artış hızı, 2001 yılında özenli bir şekilde izlenen enflasyonu düşürücü politikalar paralelinde belirgin bir gerileme göstermiş ve yüzde 41.3 olarak gerçekleşmiştir. Para arzı büyüme hızındaki yavaşlama bu yılda sürdürülmüş olup, Haziran ayları itibariyle son bir yıllık dönemde Dar Tanımlı Para arzı M1’de meydana gelen genişleme yüzde 28.0 de kalmıştır.

TABLO III.3.3.
DAR TANIMLI PARA ARZI M1
(Milyar TL.)

	Dolaşımdaki Para		Bankalardaki Vadedi+Diğer Mevd.		Merkez Bankası Mevduatı		Toplam	
	Milyar TL.	Artış %	Milyar TL.	Artış %	Milyar TL.	Artış %	Milyar TL.	Artış %
1995	189.542	81.6	206.455	53.6	50	-72.4	396.047	65.7
1996	354.901	87.2	476.373	130.7	161	222.0	831.415	109.9
1997	541.707	80.8	736.641	54.6	256	59.0	1.378.604	65.8
1998	1.106.023	72.4	1.177.706	159.9	445	73.8	2.284.174	65.7
1999	2.003.483	81.1	2.927.483	148.6	296	-33.5	4.931.262	115.9
2000	3.214.550	60.4	4.994.420	70.6	654	120.9	8.209.624	66.5
2001	4.801.257	49.3	6.271.522	25.6	491	-24.9	11.073.270	27.9

Kaynak: T.C. Merkez Bankası

Haziran 2002 ayı sonu itibariyle M1 12 871 trilyon TL.na ulaşmış bulunmaktadır.

III.3.2.2. GENİŞ TANIMLI PARA ARZI

Dar tanımlı para arzına resmi mevduat dışındaki vadeli mevduat tutarının eklenmesi ile bulunan Geniş Tanımlı Para Arzı M2, 2001 yılında yüzde 43.2 oranında bir genişleme ile yıl sonunda 46 986 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Geniş tanımlı para arzının reel anlamda yüzde 9.3 oranında daralmasında, bankacılık sistemindeki tasarrufların döviz tevdiat hesaplarına ve sistem dışına yönelmesi etkili olmuştur.

TABLO III.3.4.
GENİŞ TANIMLI PARA ARZI M2

Yıllar	M1	Vadeli Mevduat+ Mevduat Sertifikası ⁽¹⁾	M2	M2 Yıllık Değişim %'si
1994	238.981	403.509	642.490	12.0
1995	396.047	874.376	1.270.423	97.7
1996	831.415	1.970.260	2.801.675	12.5
1997	1.378.604	3.885.925	5.264.529	87.9
1998	2.284.174	8.572.589	10.856.763	106.2
1999	4.931.262	17.664.799	22.596.061	108.2
2000	8.209.624	24.602.939	32.812.563	108.1
2001	11.073.270	35.912.717	46.985.987	43.2

(1)Mevduat Sertifikası stoku Şubat 1998 itibariyle sıfırlanmıştır.

Geniş tanımlı para arzına döviz tevdiat hesaplarının eklenmesi ile elde edilen Para Arzı M2Y, döviz tevdiat hesaplarındaki önemli genişlemenin etkisiyle 2001 yılında yüzde 82.2 oranında bir artışla yıl sonunda 104 132 trilyon TL. düzeyine ulaşmıştır.

TABLO III.3.5.
BANKALARDAKİ MEVDUAT
(Yılları İtibariyle Milyar TL)

Mevduat	1999	2000	2001	2001/2000 Değişim % si
Tasarruf Mevduatı	13.368.975	18.023.901	27.258.952	51.2
Vadeli	12.741.683	17.113.342	25.774.229	50.6
Vadesiz	627.292	910.559	1.484.723	63.1
Ticari Mevduat	3.415.375	5.646.105	7.722.244	36.8
Vadeli	2.030.305	3.591.241	4.621.320	28.7
Vadesiz	1.385.070	2.054.864	3.100.924	50.9
Resmi Mevduat	764.218	1.256.923	2.737.446	117.8
Vadeli	165.972	315.142	732.454	132.4
Vadesiz	598.246	941.781	2.004.992	112.9
Diğer Mevduat	3.807.932	5.927.353	7.203.043	21.5
Vadeli	2.892.803	3.898.356	5.517.168	41.5
Vadesiz	915.129	2.028.997	1.685.875	-16.9
Toplam	21.356.500	30.854.282	44.921.685	45.6
Döviz Tevdiat Hesabı \$	40.537	44.973	45.971	2.2
Yerleşik Olanlar	36.637	41.272	43.677	5.8
Yurtdışı Adresliler	3.900	3.701	2.294	-38.0

Kaynak: TOBB, Ekonomik Rapor 2001, DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Mayıs 2002

Türk Lirası cinsinden toplam mevduatlar içinde yüzde 57.4 oranında en yüksek paya sahip olan vadeli mevduatlar toplamı 2001 yılı içinde reel bir daralma göstermiş (yüzde 4.6), toplam TL. mevduat hacmindeki reel daralma daha da fazla olmuştur.

Mevduatlarda meydana gelen bu olumsuz gelişmeler karşısında Türk Lirası mevduatları özendirmek ve döviz mevduat hesaplarını daha az çekici yapmak amacıyla, döviz tevdiat hesaplarına uygulanan gelir vergisi stopaj oranı yükseltilmiş ve Türk Lirası mevduat zorunlu karşılıklarına Merkez bankasınca faiz uygulanmasına başlanmıştır.

Yurtiçi yerleşiklere ait toplam mevduat, 2001 yılı Eylül ayından 2002 yılı Nisan ayına kadar geçen dönemde hem Türk Lirası mevduatlardaki hem döviz tevdiat hesaplarının TL: karşılığındaki düşüş nedeniyle reel bazda gerileme eğilimi içinde olmuştur. Toplam mevduat 2002 yılının ilk yarısında, 2001 yılı sonuna göre reel olarak yüzde 1 oranında daralmıştır. Mayıs ve Haziran aylarında ise toplam mevduat, döviz tevdiat hesaplarının Türk Lirası karşılığının döviz kurlarındaki değerlenmenin de etkisiyle artması nedeniyle reel bazda artmıştır. Türk Lirası mevduat, 2002 yılının Haziran ayında bir önceki yıl sonuna göre, yılın ilk aylarındaki hızlı gerilemenin etkisiyle reel bazda yüzde 2 oranında daralmıştır. Haziran ayında kamu bankalarının TL mevduat içindeki payı yüzde 54.5, TMSF kapsamındaki bankalar dahil özel bankaların payı yüzde 44.5 ve yabancı bankaların payı ise yüzde 1.0 olarak gerçekleşmiştir.

2001 yılında mevduat sahipleri ve bankaların daha çok kısa vadeye yönelmeleri nedeniyle önemli ölçüde bozulan mevduatın vade yapısı, 2002 yılında mali istikrarın belirginleşmesi nedeniyle düzelmeye başlamıştır. Üç ay ve üç aya kadar vadeli mevduatları kapsayan kısa vadeli TL cinsi mevduatın toplam TL mevduat içindeki payı 2002 yılı Haziran ayında, 2001 yılı sonuna göre yüzde 92.4'ten yüzde 86.4'e, kısa vadeli döviz tevdiat hesaplarının (DTH) toplam DTH içindeki payı ise aynı dönemde yüzde 86.1'den, yüzde 83.6'ya düşmüştür.

III.3.4. MEVDUAT VE YATIRIM BANKALARI KREDİLERİ

2001 yılında faiz hadlerindeki tırmanma kredi talebini olumsuz yönde etkilerken, bankaların daha evvelce vermiş oldukları kredileri tahsil etmekte karşılaştıkları sıkıntı ve kredi riski algılamalarındaki yükselme ve bu nedenle likit kalma tercihleri onları kredi arzını daraltmaya yönlendirmiştir. İstihdam seviyesindeki düşüş ve geleceğe yönelik kaygı artışı ile reel gelirlerdeki gerileme ayrıca faizlerdeki artış, tüketici kredi taleplerini önemli şekilde olumsuz yönde etkilemiştir.

2002 yılında da gerileme eğilimini sürdüren reel kredi hacmi, Mayıs ayında faiz oranlarındaki gerileme ve ekonomideki daralma eğiliminin azalması dolayısıyla reel olarak sınırlı bir oranda artmış, ancak Haziran ayında TMSF kapsamına alınan bir bankanın kredilerinin 3.1 katrilyon TL bölümünün geçici hesaplara aktarılması nedeniyle tekrar önemli miktarda düşmüştür.

TABLO III.4.1.
BANKA KREDİLERİ

Mevduat	1999	2000	2001	2001/2000 Değişim % si
Tüm Banka Kredileri	16.776.615	27.273.331	34.046.973	24.8
Mevduat Banka Kredileri	15.691.506	25.688.944	31.249.115	21.6
Ticari krediler	12.820.897	20.996.735	27.437.063	30.7
Özel İhtisas Kredileri	2.870.609	4.692.209	3.812.052	-18.8
Tarımsal Krediler	1.866.090	3.177.711	2.388.358	-24.8
Küçük Esnaf Sanatkar Kr.	595.872	890.787	640.181	28.1
Konut kredileri	311.971	476.901	591.502	24.0
Diğer	96.676	146.810	192.011	30.8
Kalkınma ve Yatırım Bankaları Kr.	1.085.109	1.584.387	2.797.858	76.6
İhracat Kredi bankaları	436.333	599.731	1.093.395	82.3
Diğer	648.776	984.656	1.704.463	73.1
TCMB Doğrudan Kredileri	2.151	1.724	-	-
Toplam Kredi stoku	16.778.766	27.275.055	34.046.973	24.8

Kaynak: Kaynak.DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Mayıs 2002.

2001 yılında toplam kredi stokunda reel yüzde 20.9 oranında daralma meydana gelmiştir.(2001 yılı GSMH Deflatörü = 57.8)

III.5. ULUSLARARASI REZERVLER

2000 yılı Kasım ayına kadar yükselme eğilimi içinde olan Merkez Bankası döviz rezervleri, Kasım 2000 krizinde yabancıların net 4.637 milyon Dolar tutarında menkul kıymet satışı ile dövize yönelmeleri ve bankaların pozisyon kapamaya yönelik döviz taleplerinin etkisiyle 18.820 milyon Dolara kadar gerilemiş, daha sonra Aralık ayında IMF'nin sağladığı kredinin etkisiyle 2000 yılı sonu itibariyle 22.172.2 milyon Dolar olarak gerçekleşmiş ve bir evvelki yıl sonu tutarı olan 23.177.4 milyon Dolara göre yüzde 4.3 oranında daralma ortaya koymuştur. Merkez Bankası ve bankacılık kesimi döviz rezervlerindeki erime 2001 yılında da devam etmiştir.

TABLO III.1.11.
ULUSLAR ARASI REZERVLER

Yıl	Altın	Brüt Rezervler		Toplam
		Merkez Bankası	Ticari Bankalar	
1995	1.383.1	12.390.6	10.169.7	23.924.4
1996	1.383.2	16.272.5	7.351.9	25.007.6
1997	1.124.4	18.488	7.625.1	27.168.3
1998	1.012.1	19.721.0	8.772.9	29.506.0
1999	1.011.0	23.177.4	9.945.0	34.133.4
2000	1.005.9	22.172.2	11.608.2	34.786.3
2001	1.032.1	18.787.1	10.238.0	30.057.2
2002 Mart sonu	1.032.1	20.324.6	8.365.0	29.721.7

Kaynak: DPT, Temel ekonomik Göstergeler, Mayıs 2002.

Haziran 2002 ayı sonu itibariyle Merkez Bankasının net uluslar arası rezervleri (-) 5 milyar 755 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

2001 yılında Merkez Bankası döviz rezervlerindeki gerileme bir önceki yıla göre, toplam ithalat tutarındaki düşüşten daha sınırlı düzeyde kaldığı için, bir önceki yıl 4.3 ay olan Merkez Bankası rezervlerinin ithalatı karşılama oranı, 2001 yılı itibariyle 5.6 aya yükselmiştir.

III.6. SERMAYE PİYASASI

2001 yılında menkul kıymet ihracı, bir önceki yıla göre yüzde 8.8 oranında bir daralma göstererek 46.667.246.7 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında özel kesim toplam menkul kıymet ihracı nominal yüzde 2.9 oranında bir gerileme gösterirken kamu kesimi menkul kıymet ihracı nominal yüzde 13.1 ve reel yüzde 28.4 oranında daralma göstermiştir. 2001 yılında kamu kesimi menkul kıymet ihracı tutarındaki nominal daralma sağlanan IMF kredileri ile iç borcun dış borçla ikamesi ve uygulanmakta olan Stand-by Anlaşması gereği, kamu kesiminin faiz dışı

fazla vermek suretiyle borçlanma gereksinimini azaltma yönündeki çabaları sonucu gerçekleşmiştir.

2001 yılında toplam menkul kıymet ihraçlarının yüzde 88.0'i kamu kesimince, kalan yüzde 12.0'si ise özel kesimce gerçekleştirilmiştir.

TABLO III.6.1.
MENKUL KIYMET İHRAÇLARI

	2000		2001		Ocak-Nisan 2002	
	Milyar TL.	% Pay	Milyar TL.	% Pay	Milyar TL.	% Pay
Kamu Kesimi	47.234.310.0	89.1	41.045.143.0	88.0	26.82.876.0	95.2
Devlet Tahvili	40.635.405.0	76.6	449.127.0	1.0	4.240.743.0	15.2
Hazine Bonosu	6.598.905.0	12.4	40.595.016.0	87.0	22.342.133.0	80.0
Özel Kesim	5.792.295.6	10.9	5.622.103.7	12.0	1.338.053.8	4.8
Hisse senedi	3.007.974.1	5.7	1.576.207.8	3.4	595.961.6	2.1
Banka Bonosu	12.471.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Katılma Belgesi	2.767.908.0	5.2	3.830.878.7	8.2	715.806.7	2.6
Yab.Yat: Fo. Ka. Bel	3.942.6	0.0	67.320.6	0.1	26.285.5	0.1
Toplam	53.026.605.6	100.0	46.667.248.7	100.0	27.920.929.8	100.0

Kaynak: DPT, emel ekonomik Göstergeler, Mayıs 2002.

1990'lı yılların önemli bir bölümünde egemen olan durum 2001 yılında da devam etmiş ve kamu kesimi finansman piyasasının hemen tek müşterisi olmuş, etkili bir "crowding out"a neden olurken nominal ve reel yüksek faiz hadleri ile özel kesimin yatırım yapma niyet ve olanaklarını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. 2000 yılında beklentilerin ötesinde düşen nominal ve reel faizler, yaşanan krizlerin ardından tekrar yüksek düzeylerde seyretmeye başlamıştır.

TABLO III.6.2.
MENKUL KIYMET İKİNCİ ELPIYASASI
(Milyar TL.)

	Menkul Kıymet Değeri			Değişim %	
	1999	2000	2001	2000	2001
Kamu Kesimi	1.048.352.136.4	893.728.767.7	896.650.094.7	-14.7	0.3
Devlet Tahvili	694.866.277.1	780.452.218.7	685.123.750.8	12.3	-12.2
Hazine Bonosu	353.485.859.3	113.276.393.5	211.526.113.9	-68.0	86.7
Gelir ortaklığı Senedi		155.5	-	-	-
Döviz Endeksli tahvil		-	230.0	-	-
Özel Kesim	37.070.222.9	111.941.175.9	93.666.472.1	202.0	-16.3
Hisse senedi	36.914.094.1	111.340.822.8	93.116.229.9	201.6	-16.4
Özel sektör Tahvili	-	0.1	-	-	
Banka Bonosu-BGB	155.858.8	599.778.6.	549.721.7	284.8	-8.3
Finansman Bonosu	270.0	574.5	-	520.4	112.8
Varlığa dayalı Men. Kıy.	-		-	-	-
Toplam	1.085.422.359.3	1.005.669.943.6	990.316.566.8	-7.3	-1.5

Kaynak: Sermaye Piyasası Kurulu

2001 yılında menkul kıymetler ikinci el piyasasında kamu kağıtları üzerindeki işlem hacminde nominal yüzde 0.3 oranında bir artış meydana gelirken, özel kesim menkul kıymetleri üzerindeki işlem hacminde nominal yüzde 16.3 oranında bir gerileme olmuştur. İkinci el menkul kıymet piyasasında toplam 990.316 6 trilyon TL. na ulaşan işlem hacmi içerisinde kamu kesimi kağıtları üzerindeki işlemler yüzde 90.5 oranında bir paya sahip olurken, özel sektör kağıtları yüzde 9.5 oranında bir paya sahip olmuştur 2001 yılında kamu kağıtları üzerindeki işlemlerde hazine bonolarının payı artarak bir önceki yıldaki yüzde 12.7'den yüzde 23.6'ya yükselmiş, diğer taraftan özel kesim kağıtları üzerindeki işlemler hemen tümüyle hisse senetleri üzerinde gerçekleşmiştir.

1998 yılında önemli endeks dalgalanmalarına maruz kalan, yıla 3547 endeksi ile

başlayıp, Temmuz ayında en yüksek değeri olan 4.332'ye ulaştıktan sonra, Ağustos ayında Rusya krizinin yarattığı sarsıntı ile 2.635'e gerileyen ve yılı 2.598 seviyesi ile kapatan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999 yılının ilk üç çeyreğinde, Ağustos ayındaki deprem felaketinin olumsuz etkisi dışında, kaydadeğer bir yükselme eğilimi içinde olmuş ve Eylül ayını 6.071.1 seviyesi ile tamamlamıştır.

Nisan 1999 seçimlerinin ardından kurulan Hükümetçe ekonomik istikrarın sağlanması ve bu amaçla yapısal reformların gerçekleştirilmesi yolunda ortaya konulan kararlı tutum, AB Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin tam üyelik adaylığının koşulsuz kabulü İMKB endeksinin yıl içerisinde giderek hız kazanan bir biçimde yükselmesine neden olmuştur. Daha sonra 1999 yılı Aralık ayında IMF ile varılan stand-by Anlaşması ile kapsamlı bir içerikle uygulamaya konulmuş olan istikrar programı etkisini gecikmeksizin İstanbul menkul kıymetler borsası üzerinde de göstermiş ve İMKB Bileşik endeksi Aralık 1999 ayında yüzde 77.6 oranında bir sıçrama göstermiş ve yılı 15.029 seviyesinde kapatmış ve Dolar bazında 48.3 centle başladığı yılı 1.62 Dolarla tamamlamıştır.

Faizlerdeki çarpıcı düşmeden de güç alarak, 2000 yılının ilk üç ayında 15.900-16800 aralığında seyrettikten ve 20.000 seviyesini test ettikten sonra Nisan ayını 19.204 düzeyinde kapatan İMKB endeksi daha sonra, yeni halka arzların ve özelleştirmelerin Borsadan para çıkışına neden olması, özellikle yabancılar olmak üzere hisse sahiplerinin kar realizasyonu ve beklentisizlik sonucu, Ekim ayındaki bir tırmanma dışında düşme eğilimi içine girmiş ve Kasım krizi ile birlikte, önemli bir düşüş yaşamıştır. Ocak ayında biraz toparlanır gibi olduktan sonra Şubat krizi ile yeni bir sarsıntı geçiren Borsa endeksi Mart ayında 8.022.7 seviyesine kadar düşmüş, sonraları endeks hareketleri genelde spekülatif ve oldukça ılımlı dalgalanmalar ortaya koymuştur.

TABLO III.6.3.
İSTANBUL MENKUL KIYMET BORSASI ENDEKSİ
(Ocak 1986=100)

	2000		2001		2002	
	Bileşik Endeks	Bileşik Endeks \$ Bazında	Bileşik Endeks	Bileşik Endeks \$ Bazında	Bileşik Endeks	Bileşik Endeks \$ Bazında
Ocak	16.714.0	1.751.3	10.685.1	916.1	13.252.3	591.2
Şubat	15.945.0	1.620.3	8.791.6	565.0	11.055.7	454.5
Mart	15.920.0	1.575.8	8.022.7	442.2	11.679.0	508.0
Nisan	19.204.0	1.844.4	12.367.4	633.0	11.441.5	500.2
Mayıs	16.208.0	1.537.8	10.879.8	525.3	10.413.7	421.7
Haziran	14.466.1	1.360.9	11.204.2	520.8		
Temmuz	13.870.0	1.273.6	9.914.6	436.4		
Ağustos	13.132.0	1.174.1	9.878.9	423.5		
Eylül	11.350.3	906.3	7.625.9	292.4		
Ekim	13.538.4	1.155.9	9.848.8	361.3		
Kasım	8.747.7	745.9	11.633.9	459.6		
Aralık	9.437.0	817.5	13.782.8	557.5		

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Mayıs 2002

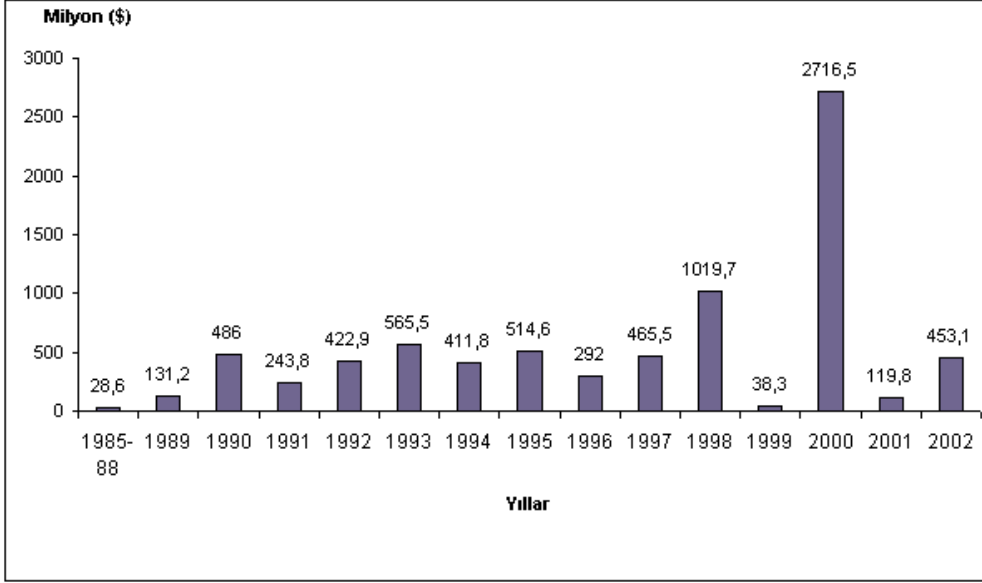
2001 yılı içinde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası işlem hacmi bir önceki yıl sonuna göre yüzde 16.4 oranında nominal bir gerileme ile 111.341 trilyon TL'nden 93.116.2 trilyon TL'na düşmüştür. 2001 yılında en yüksek işlem hacmi 12.816.7 trilyon TL. ile Mayıs, en düşük işlem hacmi ise 3.580.1 trilyon TL. ile Eylül aylarında gerçekleşmiştir. .

III.7. ÖZELLEŞTİRME

2001 yılında özelleştirme politikası ile bağdaşmayan tüm unsurların ortadan kaldırılması suretiyle ve olanaklar ölçüsünde hızlı harekete geçilerek 1 milyar Dolar tutarında özelleştirme geliri elde edilmesi programlanmıştır. Ancak yaşanan ekonomik kriz ve daha sonraki siyasi gelişmeler özelleştirme işlemlerini önemli şekilde yavaşlatmış ve yıl içinde ancak 119.8 milyon Dolar tutarında özelleştirme işlemi gerçekleştirilebilmiştir.

**YILLAR İTİBARIYLA ÖZELLEŞTİRME
FAALİYETİ GELİRLERİ**

**TABLO III.7.1
ÖZELLEŞTİRME İŞLEMLERİ
(Milyon Dolar)**

	1986-2000	2001	Toplam
Blok satış	3.511.2	0.0	3.511.2
Tesis/Varlık Satışı	679.8	56.2	736.0
Halka Arz	1.512.9	0.0	1.512.9
Uluslar arası Kurumsal arz	987.4	0.0	987.4
İMKB'nda Satış	526.6	0.0	526.6
Yarım Kalmış Tesis satışı	4.4	0.0	4.4
Bedelli Devirler	110.2	63.2	173.2
Toplam	7.332.4	119.8	7.451.6

III.8. FİYAT HAREKETLERİ

Türkiye ekonomisi 1980'lerin başından beri kronik enflasyonla yüzyüze yaşamaktadır. Enflasyonun temelinde kamu finansman açıkları yatmakta, esasen uzun dönemde enflasyon oranıyla (-dış enflasyon) paralel gitmesi gereken döviz kurlarında (satın alma gücü paritesi) veya faiz hadlerinde kamu kesimi müdahaleleri ile yaratılan baskılar, daha sonra , yeniden ayarlanma sürecinde dalgalanmalara zemin hazırladığında, Şubat 2001 krizi ve dalgalı kura geçiş sonrasında olduğu gibi, kur ve faiz hareketleri de enflasyon üzerinde kısa dönemli sıçramalara neden olabilmektedir.

Yıllık enflasyon haddi 1990-1993 yıllarında ortalama % 52-66 aralığında bir seyir izlemiş, ancak ekonomik krizle beraber döviz kurlarında kısa sürede meydana gelen iki katı dolayındaki artışla 1994 yılında maruz kalınan arz şoku, enflasyonun daha da hızlanarak üç rakamlı hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Arz şokunu izleyen talep daralması 1994 yılının ikinci üç aylık döneminden başlayarak üretim hacmi daralmalarına, kapasite kullanım oranında keskin düşmelere ve işçi çıkarmalarına neden olmuş, 2001 yılı ilkbahar ve yazında daha şiddetlisiyle karşı, karşıya kalınmış olan, belirgin bir stagflasyon dönemi yaşanmıştır. Bu gelişme üzerine para politikasında (şu anda olanaklı olmayan) "accommodation"a yönelinmiş, ekonomik politikada; enflasyonun tekrar ikinci plana itilerek, parasal genişleme ile ve kur artışlarının, enflasyonun altında tutulmasıyla iç talebin canlandırılmasına yönelik şekilde, yeniden kriz öncesi yaklaşıma paralel, ancak para arzı genişleme hızının daha da yükseltildiği bir model benimsenmiştir. Neticede kriz öncesi dönemde yüzde 60'lar dolayında seyretmekte olan enflasyon düzeyi, krizin etkilerinin 1995 yılının ilk dört ayı sonuna kadar devam etmesinden sonra %70-80 aralığına oturmuştur. Diğer taraftan 1995 yılının ilk aylarında fiyat artışları yüksek olduğu için, 1996 yılının ilk yarısında TEFE Toptan Eşya Fiyat Endeksi yıllık bazda yavaşlamakta olduğu izlenimi vermiş, ancak daha sonra, 1996'da aylık bazda geçmiş yılların aylık ortalamalarından daha yüksek, aylık artış oranları gerçekleşmiştir.

Ortalama TEFE artış oranı 1993 yılında %58.4 iken, 1994 yılında krizin, kur sıçramasının ve alınan diğer maliyet ve maliyet yükseltici kararların etkisiyle % 120.7'ye yükselmiş, 1995 yılında eski bazlı (1987 = 100) endeksle % 88.5, yeni bazlı endeksle (1994 = 100) % 86.0 ve 1996 yılında da % 75.9 olarak gerçekleşmiştir.

Fiyatlardaki yükselme eğilimi 1997 yılında da sürmüştü ve 1996 yılında % 75.9 olan Toptan Eşya fiyatları yıllık ortalama artış hızı, 1997 yılında % 81.8'e yükselmiştir.

1998 yılında hükümetçe benimsenen temel makroekonomik politika enflasyonun

düşürülmesi olmuş ve yıl sonu enflasyonun Yüzde 50.0 ve ortalama enflasyonun yüzde 64.0 olması hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 1998 yılı programına uygun olarak, Hükümetçe, daraltıcı olmamakla beraber, genişletici olmayan bir mali politika izlenilmesine çalışılmış, Hazine, Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans kullanımı uygulamasına son verilmiş, Maliye Bakanlığı, Hazine ve Merkez Bankası tarafından üçer aylık programlar, gerçekleştirmeler ve yeni hedefler açıklanmaya başlamıştır. Hükümetin enflasyonu düşürme politikası çerçevesinde para arzını kontrol edebilmek amacıyla Merkez Bankası, hedef değişken olarak 1998 yılının ilk yarısında rezerv parayı, ikinci yarıda da net iç varlıkları almıştır.

Belirsizlik ortamının belirgin şekilde giderilmesi, enflasyon beklentisinin zayıflatılması, bütçe disiplinine uyularak kamu kesimi gider artışlarının, gelir artışlarının altında tutulması, maaş ve destekleme fiyatlarında enflasyon hedefine uyumlu davranılması, kamuca üretilen mal ve hizmetler fiyat artışlarının baskı altında tutulması, döviz kuru artışlarının enflasyonun altında seyir izlemesi, yılın ikinci altı aylık döneminden itibaren büyümede meydana gelen yavaşlamanın ve yüksek faiz hadlerinin iç talebi daraltıcı etki doğurması ve ihracat piyasalarında, reel kurda önemli bir sapma olmamakla beraber Uzak-Doğu Asya ülkelerinin paralarını devalüe etmelerinin oluşturduğu olumsuz rekabet koşulları ve Rusya krizinin ve Dünya ticaret hacmi büyüme yavaşlamanın dış talebi geriletmesi gibi başlıcaları sıralanan nedenlerle, 1998 yılında enflasyon oranında düşme sağlanmıştır.

1997 yılında sırasıyla yüzde 81.8 ve yüzde 85.7 olan toptan eşya ve tüketici fiyat endeksleri artışları 1998 yılında yüzde 71.8 ve yüzde 84.6 olarak gerçekleşmiştir.

Başta petrol olmak üzere uluslararası mal piyasalarında temel mal fiyatlarında meydana gelen gerilemeler, 1998 yılında enflasyon oranlarının önceki yıla göre bir parça düşmesinde, göz ardı edilmemesi gereken etkide bulunmuştur.

1999 yılında Hükümetin ekonomi politikasının temelini, IMF ile yapılmış olan yakın izleme düzenlemesinin –Staff Monitored Program- yürürlükte olduğu bir ortam içerisinde, maliye, gelir, para ve kur politikalarının istikrarlı bir biçimde uygulanması ve enflasyon oranının daha da düşürülmesi oluşturmuştur.

1998 yılının ikinci ayından itibaren enflasyonun seyrinde ortaya çıkan düşüş eğilimi kısa bir süre devam etmişse de, Genel Seçimlerin ardından, daha önceleri fiyatları baskı altında tutulmuş olan kamu kesiminde üretilen mal ve hizmetlerde yapılan fiyat ayarlamaları, petrol fiyatlarında ortaya çıkan dikkat çekici yükselme eğilimi, enflasyon haddinin tekrar tırmanma trendi içerisine girmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, Ağustos ve Kasım aylarında yaşanan deprem felaketleri, yüksek reel faizle-

rin finansman maliyetlerini arttırması, yüksek boyutlu kamu finansman açığının Hükümeti kamu mal ve hizmet fiyatlarına zam yapma zorunluluğunda bırakması ve IMF ile yapılması öngörülen Stand-by Anlaşması nedeniyle bazı kamu zamlarının öne alınması ve kur artışlarının bir parça hızlandırılması, 1999 yılında enflasyon haddinin, oniki aylık ortalamaları itibariyle bir önceki yıla göre belirgin şekilde düşmesine rağmen, yine de yüksek seviyelerde oluşması sonucunu doğurmuştur.

Oniki aylık ortalamalar bazında bir önceki yıl sırasıyla yüzde 71.8 ve yüzde 86.4 olan toptan eşya ve tüketici fiyat endeksleri artış oranları 1999 yılında yüzde 53.1 ve yüzde 64.9'a gerilemiştir.

Enflasyon haddinde 1999 yılında gözlemlenen belirgin gerilemede, halen içinde bulunulan kriz ortamında olduğu gibi, yüzde 6.1'e dayanan ekonomik daralmanın da ihmal edilemeyecek katkısı olmuştur.

2000 yılı başında IMF ile düzenlenen 17 nci Stand-by Anlaşmasına dayalı olarak uygulamaya konulmuş olan istikrar programında; üç yıllık bir dönemi kapsayan 2002 yılı sonuna kadar, istikrarlı bir ekonomik büyümenin de gerçekleştirilmesi ile birlikte, enflasyon oranının kademeli biçimde tek haneli rakamlara düşürülmesi hedeflenmiştir. İstikrar programı çerçevesinde oniki aylık tüketici fiyatları ve toptan eşya fiyatları artış hızlarının sırasıyla, 2000 yılında yüzde 25 ve 20, 2001 yılında yüzde 12 ve 10 ve program döneminin son yılı olan 2002 de de yüzde 7 ve yüzde 5'e düşürülmesi hedeflenmiştir. Diğer taraftan 2000 yılı için TEFE Yıllık Ortalama artış hızının yüzde 38.5 ve GSYİH Deflatörünün yüzde 42.5 olması hedeflenmiştir.

Bu iddialı enflasyon hedeflerini tutturabilmek amacıyla maliye, gelirler, para ve kur politikaları kapsamında ve birtakım yapısal düzenlemeleri de içeren köklü önlemler uygulamaya konulmuştur.

TABLO III.8.1.
TOPTAN EŞYA FİYATLARI (TEFE)
(1994 = 100)

	Yıllık Ortalama % Değişme ⁽¹⁾				Yıl Sonuna Göre 12 Aylık % Değişme			
	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001
TEFE	71.8	53.1	51.4	61.6	54.3	62.9	32.7	88.6
Tarım	86.8	41.8	38.0	42.3	71.9	30.0	39.8	65.5
Madencilik	48.6	62.4	73.7	68.9	34.0	94.1	46.1	72.3
Enerji	71.8	64.7	52.0	89.7	69.9	71.3	37.4	115.8
İmalat	66.7	57.2	56.1	66.7	47.1	76.7	29.4	96.1
Özel	70.0	52.0	50.1	56.4	53.6	59.7	33.6	94.5
Kamu	57.2	72.8	72.1	67.2	29.8	130.0	20.2	99.8

(1) 12 Aylık ortalama yüzde değişme

2000 yılında Toptan eşya Fiyatları Endeksindeki bir önceki yıl sonuna göre değişme yüzde 32.7 olarak gerçekleşmiş ve bir önceki yıla ait yüzde 62.9 oranına göre önemli bir düşme sergilemiştir. Ancak Tablo III.4.1.de görüldüğü gibi 12 aylık ortalama değişmeler bazında, toptan eşya fiyat artışındaki yavaşlama çok daha sınırlı olmuş ve bir önceki yıl yüzde 53.1 olan TEFE yıllık ortalama artış hızı 2000 yılında ancak yüzde 51.4'e gerilemiştir.

Enflasyonun altında seyir izleyen döviz kurları girdi maliyetleri dolayısıyla TEFE'yi olumlu etkilerken, belirgin şekilde tırmanan petrol fiyatları olumsuz etkide bulunmuştur.

2000 yılında GSYİH Deflatörü yüzde 51.6 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO III.8.2.
TÜKETİCİ FİYATLARI (TÜFE)⁽¹⁾
(1994 = 100)

	Yıllık Ortalama % Değişme ⁽¹⁾				Yıl Sonuna Göre 12 Aylık % Değişme			
	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001
TÜFE	43.6	64.9	54.9	54.4	69.7	68.8	39.0	68.5
Gıda	47.6	48.6	49.8	50.3	60.6	55.0	33.0	80.2
Giyim	47.0	52.2	42.1	51.7	68.7	44.7	35.8	65.2
Konut	38.9	86.4	63.9	56.8	86.8	89.3	46.3	59.6
Ev Eşyası	44.1	58.4	52.4	60.5	67.8	57.1	43.5	72.7
Sağlık	48.5	78.7	58.7	48.4	99.6	71.1	51.0	58.4
Ulaştırma	36.9	70.6	58.0	58.2	53.4	93.9	27.7	77.5
Eğlence Kültür	54.1	60.6	38.9	58.1	63.6	58.5	36.6	61.7
Eğitim	50.8	86.1	52.2	39.0	94.6	79.7	27.5	52.4
Lokanta Otel	48.2	69.6	52.1	42.5	79.8	58.8	45.9	46.2
Diğer	36.4	53.9	60.7	68.7	49.3	60.7	48.3	81.2

(1) 12 Aylık ortalama yüzde değişme

2000 yılında Tüketici Fiyatları Endeksi artışı yılın başında uygulamaya konulan geniş kapsamlı istikrar programı ile önceki yıla göre belirgin ve önemli yavaşlama göstermiştir. 12 aylık ortalama yüzde değişme bazında bir önceki yıla ait yüzde 64.9 oranından yüzde 54.9'a gerileyen tüketici fiyatları, Aralık 2000 itibariyle bir önceki yılın Aralık ayına göre sadece yüzde 39.0 oranında artış göstermiş ve bu şekilde 1999 yılında yüzde 68.8 olan artış hızına göre önemli bir yavaşlama göstermiştir.

Oniki aylık ortalamalar bazında Haziran 2000 ayı itibariyle yüzde 59.7'ye kadar yükseldikten sonra alınan istikrar önlemlerinin etkilerinin ortaya çıkmasıyla düşme eğilimine giren ve aralık 2000 ayı itibariyle yüzde 51.4'e kadar gerileyen Toptan Eşya Fiyatları Endeksi, düşme eğilimini Nisan 2001 ayına kadar sürdürmüş ve yüzde 41.8'e kadar gerilemiştir. Ancak TÜFE daha sonra, ekonomik krizin ve özellikle Şubat ayında geçilmiş olan ve TL'nin yüksek oranlı devalüasyonu ile sonuçlanan "Dalgalı Kur" rejiminin yarattığı arz şoku ile, genel fiyat seviyesi üzerindeki etkilerinin

12 aylık ortalamalara yansımaya başladığı Mayıs ayından itibaren, tekrar yükselme eğilimi içine girmiştir. Aylık bazda ise Nisan 2000'den itibaren ortalama 0.3-2.8 aralığında seyreden TEFE artış hızı yukarıda değinilen nedenle Mart 2001'de yüzde 10.1'e ve Nisan ayında da yüzde 14.4'e kadar tırmanmıştır.

Şubat krizi şokunun atılması ile birlikte enflasyon, talep daralmasının da etkisiyle belirgin bir yavaşlama süreci içersine girmiş ise de önceki yıllara göre çok yüksek bir tırmanma göstermiş ve 2001 yılında Toptan Eşya Fiyatları Endeksindeki değişme, bir önceki yıl sonuna göre yüzde 88.6 olarak gerçekleşmiştir. TEFE de on iki aylık ortalamalar bazında yükselme daha az keskin olmuş ve önceki iki yıla göre yaklaşık on puanlık bir artışla yüzde 61.6 olarak gerçekleşmiştir.

Toptan Eşya fiyat Endeksinde 2001 yılında, önceki yılın Aralık ayına göre en yüksek artışlar yüzde 115.8 ve yüzde 96.1 oranları ile sırasıyla enerji ve imalat sanayi sektörlerinde gerçekleşmiştir.

Enflasyonun düşürülmesinde önemli bir rol oynayan kamu kesimi mal ve hizmetlerindeki fiyatların kontrol altında tutulması uygulamasından vazgeçilmesi ve tüketim talebi daralması nedeniyle 2001 yılında, kamu kesimi fiyat artışları özel kesim fiyat artışlarının üstünde gerçekleşmiştir. 2000 yılı sonunda yüzde 24.7 olan kamu kesimi oniki aylık fiyat artışı 2001 yılında yüzde 99.7'ye, yüzde 35.7 olan özel sektördeki fiyat artış oranı da yüzde 84.6'ya yükselmiştir Oniki aylık ortalamalara göre ise fiyat artış hızları kamu sektöründe yüzde 69.4'ten, yüzde 70.8'e, özel sektörde ise yüzde 45.8'den yüzde 58.3'e yükselmiştir.

Toptan eşya fiyatlarında meydana gelen artış iç talepte yaşanan önemli daralma yüzünden tüketici fiyatlarına tam olarak yansıtılmamış, dolayısıyla Tüketici Fiyatları Endeksindeki artış, TEFE artışının gerisinde kalmıştır

2001 yılında yıllık ortalama TÜFE artışı yüzde 54.4 ile yaklaşık bir önceki yıl seviyesinde (yüzde 54.7) kalırken, bir önceki yıl sonuna göre TÜFE artışı 2000 yılındaki yüzde 39.0 düzeyinden yüzde 68.1 düzeyine sığramıştır...

TÜFE de önceki yıl sonuna göre oniki aylık en yüksek artış yüzde 80.2 ile gıda ürünlerinde olmuş, onu yüzde 77.5 ile ulaştırma, yüzde 72.7 ile ev eşyası ve yüzde 65.2 ile giyim eşyası izlemiştir.

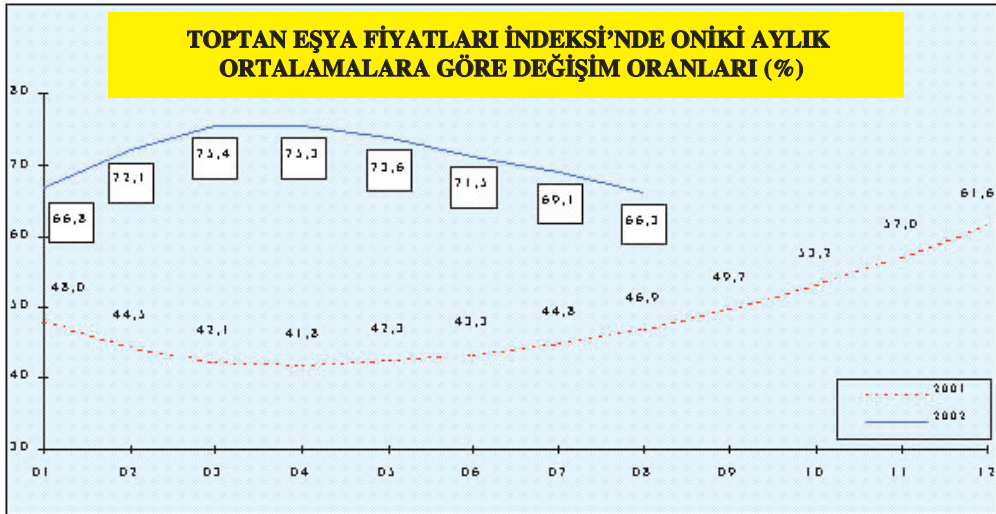
2001 yılında GSMH Deflatörü yüzde 57.8 olarak gerçekleşmiştir.

Mevsimsel dalgalanmalar da dikkate alındığında 2001 yılı sonuna doğru yavaşlama süreci içine giren enflasyon 2002 yılı Şubat ayından itibaren keskin bir düşüş göstermiştir.

TABLO III.8.3
2002 YILI TEFE DEĞİŞİM ORANLARI
(Ağustos Ayı İtibariyle, 1994 = 100)

	Bir Önceki Yılın Aralık Ayına Göre			Bir Önceki Yılın Ağustos Ayına Göre			Oniki Aylık Ortalamalara Göre		
	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam
Genel	23.6	15.8	18.0	41.3	45.0	43.9	69.7	65.1	66.3
Tarım	-	10.6	10.6	-	50.8	50.8	-	60.1	60.1
Madencilik	33.2	39.0	34.6	38.2	75.8	46.3	54.4	81.5	60.3
İmalat Sanayii	24.3	17.9	19.8	42.7	42.4	42.5	69.8	67.2	68.0
Enerji	16.7	-	16.7	36.6	-	36.6	76.6	-	76.6

Toptan Eşya Fiyat Endeksindeki en yüksek oranlı artış, bu yılın ilk sekiz aylık dönemi ile son 12 aylık dönemde madencilik sektöründe, on iki aylık ortalamalara göre en yüksek fiyat artışları ise enerji ve imalat sektörlerinde meydana gelmiştir.

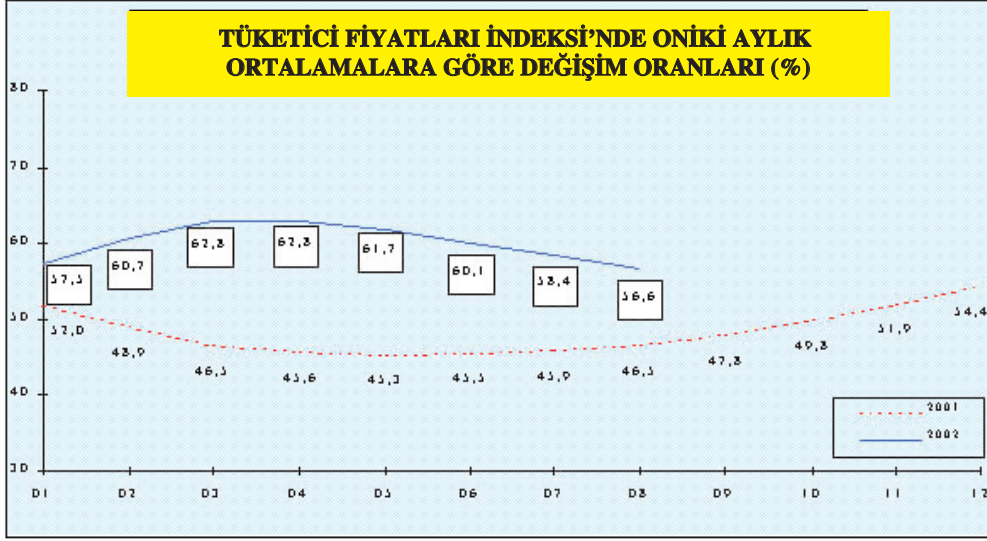

TABLO III.8.4.
TÜKETİCİ FİYATLARI (TÜFE)
(Ağustos Ayı İtibariyle, 1994 = 100)

	Bir Önceki Yılın Aralık Ayına Göre	Bir Önceki Yılın Ağustos Ayına Göre	Oniki Aylık Ortalamalara Göre
	Aralık Ayına Göre	Ağustos Ayına Göre	Ortalamalara Göre
Genel	16.1	40.2	56.6
Gıda, İçki, Tütün	5.0	44.5	64.5
Giyim ve Ayakkabı	14.3	53.2	61.2
Konut	17.2	33.9	49.0
Ev Eşyası	19.5	35.6	58.9
Sağlık	22.9	35.3	47.2
Ulaştırma	30.3	45.9	65.2
Eğlence ve Kültür	17.4	31.6	48.0
Eğitim	40.3	54.5	52.5
Lokanta, Otel	21.8	35.2	41.8
Diğer	23.4	41.3	58.6

Geçen yılın Aralık ayına göre ve son bir yıllık dönemde en yüksek fiyat artışları, Eğitim, Giyim ve Ayakkabı, Ulaştırma, gıda,içki, tütün grubu, Ev Eşyası harcamalarında meydana gelmiştir. Ağustos 2002 ayında en yüksek fiyat artışı ise, fiyat ayarlamalarının genelde sonbaharda, yıllık yapıldığı eğitim sektöründe meydana gelmiş ve bu sektörde Ağustos ayı fiyat artışı (bir önceki aya göre) yüzde 39.8 ile çok dikkat çekici boyutta gerçekleşmiştir. 2001 yılı Ağustos ayında da bu sektördeki fiyat artışı yüzde 37.3 ile yine çok yüksek düzeyde gerçekleşmişti.

TABLO III.8.5.
AYLIK VE ONİKİ AYLIK ORTALAMA FİYAT ARTIŞLARI
(1994 =100)

	TÜFE Tüketici Fiyatları Endeks 1% Değişimi		TEFE Toptan Eşya Fiyatları Endeksi % Değişimi	
	Aylık	12 Aylık Ortalama	Aylık	12 Aylık Ortalama
Ağustos 2001	2.9	46.5	3.5	46.9
Eylül 2001	5.9	47.8	5.4	49.7
Ekim 2001	6.1	49.8	6.7	53.2
Kasım 2001	4.2	51.9	4.2	57.0
Aralık 2001	3.2	54.4	4.1	61.6
Ocak 2002	5.3	57.5	4.2	66.8
Şubat 2002	1.8	60.7	2.6	72.1
Mart 2002	1.2	62.8	1.9	75.4
Nisan 2002	2.1	62.8	1.8	75.3
Mayıs 2002	0.6	61.7	0.4	73.6
Haziran 2002	0.6	60.1	1.2	71.5
Temmuz 2002	1.4	58.4	2.7	69.1
Ağustos 2002	2.2	56.6	2.1	66.3

TÜRK VERGİ SİSTEMİ

IV. TÜRK VERGİ SİSTEMİ

IV.1. Genel Bir Bakış

Türkiye’de değişik dönemlerde yapılan vergisel düzenlemeler dikkate alındığında, ekonomik tabana uygun gerçek vergilemenin Cumhuriyet dönemiyle başladığı görülmür. Osmanlı döneminden kalan vergilerin tasfiyesi ile başlayan Cumhuriyet dönemi düzenlemelerinden 1925 yılında Aşar (ondabir) Vergisinin kaldırılması modern Türk vergi sisteminin başlangıcını oluşturmuştur. Aşarın kaldırılması gelir azalmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu azalmayı telafi etmek için Kazanç Vergisi uygulamasına geçilmiştir. Gelir üzerinden alınan bu verginin yanısıra 1926 yılında Umumi İstihlak Vergisi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Ancak bu düzenlemelerden beklenen sonuçlar hasıl olmamıştır. Bunun üzerine Muamele Vergisi Kanunu çıkarılmış ve ardından ortaya çıkan 1929 ekonomik buhranının da etkisiyle vergi gelirlerini artırabilmek için yeni vergi kanunları çıkarılmıştır. Öte yandan 1939-1945 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı sıkıntıların aşılabilmesi ve savaş ortamında elde edilen haksız kazançları vergilendirmek amacıyla olağanüstü vergi uygulamasına gidilmiştir. Bu dönemde uygulamaya konulan Varlık Vergisi vergilemenin temel ilkelerini tamamen dışarıda bırakarak bir hukuk ve vergi faciasına dönüşmüş, haksız olan bu vergiyi ödeyemeyen azınlıklar Aşkale’ye sürgüne gönderilmiştir. Cumhuriyet tarihinin bu ilk olağanüstü vergi denemesi bir sosyal facia haline dönüşmüş ve onun yarattığı güven bunalımı yıllarca devam etmiş ve belki de halen etkileri görülebilmektedir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yapılan bütün bu vergi düzenlemelerinin yetersiz olduğu anlaşılmış ve kapsamlı bir reform ihtiyacı devam etmiştir. 1940’lı yılların başlarından itibaren yapılan uzun soluklu çalışmalardan sonra 1950 yılında dağınık usul hükümlerini bir araya toplayan Vergi Usul Kanunu ve gelir üzerinden alınan vergilere ilişkin olarak Gelir ve Kurumlar Vergi Kanunları yürürlüğe konulmuştur. Öte yandan Muamele Vergisi Kanunu kaldırılarak bunun yerine Gider Vergileri Kanunu ikame edilmiştir.

1960’lı yıllarda vergi kanunlarında önemli bazı değişiklikler yapılmasına karşın, 1950 reformunun temel mantığı korunmuştur. Zirai kazançların vergilendirilmesi ve servet beyanı bu dönemin önemli değişiklikleri arasında sayılabilir. Bu dönemden 1980’li yıllarından başına kadar Türk vergi sistemi görece olarak yasal değişiklik anlamında istikrarlı bir dönem yaşamıştır. Ancak vergisel sorunların olmadığı söylenebilir.

1980’li yılların başından itibaren vergi kanunlarında sık sık değişiklikler yapılmaya

başlanmıştır. Adeta yılda iki vergi kanunu çıkarma gereği var gibi bir teamül edini-
lerek ekonomik sorunların vergi kanunları ile çözüm yolu benimsenmiştir. Bu dö-
nemin en önemli düzenlemesi 1985 yılında yürürlüğe giren Katma Değer Vergisi Ka-
nunu'dur. 1950 reformundan sonra reform kavramı ile taçlandırılabilir tek vergi-
sel düzenleme bu olmuştur.

1950'li yıllardan bu yana 150'nin üzerinden vergi kanunu çıkarılmıştır. Söz konusu
kanunların hazırlığı aşamasında reform iddiası gündemden hiç düşmemiştir. Son dö-
nemlerde bu iddianın çok sık bir şekilde dile getirildiği yasal düzenleme 4369 sayı-
lı Kanun olmuştur. Ancak arkasında bıraktığı mirasa bakılırsa bunun bir reform ol-
madığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Yapılan bu değişiklikler içinde vergi düzenlemelerinde olağanüstü vergiler dönemine
dönüşü içeren düzenlemeler de bulunmaktadır. 1994 yılında ekonomik dengeyi sağ-
lamak amacıyla çıkarılan 3986 sayılı Yasa ve 1999 yılında depremin yol açtığı eko-
nomik kayıpları gidermek amacıyla çıkarılan 4481 sayılı Yasa ile ek bazı vergiler
alınmıştır. Hatta 1999 yılında çıkarılan 4481 sayılı Yasa'nın getirdiği Özel İşlem Ver-
gisi ve Özel İletişim Vergisi halen yürürlüktedir. Ve devamlı vergi olma yolunda
emin adımlarla yürümektedirler.

Türk vergi sistemi pek çok kanunu ve vergiyi içermektedir. Klasik sınıflamaya uy-
gun olarak gelir üzerinden alınan vergileri düzenleyen Gelir ve Kurumlar Vergisi
Kanunları, harcamalar üzerinden alınan vergileri düzenleyen Katma Değer Vergisi
Kanunu, Gider Vergileri Kanunu (BSMV), Akaryakıt Tüketim Vergisi Kanunu, Fi-
nansman Kanunu (taşıt alım ve ek taşıt alım vergisi), 4481 sayılı Kanun(Özel İşlem
Vergisi ve Özel İletişim Vergisi), 4306 sayılı Kanun (Eğitime Katkı Payı), servet
üzerinden alınan vergileri düzenleyen Emlak Vergisi Kanunu, Veraset ve İntikal
Vergisi Kanunu, Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunlardır. Öte yandan Damga Vergisi
Kanunu, Harçlar Kanunu, Değerli Kağıtlar Kanunu gibi diğer vergi, resim ve harç
kanunları ile Belediye Gelirleri Kanunu da halen sistemin parçalarını oluşturmaktadı-
r. Bunlara ilave olarak Vergi Usul Kanunu ve Amme Alacaklarının Tahsil Usulü
Hakkında Kanun'da usul hükümlerini içeren kanunlar sisteminin diğer önemli ayak-
larını oluşturmaktadır.

***Ancak özellikle 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'yla harcama vergileri
konusundaki dağınıklık kısmen ortadan kaldırılmıştır. Hem harcama vergilerinin
basitleştirilmesi hem de AB uyum süreci açısından söz konusu Yasa'nın çıkarıl-
ması oldukça yerinde olmuştur. Bu şekilde Türkiye ÖTV Kanunu'yla özel tüke-
tim vergilemesi konusunda kapsamlı ve yeknesak bir yasal düzenleme yaparak,
mükellefiyet ve mükellef sayısını azaltarak, malları kullanım yerlerine göre vergi-***

lendirerek yönetimde etkinliği ve uygulamada basitliği sağlayarak vergi mükellefiyetini ve yükünü şeffaflaştırmıştır. Bununla birlikte Katma Değer Vergisi'nin %26-%40 oranlarına tabi listelerinin ÖTV kapsamına alınması; kolalı gazozların, tütün ve alkollü içki listesine ilave ederek vergilendirilmesi; fon ve pay uygulamaları kaldırılmış görünse de paylaşım esasının devam ettirilmesi bu reformu gölgeleyen unsurlar olmuştur.

Yukarıda bir vesileyle ifade edildiği üzere 1950'li yıllardan bu güne kadar vergi kanunlarında değişiklikler yapan 150'nin üzerinde kanun çıkarılmıştır. Ve bunların çoğu da reform iddiasıyla çıkarılmıştır. Ancak özellikle kamu finansmanı dengelerine bakıldığında söz konusu değişiklikler sonucunda istenen sonuçların alınmadığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Yönetmek harcamakla olur ilkesinden hareketle son 20 yıldır "vergi alma-borç al" anlayışı hakim olmuştur. Çıkarılan vergi kanunları da "vergi harcamaları" yoluyla bu sisteme sürekli destek sağlamıştır. Bu şekilde her geçen yıl artarak devam eden borçlanma gereği ve yaşanan siyasal belirsizliklerle artan borçlanma maliyetleri trendi ülkeyi duvara dayamıştır.

Bu noktada öteden beri vergi ile ilgili çevrelerin dile getirdiği gibi kamu harcamalarının gerçek finansman kaynağı olan vergiye dönüş zamanı gelmiş ve geçmektedir. Dolayısıyla ülkemiz içinde bulunduğu şartların getirdiği zorunlulukların yanı sıra sistemin aksamasının da etkisiyle ciddi bir vergi reformu ihtiyacı içindedir. Bu reformun toplumun tüm kesimlerinin katkıları alınarak yapılması başarı için zorunludur. Yaşadığımız tecrübeler bunu yeterince ortaya koymuştur.

TÜRMOB olarak biz vergi sistemimizi yakından izliyoruz, ortaya çıkan sorunlarla ilgili eleştiriler yapıyoruz ve çözümler öneriyoruz. Konumuz gereği, sorunlara hem mükellefler, hem de devlet açısından bakıyoruz. Bu nedenle ciddi bir vergi reformu ihtiyacının ortada olduğu bu gün görüşlerimizi kamuoyu ile paylaşmayı bir görev sayıyoruz. Uygulanabilir, gerçekçi önerilerin uygulamacılardan geldiği yönündeki genel kabul görmüş ilkeyi esas alarak TÜRMOB olarak yapılacak bir vergi reformunda dikkate alınması gereken önerilerimizi ortaya koyuyoruz.

IV.2. ÖNERİLER

- **4369 sayılı Yasa'dan önceki Gelir Vergisi Kanunu'nda yer alan kaynak esasına dayalı gelir tanımı aynen korunmalıdır.** Zira 1950 yılında yapılan reformla getirilen temel kanunlar Kıta Avrupa'sı hukuk sisteminin kendi içinde taşıdığı bir bütüncül mantığa sahiptir. Sistemin usulü Kara Avrupası'ndan, gelirin tanımı ise Anglo-Sakson bir anlayışla düzenlendiği zaman yasalar arasında kan uyuşmazlığı ortaya çıkmaktadır. Bunu uygulamada gidermek ve idare ile mükellef arasındaki uyuşmazlıkları önlemek mümkün olmamaktadır. Sorun gelirin tanımında değil, başka yerdedir. Tanım değişikliği ile sonuç almak mümkün değildir. Yaşadığımız 4369 sayılı Yasa tecrübesi bunu ispatlamıştır. **Ancak 4444 sayılı Yasa'yla askıya alınan ve 1 Ocak 2003 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan Gelir Vergisi Kanunu'nun 1, 2, 80, 82 ve mali miladı düzenleyen hükümleri konusunda henüz hiçbir değişiklik yapılmış değildir. Bu konularda kamuoyunda var olan tedirginlik devam ettiği gibi gittikçe de artmaktadır. Görünen o ki, önümüzdeki kısa vadede bu değişikliklerin yapılması olasıdır da oldukça düşüktür.**
- **Vergi sisteminde bulunan vergi muafiyet ve istisnaları ülkemizin içinde bulunduğu şartlar, ekonominin gerekleri ve kamu finansman ihtiyaçları dikkate alınarak yeniden değerlendirilmelidir.** Örneğin ücretlilere uygulanan özel indirimin sınırları genişletilmeli, gayrimenkul sermaye iradı istisnası biraz genişletilerek %25 olan götürü gider tamamen kaldırılmalıdır.
- **Türk vergi sisteminde yavaş yavaş bir faciaya dönüşen adı kadar basit olmayan basit usul kesinlikle kaldırılarak söz konusu mükellefler gerçek usulde vergilendirilmelidir.** Zira basit usul yerine ikame edildiği götürü usulden daha az vergi hasılası sağlamaktadır. Buna ek olarak basit usul kayıt dışı ekonomiyi besleyen bir mekanizmaya dönüşmüştür. Sahte ve muhteviyatı itibarıyla belge yatağına dönüşme eğiliminde olan basit usulün kaldırılması ve bu kamburun sistemin sırtından alınması zorunludur. Bu noktadan olmak üzere gerekirse söz konusu mükelleflerin, gerçek usulde tespit edilen kazançlarının 5 yıl süreyle yarısı matrah olarak esas alınabilir. TÜRMOB olarak biz bu şekilde gerçek usule geçirilecek basit usuldeki mükelleflerin kayıtlarını normal ücretin yarısına tutmaya hazırız.
- 1999 yılında yaşanan Marmara depremi ve son olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik olarak yaşanan terörist eylemler sigorta sektörünün önemini hem sektör açısından hem de bireyler açısından ortaya koymuştur. Bu gerçeklerden hareketle ücretler ve diğer gelirlerin vergiye tabi tutarlarının hesaplan-

masında indirim olarak dikkate alınacak *şahıs sigorta primleri ve diğer sigorta primlerinin indirim oranları yükseltilmeli ve kapsamı genişletilmelidir*. Bu şekilde sigorta sektörünün güçlenmesi ve bu yolla vergi gelirlerinin artırılması beklenebilecektir. Bu konuda çıkarılan yasa ve Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılan değişiklikler ihtiyacı karşılamaktan oldukça uzaktır.

- 1985 yılında uygulamaya konulan Katma Değer Vergisi'nin uygulamasına destek olmak ve belge düzeninin oturtulması amacıyla getirilen vergi iadesi sistemi daha sonra kapsam olarak daraltıldı ve ücretleri gerçek usulde tespit edilen mükellefler açısından yıllık hale getirildi. Oysa ki, bu gün kayıt dışı ekonominin boyutları ve belge sisteminin zafiyetleri hala devam etmektedir. Vergi iadesinin maliyeti her zaman hasılatının altındadır. Kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına almak belge düzeninin oturmasına bağlıdır. ***Bu gerçek dikkate alınarak vergi iadesi sistemi yeniden aylık hale getirilmeli; kapsamı genişletilmelidir***. Böylece kayıt ve belge düzenine düşük bir maliyetle güç kazandırılmış olacaktır.
- **Vergi sisteminde bulunan ve işleme olasılığı bulunmayan ayrıca pek çok soruna neden olan otokontrol mekanizmaları yeniden gözden geçirilmelidir**. Örneğin emsal kira bedeli esaslı, talih oyunları salonlarından elde edilen kazançlarda asgari vergi gibi, müesseseler günümüz ekonomik koşullarına uygun olarak yeniden gözden geçirilmelidir.
- ***İki yıllık bir süre ile geri getirilen ve öteden beri vergi sistemimizde sıkıntılar yaratan ve bu yıl uygulama süresi sona eren hayat standardı esasının uygulama süresi bir daha kesinlikle uzatılmamalı ve vergi gündeminden çıkarılmalıdır***. Zira hayat standardı esaslı gelirin gerçekliği ilkesi ve vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı amacına tamamen aykırıdır. Ayrıca kendi içinde barındırdığı izah uygulaması yoluyla da zaten zaman içinde yavaş yavaş işlemez hale gelmiştir.
- ***Yukarıdaki tespitlere bağlı olarak tüm modern vergi sistemlerinde olduğu gibi mutlaka gelir ve servet çözümleri ile harcama düzeyi arasında bağ oluşturan bir otokontrol mekanizması ihdas edilmelidir***. Bu noktadan olmak üzere; Anayasamızın 73. maddesinin öngördüğü gibi verginin yasallığı, gelirin gerçekliği, mali güce göre vergilendirme ilkeleri ile verginin adaletli ve dengeli dağılımına hizmet eden ve tam açıklama ve kanıtlama hakkı tanıyan, fiktif kazançları vergilemeyen, geçmişe yürümeyen, sınırları ve kapsamı yasa ile belirlenmiş, geçmişe yönelik hesap sormayan ve mükellefin sisteme güvenini yeniden tesis edecek hukuki ve teknik çerçevesi çok iyi belirlenmiş açık ve net bir servet beyanı uygulamasına mutlaka geçilmelidir. Yani herkese hukuki zemin-

de olmak kaydıyla ve yukarıda dile getirdiğimiz ilkeler ve amaçlar ve teknik çerçeve içinde "nereden buldun" denilebilmelidir. Bu şekilde ekonominin işleyişi içinde ortaya çıkan her türlü servet artışları, bu meyanda kentsel rantlar, diğer bu türden kazançların tamamı vergilenmiş olacaktır. Söz konusu ilkeler ve geçmiş uygulama tecrübesi dikkate alınarak etkin, işlerliği olan ve kamu vicdanında da kabul gören bir otokontrol mekanizması oluşturma imkanı vardır. ***Bu konuda kısmi bir özellik taşıyan 4761 sayılı Yasa'yla yapılan düzenleme yetersiz ve yukarıda izah edilen bütünlükten uzaktır. Zira söz konusu yasa sadece yeni kurulacak ve var olan sermaye şirketlerine sermaye olarak konulacak yeni kaynaklar açısından ve sadece vergisel açıdan güvence getiren bir kapsamla sınırlıdır. Oysa ki kayguların bununla sınırlı olmadığı ve yepyeni bir sayfa açılması ve tam bir hukuki güvence gerektiği açıktır.***

- ***Yukarıdaki önerilerin sağlıklı ve adil işlemesi ve anayasal ilkeler ile vergilemenin temel ilkelerinin hayata geçirilebilmesi için mutlaka genel yeniden değerlendirme (enflasyon muhasebesi) getirilmelidir.*** Gelir ve kurumlar vergisi sistemlerinde ülkemizde yaşanan yüksek enflasyon nedeniyle ortaya çıkan aşınmaları giderecek yeterli düzeltme mekanizmalarının yokluğu sermayenin vergilendirilmesine neden olmaktadır. Yüksek oranlı enflasyon, işletmelerin düzenlediği mali tabloları tahrip ederek gerçeği yansıtmaktan uzaklaştırmakta, ekonomik gelişmeyi engelleyici bir fonksiyon ifa etmekte, vergi adaletini zedelemekte ve ayrıca vergi kaçığı ve kaçakçılığının da temel sebeplerinden biri haline gelmektedir. Enflasyon ekonomik olayları ölçmedeki sistemi bozduğu için, muhasebenin bütün kalemlerini etkilemektedir. Bu güne kadar vergi kanunlarında enflasyon ile ilgili olarak getirilen mekanizmalar, olaya bütünsel bir yaklaşım getirmediğinden, enflasyonun mali tablolar üzerindeki olumsuz etkisini bertaraf etmekten uzak kalmıştır. Vergi kanunlarında yer alan, kısmi düzeltme mekanizmaları, bilanço içeriğine göre bazen vergi mükellefi aleyhine, bazen de Vergi İdaresi aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Bilanço yapısı itibarıyla, öz kaynakları ile dönen varlıklarını (kasa, banka, stok, alacak) finanse eden işletmelerde, fiktif karlar oluşmakta, bu karlar üzerinden ödenen vergiler işletme sermayesini açık bir şekilde aşındırmaktadır. Bu durum mükellefler tarafından vergi kaçakçılığının haklı gerekçesi olarak algılanmaktadır. Buna karşılık, krediler ile sabit kıymetlerini finanse eden işletmelerde ise, vergiye tabi karlar, olması gerekenin altında çıkmakta, vergi kayıpları doğmaktadır. Bu durumu önlemek amacıyla getirilen finansman gideri kısıtlaması, bu sorunu gidermediği gibi, kredilerin işletme sermayesine bağlı olması hallerinde, haksız matrah yükselmelerine neden olmaktadır. Ekonomik sonuçları itibarıyla yüksek oranlı enflasyon, işletmeleri özsermaye ile çalışmaktan uzaklaştırmakta, işletmeler ya

yüksek maliyetli yabancı kaynağa yönelmekte, ya da sermayelerini işletme dışına kayıt dışı olarak aktarmanın yeni yollarını bulmaktadırlar. Bu nedenle sermayenin dolaylı yollardan işletmelere kredi olarak konulması gibi uygulamalarda sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Hatta Türkiye'den yurt dışına sermaye çıkışına da neden olmaktadır. Bu durumlar ise, ülke ekonomisi açısından yasal sermaye birikimini engellediği gibi verimliliğinde düşmesine de neden olmaktadır. Genel yeniden değerlendirme enflasyonun mali tablolar üzerindeki olumsuz etkilerinin bertaraf edilmesi, vergi adaletinin sağlanması bakımından da önem taşımaktadır. Ödeme ve ölçme aracı olan paranın cari satın alma gücünün esas alınması suretiyle düzenlenmemiş olan mali tablolara göre vergi alınması, verginin yanlış, haksız ve adaletsiz olarak nitelendirilmesinin en önemli nedenidir. Cari satınalma gücüne göre düzenlenmemiş mali tablolara göre alınacak verginin, "mali güce göre vergi ödeme" Anayasal ilkesi ile izah edilebilir bir tarafı olamaz.

- **Üniter vergi sistemine geçilmelidir.** Daha önce ortaya konulan öneriler gerçek bir üniter vergi sistemini zorunlu kılmaktadır. Bu gerçekten hareketle ücret gelirleri hariç olmak üzere kaynağı ve tutarı ne olursa olsun her türlü gelir toplanarak beyan edilmelidir. Yani Gelir Vergisi Kanunu'nun toplama ve beyan ile ilgili hükümleri yeniden düzenlenerek üniter bir vergi sistemi oluşturulmalıdır. Zira bu günkü toplama ve beyan sistemi pek çok geliri beyan dışı bıraktığı gibi, getirdiği maktu hadlerle ilgili sınırlamalar yoluyla da adaletsiz sonuçlar doğuran vergi yükleri ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda Anayasamızın öngördüğü mali güce göre vergilendirme ilkesi ve verginin adaletli ve dengeli dağılımı amacıyla çelişmektedir.
- **Ücretlilerin düşük oranlı bir vergi tarifesine göre -daha düşük oranlı ve daha yüksekli dilimli- vergilendirilmesi esası getirilmelidir.** Zira ücretlinin amortismanı ve gideri yoktur. Ayrıca enflasyonunun peşinden sürüklenen gelir artışları söz konusudur. Öte yandan vergisi tevkif yoluyla enflasyona karşı değer yitirmeden ödenmektedir. Bununla birlikte ücretli kesim ülkemizde sosyal devlet olmanın gereği olarak en çok korunmaya gereksinim duyulan kesimi oluşturmaktadır. Bu nedenlerle %10'dan başlayan ve yüksek dilimli bir tarife içinde vergilendirilmeleri verginin adaletli ve dengeli dağılımı Anayasal amacına ve sosyal devlet olma gereklerine daha uygun olacaktır.
- **Halen yürürlükte bulunan harcama üzerinden alınan vergi kanunları ile gelir üzerinden alınan vergi kanunları arasındaki uyumsuzlukların giderilmesi gerekir.** Harcama vergileri kanunları ile gelir üzerinden alınan vergi kanun-

larının odaklandığı noktalar farklıdır. Bu açıdan pek çok uyumsuzluk ortaya çıkabiliyor. Örneğin Gelir Vergisi Kanunu'na serbest meslek kazancının elde edilmesi, yani vergiyi doğuran olay tahsilat esasına bağlanmıştır. Oysa Katma Değer Vergisi Kanunu'nda vergi doğuran olay hizmetin ifasına bağlanmıştır. Hizmetin ifası ile tahsilatın aynı dönemde olması halinde sorun ortaya çıkmamaktadır. Ancak, hizmetin ifası ile tahsilatın farklı dönemlerde olması halinde sorun oluşmaktadır. Keza şüpheli alacak karşılığı uygulaması, vadeli çeklerin reeskontu, aynı bağış ve yardımlara ilişkin katma değer vergisinin akıbeti, özel kanunlarda yer alan aynı bağış ve yardımlara ilişkin yüklenilen katma değer vergisinin durumu gibi daha pek konu sayılabilir. Bunlar ve benzeri uyumsuzlukların tespiti ve giderilmesi gerekmektedir.

- ***Vergi ceza sistemi yeniden oluşturulmalıdır. Vergi ziyayı ve suçla orantılı, kendi içinde hiyerarşik bir yapısı ve isimlendirilmesi bulunan, basit, uygulanabilir, ucu açık olmayan ve kamu vicdanında kabul gören ve caydırıcı etkileri idari süreçlerle kesilmeyen bir vergi ceza sistemi oluşturulmalıdır.*** 4369 sayılı Kanunla Vergi Usul Kanunu'nda vergi cezalarıyla ilgili kapsamlı ve önemli değişiklikler yapılmış, ceza sistemine vergi ziyayı cezası adıyla gecikme faizine endekli bir ceza uygulaması getirilmiştir. Basitlik, açıklık, caydırıcılık ve uygulanabilirlik adına getirilen bu ceza sisteminin umulan yararı ve sonucu sağlamadığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yukarıdaki özellikleri taşıyan bir ceza sisteminin uzlaşma müessesesiyle birlikte ve uyumlu yeniden oluşturulması gerekmektedir. Buna ilave olarak Anayasa Mahkemesi ceza sisteminde yer alan bazı hükümleri iptal etmeye başlamıştır. Yüce Mahkeme'nin gündeminde bulunan bu konularla ilgili davalar dikkate alındığında iptal sürecinin devamı da beklenebilir.
- Globalleşme ile birlikte uluslararası sınırlar ortadan kalkmaya başladı. Ülkeler arası ticaretin artması ile finans piyasaları birbirine entegre oldu. Bu durum döviz kurlarının ve dolayısıyla da çapraz kurlar ile kur farklarının sürekli olarak değişmesi sonucunu beraberinde getiriyor. Döviz bazlı işlemlerin kur ve faiz oranlarının dalgalanmaya tabi olması, işletmelerin geleceğe yönelik stratejilerinde belirsizlik yaratarak riski artırıyor. Bunun sonucunda söz konusu riskleri azaltmak amacıyla çeşitli finansal araçlar geliştirilmiştir. Bunların başında; finansal kiralama (leasing), factoring, forfaiting, bartering, forward ve swap işlemleri gibi enstrümanlar gelmektedir. ***Halen yürürlükte bulunan vergi sistemimiz ekonomik olaylar ve gelişmeler karşısında yeterli esnekliğe sahip değildir. Ekonomide yaşanan gelişme sonucunda ortaya çıkan ve Vergi Kanunları içerisindeki yeri tartışmalı olan finansal enstrümanlarla ilgili tereddütleri ortadan kaldıracak şekilde düzenlemeler yapılmalıdır.***

- E-Ticaret ve elektronik ortamda yapılan diğer işlemlerin vergi hukuku açısından sağlam bir zemine oturmadığı açıktır. ***Uluslararası hukuk kuralları da dikkate alınarak vergi kanunlarında e-ticaret ile ilgili gerekli düzenlemeler yapılmalı ve vergi kanunları bu sürecin engeli olmaktan çıkarılmalıdır.***
- Vergi kanunlarında yer alan teşvik, koruma, indirim ve istisnalar yeniden gözden geçirilerek selektif, etkin, basit, açık ve uygulanabilir bir yapı oluşturulmalıdır. Bu cümleden olmak üzere, Türkiye'deki serbest bölge uygulaması beklenen amaçları gerçekleştirememiş ve Türkiye ile serbest bölgeler arasında yapılan ticaret toplam ticaret hacminin %80'ine ulaşmıştır. Öte yandan serbest bölge uygulaması Türkiye'de haksız bir şekilde vergiden kaçınmanın hatta vergi kaçırmanın popüler bir aracı haline gelmiştir. Bu durum mükellefler arasında da eşitsizliğe yol açmaktadır. Şöyle ki; serbest bölge bulunan yörelerdeki bir kısım mükellefler bu imkandan yararlanırken, diğerleri ve bölge bulunmayan yörelerdeki mükellefler bu imkandan yararlanamayarak haksız ve eşit olmayan bir rekabet süreci ile karşı karşıya kalmaktadırlar. ***Avrupa Birliği tarafından da vergisel rekabeti bozucu uygulamalar olarak tanımlanan ve kabul edilen serbest bölge uygulamasına son verilmelidir.***
- 4684 sayılı yasa ile çeşitli vergi kanunlarında değişiklik yapmak suretiyle devir ve bölünme işlemleri vergi dışı bırakılmıştır. Hatta devir alan kurumlara devir olan veya bölünen kurumların birikmiş zararlarını mahsup etme hakkı tanınarak devir ve bölünme işlemlerine "vergi teşviği" bile sağlanmıştır. Birleşme, devir ve bölünme kararları vergisel olaylardan bağımsız olarak ortaya çıkan, tamamen ekonomik gerekçelere dayanan kararlardır. Ancak ekonomideki verimliliği ve istihdamı artırmak gerekçesi ile vergi kanunlarının bu işlemleri engelleyici rol oynamaması amacıyla bu işlemler vergi dışı tutulabilir. Dolayısıyla bu işlemlerin vergi dışı tutulmasının bir ekonomik gerekçesi vardır. Ancak örneğin getirilen zarar indirimi müessesesinin bu paralelde bir ekonomik gerekçesi mevcut değildir. Dolayısıyla beklenen amaçları gerçekleştirebilmek için yapılan düzenlemelerin mutlaka bir ekonomik gerekçesi olmalıdır. Yoksa bu işlemler sonucunda ne verimlilik ne de pazar payı artacak sadece vergisel bir avantaj elde edilecektir. ***Bu özel düzenlemeye ilave olarak Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunlarında yer alan kurumlaşmayı teşvik edici müesseseler ile devir, birleşme ve bölünme ve tasfiye hükümlerinin gözden geçirilerek birbirleriyle, diğer vergi kanunlarıyla ve özellikle Türk Ticaret Kanunu ile uyumlu ve sorun yaratmayan mekanizmalar haline getirilmelidir.***
- Yurt dışı inşaat ve müteahhitlik hizmetleri Türk ekonomisi açısından çok önem-

li bir sektör haline gelmiştir. Bugün itibariyle yurt dışında söz konusu sektördeki taahhüt tutarı yaklaşık 45 milyar dolarlar mertebesine ulaşmıştır. Ancak bu sektörün vergilendirilmesi, vergi tekniği açısından tam bir mayın tarlasıdır. Bu güne kadar yapılan geçici düzenlemelerle sürekli bir şekilde bu sektör vergi dışında bırakılmıştır. Ancak bu istisna uygulaması dahi kendi içinde önemli sorunlara neden olmaktadır. Hatta bu konuda vergi uzmanları çözüm üretme yerine sürekli olarak ortaya çıkan sorunları saymakla meşguldür. Bunun nedeni de doğaldır. Zira bu tür firmaların merkezleri ile faaliyet alanları farklı ülkelerin hakimiyet sınırları içerisinde. Ortada tek firma tek faaliyet ama vergilendirme yetkisine sahip iki ülke bulunmaktadır. Bu arada iş yapılan yer ile merkez arasında sürekli makine parkı, inşaat malzemesi, nakit akışı gibi hareketler olmaktadır. İki vergileme yetkisi çakışınca sorunlar kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. ***Yurt dışı inşaat ve müteahhitlik hizmetleriyle ilgili vergisel düzenlemelerin, sektörün önemi ve döviz kazandırma potansiyeli de dikkate alınarak çözüme kavuşturulması gereklidir.*** Buna paralel olarak tam mükellefiyet kapsamında yurt dışında elde edilen kazançların vergilendirilme süreci mutlaka gözden geçirilmeli ve Avrupa Birliği mevzuatıyla uyum düzenlemeleri yapılmalıdır.

- ***Yap-İşlet-Devret ve Yap-İşlet modelleri çerçevesinde yapılmakta olan işler konusunda vergi kanunlarındaki düzenlemeler ihtiyacı karşılamaktan uzaktır.*** Özellikle enerji sektöründe bu kapsamda yapılması öngörülen yatırımların tutarı ve önemi ciddi boyutlardadır. Yapılan Anayasa değişiklikleri sonucu getirilen ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri için de geçerli olacağı kabul edilen uluslararası tahkimden sonra, bu konularda mutlaka düzenleme yapılması zorunlu hale gelmiştir. Öte yandan bu alanın önemi Hazine'nin verdiği garantiler de dikkate alındığında da gittikçe artmaktadır. Bunlara ilave olarak, vergi sistemimizde gayri maddi hakların vergilendirilmesi ile ilgili düzenlemelerin günümüz ekonomik şartlarına uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Halen yürürlükte bulunan düzenlemelerin ihtiyacı karşılayamadığı, GSM lisans devirleri ve elektrik üretim ve dağıtım tesislerinin işletme haklarının devri aşamalarında net bir şekilde ortaya çıkmıştır.
- ***Olağanüstü vergilerden kaçınılmalıdır.*** Ekonomide yaşanan sıkıntılar gerekçe gösterilerek geçici bir süre için getirilen vergiler kalıcı hale gelmektedir. Aynı zamanda geçici maddelerle süreli olarak getirilen istisnaların süreleri uzatılarak istisnalar kalıcı hale getirilmektedir. Örneğin 1994 yılında çıkarılan 3986 sayılı Yasa, 1999 yılında çıkarılan 4481 sayılı Yasa ile olağanüstü vergiler getirilmiştir. Yine 4306 sayılı Yasa ile eğitime katkı payı uygulaması getirilmiştir. Söz ko-

nusu yasalardan son ikisi ile getirilen Özel İşlem Vergisi, Özel İletişim Vergisi ve Eğitime Katkı Payı uygulamaları kalıcı olma istidadı göstermektedir. Bunlar kesinlikle kaldırılmalıdır. Vergi sistemi bir yamalı bohça olmaktan çıkarılmalıdır.

- ***Niteliği aynı olan hizmetler aynı şekilde, farklı olan hizmetler ise farklı şekilde vergilendirilmelidir. Bu eşitlik ilkesinin olmazsa olmaz kuralıdır.*** Son dönemlerde yaşanan bazı uygulamalar bu tespitin ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. GSM telefonlarıyla yapılan haberleşme hizmetlerinden %25 özel iletişim vergisi ve %18 katma değer vergisi olmak üzere toplam %43 oranından dolayı vergi alınmaktadır. Akabinde sabit telefonlarla yapılan haberleşme hizmetlerine uygulanan katma değer vergisi oranı %26'ya çıkarılmıştır. Bu uygulama Danıştay'ın yürütmeyi durdurma kararı ile ortadan kaldırılmıştır. Yani %43 oranında yüksek bir vergi yükü emsal alınarak, olmaması gereken durum esas alınarak eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Her alanda olduğu gibi vergi uygulamalarında da sui misal emsal teşkil etmez. Bu tür uygulamalardan özenle kaçınılmalıdır.
- ***Yeni çıkarılan vergi kanunları, yasalaştığı dönemi takip eden hesap dönemi başında itibaren yürürlüğe konulmalıdır.*** Cari hesap dönemi içinde çıkarılan vergi yasalarının cari döneme uygulanması, hesap döneminin kapanmadığı, verginin henüz tahakkuk etmediği gerekçeleriyle Anayasa Mahkemesi kararlarında gerçek olmayan geriye yürüme olarak tanımlanmakta ve dolayısıyla geçerli kabul edilmektedir. İctihat böyle olmasına karşın, cari hesap döneminde çıkarılan vergi kanunları takip eden hesap döneminden itibaren yürürlüğe konulmalıdır. Zira günümüz ekonomik şartları ve gerekleri işletmeleri bütçeleme tekniklerini kullanmaya, proforma nakit akış tablolarını çıkarmaya, sonraki yıl planlarını inceden inceye düşünülerek uygulamaya koymaya zorlamaktadır. Cari hesap dönemi içinde çıkarılan ve çoğu zaman yeni mali kaynak çıkışına neden olan öngörülemeyen vergi kanunları söz konusu plan ve programları alt üst etmektedir. Bir vergi sisteminin veya vergi idaresinin düşünmesi gereken ilk ve en önemli konu velinimeti olan mükellefi yaşatabilmektir. Bunun yolu ise söz konusu mükelleflerin daha az yabancı kaynak ve daha çok öz kaynakla işlerini çevirebilmeleri ve işletme sermayelerinin erimemesidir. Yeni ve öngörülemeyen mali kaynak çıkışı, mutlaka yeni kaynak arayışını ve doğal olarak yeni gider veya maliyetleri beraberinde getirecektir. Bunun önüne geçmek için yeni çıkarılan vergi kanunları, yasalaştığı dönemi takip eden hesap döneminden itibaren yürürlüğe konulmalıdır.

- ***Kayıt dışı veya diğer bir ifade ile vergi dışı ekonomi ile uzun soluklu, etkin ve tutarlı bir mücadele başlatılarak kayıt altına alınmalıdır.*** Bu noktadan olmak üzere, hamiline yazılı ekonomiden ***nama yazılı ekonomiye geçilmelidir.*** Yani Türk Ticaret Kanunu, Borçlar Kanunu, Çekle Ödemelerin Düzenlenmesi Hakkında Kanun ve İcra İflas Kanunu, sermaye piyasası mevzuatı, bankalar mevzuatı, dış ticaret mevzuatından başlayarak özel hukukun tüm alanlarında kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına almak için gerekli düzenlemeler yapılmalı; buna uygun olarak Vergi Usul Kanunu'nun belgeleri ve kayıtları düzenleyen hükümleri yeniden düzenlenmeli; nakit ödemeleri sınırlandıran diğer gerekli önlemler alınmalıdır. Kayıtların manyetik ortamda tutulması, muhafazası ve ibrazı ile yine manyetik ortamda belge düzenlenmesini zorunlu hale getiren gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. ***Vergi kimlik numarası uygulaması vatandaşlık numarası haline getirilmelidir veya Maliye Bakanlığı MERNİS projesiyle hayata geçmeye başlayan vatandaşlık kimlik numarasını vergi kimlik numarası olarak kabul temeli ve uygulamaya koymalıdır.*** Aynı zamanda vatandaşlık kimlik numarasının sosyal güvenlik kurumlarında da geçerli hale getirilmesi sağlanmalıdır. Keza vergi kimlik numarası veya vatandaşlık kimlik numarası olmadan tutarı ne olursa mali kurumlarda ve diğer ilgili kamu kurumlarında hiç bir işlem yapılmaması esas haline getirilmelidir.
- ***Vergi oranları içinde yaşanılabilir bir vergi sistemi yaratacak düzeye indirilmeli, diğer parafiskal yükler kademeli olarak azaltılmalıdır.*** Daha önce dile getirdiğimiz öneriler dikkate alındığında gerekli vergi hasılasını sağlayan bir sistem dizayn edilmiş olacaktır. Bu tespitten hareketle, vergi oranları kademeli olarak indirilmelidir. Karmaşık ve sonucu aynı noktaya çıkan tali vergiler asıllarına dahil edilmelidir. Yani fon payı gibi tali vergiler mutlaka kaldırılmalıdır. ***Vergi oranları farklılaştırmalarından kaçınılmalı ve vergi oranlarının farklılaştırılmasının kayıt dışı ekonomiyi besleyen mekanizmalar olmasına izin verilmemelidir.*** Çok oranlı katma değer vergisi uygulamaları salt fiskal kaygılarla çözüm olarak ortaya konulmaktadır. Bu konuda izlenecek temel kriter Avrupa Birliği normlarıdır. Bu noktadan olmak üzere, vergi sisteminin gelir üzerinden alınan vergilere geri dönmesi gerekmektedir. Zira harcamalar üzerinden alınan vergiler ödeme gücü ilkesini dikkate almadığı için adil olmaktan uzaktır. Oysa Anayasamızın 73. maddesi, vergi yükünün adil ve dengeli dağılımını genelde maliye politikasının ve özelde ise vergi politikasının temel amacı olarak kabul etmektedir. Bu amaç ise ancak, gelir üzerinden alınan vergilerle sağlanabilir. Harcamalar üzerinden alınan vergileri asli vergi haline getirmek, her defasında çözümü vergi oranlarının yükseltilmesinde bulan bir anlayış aynı zamanda kayıt dışı ekonomiyi teşvik eden ve sahte ve muhteviyatı belge kullanı-

mını artırarak iki yönlü matrah aşınmasına yol açan bir mekanizma oluşturmaktadır. **Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması konusunda kamuoyu aydınlatılmalı ve sorun ülke sorunu kabul edilerek toplumun tüm kesimlerinin etkin desteği sağlanmalıdır.** Vergi tanımı gereği toplumsal uzlaşması yasal zeminde sağlayan bir olgudur. Dolayısıyla temel sorunları sadece siyasi ve idari kadroların meselesi olmaktan çıkarmak gerekir. Başarı için bu şarttır. Toplumun tüm kesimlerinin görüşü, desteği ve katılımı esas alınarak bu mücadele yapılmalı ve özellikle kamuoyu ikna edilmelidir. Aksi takdirde başarılı olunamayacağı yaşanan tecrübelerle ispatlanmıştır. Yapılan düzenlemeler ve verilen müca-deleler toplumun tüm kesimlerinin desteğinden yoksun olduğunda veya kamu vicdanında kabul görmediğinde ortaya çıkan sonuçlar konusunda Türkiye sos-yolojik olarak eşine az rastlanır bir laboratuardır. Bu tür sorunların çözümü bireysel gölge kahramanlarla mümkün değildir.

- Kayıtdışılıkla mücadele açısından yapılan tüm harcamalar vergi matrahından düşülebilmelidir. Vergiye karşı oluşan direnci kırabilmek için vasıtalı vergi oranları düşürülmeli, yatırım indiriminde stopaj kaldırılmalı ve Geçici Kurumlar Vergisi oranı %15'e indirilmelidir.
- **Özerk, etkin, motivasyonu yüksek, olayları geriden takip etmeyen, vergi sistemine hakim, beşeri sermayesi üst düzeyde olan ve maddi anlamda da tatmin edilmiş bir vergi idaresi oluşturulmalıdır.** Klasikleşmiş bir söz vardır. Çok iyi kanunlar kötü uygulamacıların elinde istenen sonuçları aldırılmayabilir ama nispeten kötü kanunlarla bile iyi uygulama yapıldığında istenen sonuçlar alınabilir. Bu güne kadar reform iddiasıyla pek çok vergi yasası çıkarılmıştır. Ancak hiç birinden beklenen sonuç hasıl olmamıştır. Vergi ciddi bir iştir ve adil uygulama gerektirir. Vergi kanunlarını uygulayacak idare unutulmuş sonuç alınmaz. Yukarıda öngördüğümüz yeni vergi sistemi, uzmanlığı tartışma konusu olmayan, etkinliğinden kuşku duyulmayan, adil olduğuna inanılan, personelinin birikimi ve motivasyonu üst düzeyde ve ücret ve diğer özlük hakları açısından tatmin edilmiş, her türlü çürüme ve erozyondan korunmuş bir vergi idaresini gerektirmektedir. Bu yapılmadığı takdirde hiç bir yasal düzenleme ile sonuç alınamayacağı 50 yıllık sürede çıkarılan 140'ı aşkın vergi kanunu ile ispatlanmıştır. Vergi dairesini yok sayarak vergi alınmaz.
- **Vergi denetiminin etkinliğini artırmak amacıyla mali müşavirlik kurumundan etkin bir şekilde yararlanılmalıdır.** Vergi beyannamelerinin, 3568 sayılı Yasa'ya göre TÜRMOB'dan ruhsat almış SM, SMMM'lerin ön denetiminden sonra imzalaması ve YMM'lerin tasdiki etkin ve kararlı bir şekilde uygulan-

malıdır. Söz konusu meslek yasaının eksiklikleri tamamlanmak üzere, TBMM gündeminde bulunan kanun teklifi yasalaştığı ve Maliye Bakanlığı kendisine verilen yetkileri tam olarak kullandığı takdirde vergi kayıp ve kaçığı ile daha etkin bir mücadele olanağı doğacaktır. Etkin vergi idaresi ile etkin bir müşavirlik kurumunun işbirliği sağlıklı bir vergi sistemi için zorunludur.

VERGİ İSTATİSTİK TABLOLARI

**GERÇEK USULDE VERGİLENDİRİLEN GELİR VERGİSİ
MÜKELLEFLERİNİN 2001 YILI ARALIK SONU İTİBARIYLA**

Sıra No	İller	Ticari Kazanç		Zırai Kazancı	Serbest Meslek Kazancı	Diğerleri	Toplam
		I.Sınıf (Bilanço Esası)	II. Sınıf (İşletme Hesabı Esası)				
01	ADANA	2.313	27.059	1.054	2.411	13.450	46.287
02	ADIYAMAN	477	6.078	4	214	579	7.352
03	AFYON	1.022	9.739	489	612	3.243	15.105
04	AĞRI	509	3.710	43	133	291	4.686
05	AMASYA*	590	5.598	240	344	1.475	8.247
06	ANKARA	12.535	87.018	450	6.866	88.618	195.487
07	ANTALYA	6.496	47.721	2.162	2.944	11.849	71.172
08	ARTVİN	336	4.067	2	143	711	5.259
09	AYDIN*	2.219	18.023	80	1.572	13.644	35.538
10	BALIKESİR	2.905	23.624	756	1.997	12.048	41.330
11	BİLECİK	532	3.467	16	181	1.662	5.858
12	BİNGÖL	200	1.729		69	602	2.600
13	BİTLİS	346	2.493	12	91	108	3.050
14	BOLU	501	6.144	392	390	1.018	8.445
15	BURDUR	442	5.106	83	376	1.066	7.073
16	BURSA	5.549	55.913	246	3.411	18.907	84.026
17	ÇANAKKALE	1.359	7.886	121	733	4.894	14.993
18	ÇANKIRI	288	2.266	12	119	520	3.205
19	ÇORUM*	1.255	9.114	377	687	2.014	13.447
20	DENİZLİ	3.169	16.706	109	2.080	6.129	28.193
21	DİYARBAKIR	914	11.979	1.033	595	404	14.925
22	EDİRNE*	1.082	6.553	1.378	768	3.268	13.049
23	ELAZIĞ	996	7.553	156	311	2.940	11.956
24	ERZİNCAN	638	2.450	32	185	892	4.197
25	ERZURUM*	1.566	8.463	22	453	2.133	12.637

26	ESKİŐEHİR	1.640	14.885	770	944	6.572	24.811
27	GAZİANTEP	1.437	19.811	46	1.124	1.841	24.259
28	GİRESUN	681	5.401	29	332	4.445	8.888
29	GÜMÜŐHANE	234	1.510		76	284	2.104
30	HAKKARİ	106	1.164	84	40	42	1.436
31	HATAY	2.395	20.053	358	1.577	4.155	28.538
32	ISPARTA	818	6.648	12	553	1.600	9.631
33	İCEL	2.323	30.850	788	1.867	3.438	39.266
34	İSTANBUL	74.580	359.477	1.339	33.649	22.824	491.869
35	İZMİR	11.424	85.557	1.121	7.620	50.505	156.227
36	KARS	610	2.532	3	143	605	3.893
37	KASTAMONU	745	7.215	3	388	2.423	10.774
38	KAYSERİ*	2.097	18.065	460	937	2.496	24.055
39	KIRKLARELİ	1.048	6.465	1.164	546	2.939	12.162
40	KIRSEHİR	203	3.293	437	212	601	4.746
41	KOCAELİ	5.326	27.140	146	1.508	6.884	41.004
42	KONYA*	2.943	37.638	1.517	2.032	6.510	50.640
43	KÜTAHYA	1.033	9.297	48	482	3.225	14.085
44	MALATYA	706	10.857	33	793	1.497	13.886
45	MANİSA	2.348	23.267	23	1.658	13.555	40.851
46	K.MARAŞ*	1.056	10.746	362	641	1.208	14.013
47	MARDİN	486	17.287	422	329	219	18.743
48	MUĞLA	2.391	19.503	789	1.787	7.869	32.339
49	MUŐ	335	1.992	8	103	111	2.549
50	NEVŐEHİR	651	6.022	58	412	1.126	8.269
51	NİĞDE	292	4.842	13	142	481	5.770
52	ORDU	1.307	8.421	78	551	4.568	14.925
53	RİZE*	1.279	5.679	15	272	1.386	8.631
54	SAKARYA	1.872	15.306	1.574	1.060	5.153	24.965
55	SAMSUN	3.160	17.683	234	1.807	8.504	31.388
56	SİİRT	288	1.538	4	68	228	2.126

57	SİNOP	537	3.159	20	214	2.454	6.384
58	SİVAS	1.527	9.880	536	445	1.505	13.893
59	TEKİRDAĞ	1.778	13.096	3.057	1.050	6.811	25.792
60	TOKAT	943	7.525	86	486	1.600	10.640
61	TRABZON	2.259	11.146	71	777	6.665	20.918
62	TUNCELİ	172	813		44	414	1.443
63	ŞANLIURFA	1.119	20.055	498	921	439	23.023
64	UŞAK	563	6.430	59	468	2.334	9.854
65	VAN	716	6.775	24	322	359	8.196
66	YOZGAT	757	6.665	196	321	1.031	8.970
67	ZONGULDAK	1.588	9.833	33	1.020	4.798	17.272
68	AKSARAY	394	4.399	179	355	578	5.905
69	BAYBURT	181	1.049		52	257	1.539
70	KARAMAN	179	3.205	383	214	489	4.470
71	KIRIKKALE	377	4.878	237	303	1.827	7.622
72	BATMAN	134	4.576	86	121	199	5.116
73	ŞIRNAK	92	18.762		136	38	19.028
74	BARTIN	386	3.106	1	171	807	4.471
75	ARDAHAN*	110	2.266	-	29	141	2.546
76	IĞDIR	195	5.491	1	86	241	6.014
77	YALOVA	617	6.352	122	351	1.822	9.264
78	KARABÜK	725	6.242	2	277	2.846	10.092
79	KİLİS	192	1.708	38	106	785	2.829
80	OSMANİYE	958	4.886	131	404	1.493	7.872
81	DÜZCE	807	6.590	188	476	745	8.806
TOPLAM		191.359	1.349.490	27.146	106.487	398.437	2.066.919

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

NOT: Amasya, Aydın, Çorum, Edirne, Erzurum, Kayseri, Konya, K.Maraş, Rize, Ardahan'la ilgili bilgiler Gelirler Genel Müdürlüğü'ne ulaşmamış olduğundan 2000 yılı bilgileri verilmmiştir.

**TÜRKİYE GENELİNDE VERGİ TÜRLERİ
İTİBARIYLA FAAL MÜKELLEFLERİN SAYILARI
(Aralık 2001)**

Vergi Türü Adı	Toplam	Genel Toplam
Gelir Vergisi	2.066.919	
Kurumlar Vergisi	610.449	
Gelir ve Kurumlar Toplamı		2.677.368
Basit Usulde Vergilendirilen Gelir Vergisi Mükellef Sayıları	834.048	
Basit Usül Vergiler Toplamı		834.048
Katma Değer Vergisi	2.885.683	
KDV Toplamı		2.885.683

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

NOT: Amasya, Aydın, Çorum, Edirne, Erzurum, Kayseri, Konya, K.Maraş, Rize, Ardahan'la ilgili bilgiler Gelirler Genel Müdürlüğü'ne ulaşmamış olduğundan 2000 yılı bilgileri verilmemiştir.

**GERÇEK USULDE VERGİLENDİRİLEN GELİR
VERGİSİ MÜKELLEFLER SAYILARI
(1983-2001)**

Yıllar	Ticari Kazanç (1)	Zirai Kazanç	Serbest Meslek Kazanç	Diğerleri	Toplam
1983	1,210,564	180,317	79,489	360,471	1,830,841
1984	1,267,336	182,018	84,537	384,925	1,918,816
1985	1,305,217	179,240	93,694	388,910	1,967,061
1986	1,382,175	179,720	94,626	392,240	2,048,761
1987	1,386,174	183,450	102,264	374,689	2,046,577
1988	1,294,645	112,356	76,256	263,243	1,746,500
1989	1,325,457	102,891	74,203	282,253	1,784,804
1990	1,376,568	98,906	78,123	305,727	1,859,324
1991	1,447,005	100,833	82,645	330,334	1,960,817
1992	1,475,766	91,323	91,354	261,004	1,919,447
1993	1,435,620	73,633	91,937	264,063	1,865,253
1994	1,419,471	74,714	91,153	273,744	1,859,082
1995	1,382,344	72,581	88,241	286,829	1,829,995
1996	1,357,005	64,055	79,521	265,733	1,766,314
1997	1,374,291	63,135	81,690	261,026	1,780,142
1998	1,404,567	85,023	88,397	304,502	1,882,489
1999	1,461,088	45,914	96,190	384,815	1,988,007
2000	1,525,309	35,051	103,685	416,832	2,080,877
2001(*)	1,540,849	27,146	100,487	398,437	2,066,919

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

(1) I.Sınıf Tüccarlar (Bilanço Esası) İle II. Sınıf Tüccarların (İşletme Hesabı Esası) Toplamları Alınmıştır.

(*) Amasya, Aydın, Çorum, Edirne, Erzurum, Kayseri, Konya, K.Maraş, Rize, Ardahan'la ilgili bilgiler Gelirler Genel Müdürlüğü'ne ulaşmamış olduğundan 2000 yılı bilgileri verilmiştir.

**GELİR, KURUMLAR VE KATMA DEĞER VERGİSİNİN GENEL
BÜTÇE VERGİ GELİRLERİ İÇİNDEKİ PAYI
(1988 - 2001)**

(MilyarTL.)

Yıllar	Vergi Gelirleri Tahsilatı	Gelir Vergisi Tahsilatı	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Kurumlar Vergisi Tahsilatı	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Toplam KDV Tahsilatı (Dahilde + İthalde)	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Gelir + Kurumlar + KDV Tahsilatı	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)
1988	14,232	4,801	33.7	2,118	14.9	4,177	29.3	11,096	78.0
1989	25,550	9,871	38.6	3,598	14.1	6,461	25.3	19,930	78.0
1990	45,399	18,609	41.0	4,637	10.2	12,371	27.2	35,617	78.5
1991	78,643	33,355	42.4	7,063	9.0	22,832	29.0	63,250	80.4
1992	141,602	60,056	42.4	10,078	7.1	42,088	29.7	112,222	79.3
1993	264,273	106,661	40.4	19,132	7.2	81,877	31.0	207,670	78.6
1994	534,888(1)	181,884	34.0	43,976	8.2	176,742	33.0	402,602	75.3
1994	587,760(2)	181,884	30.9	43,976	7.5	176,742	30.1	402,602	68.5
1995	1,084,350	329,795	30.4	103,241	9.5	354,980	32.7	788,016	72.7
1996	2,244,094	676,017	30.1	189,338	8.4	743,026	33.1	1,608,381	71.7
1997	4,745,484	1,500,245	31.6	396,237	8.3	1,561,562	32.9	3,458,044	72.9
1998	9,228,596	3,481,752	37.7	748,384	8.1	2,725,083	29.5	6,955,219	75.4
1999	14,802,280	4,936,551	33.3	1,549,525	10.5	4,164,334	28.1	10,650,410	72.0
2000	26,503,698	6,212,977	23.4	2,356,787	8.9	8,379,554	31.6	16,949,318	64.0
2001	39,767,892	11,578,894	29.1	3,675,662	9.2	12,438,693	31.3	27,693,249	69.6

(1) EDV. NAV. VE EMTV. HARIÇ

(2) EDV. NAV. VE EMTV. DAHİL

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

KURUMLAR VERGİSİ MÜKELLEFLER SAYILARI
(1983-2001)

Yıllar	Sermaye Şirketleri	Kooperatifler	Dar Mükellefler	Diğerleri	Toplam
1983	36,996	8,966	1,571	5,007	52,540
1984	39,864	9,550	1,575	5,404	56,393
1985	43,284	10,683	2,172	5,851	61,990
1986	45,626	11,125	2,460	6,124	65,335
1987	49,141	15,848	2,747	7,295	75,031
1988	73,640	23,946	2,153	11,795	111,534
1989	90,914	27,176	2,386	10,559	131,035
1990	100,576	29,076	2,550	10,793	142,995
1991	110,918	30,947	2,616	11,439	155,920
1992	157,448	23,551	801	8,059	189,859
1993	193,953	26,391	851	10,896	232,091
1994	237,801	29,824	904	11,864	280,393
1995	270,574	33,977	1,121	14,026	319,698
1996	350,081	37,865	1,156	17,728	406,830
1997	411,877	39,577	1,317	20,128	472,899
1998	462,081	45,414	1,494	24,293	533,282
1999	482,787	48,688	1,332	27,604	560,411
2000	500,575	48,743	1,355	30,901	581,574
2001(*)	535,616	48,051	1,262	25,516	610,445

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

(1) Kamu İktisadi Teşebbüsleri Sermaye Şirketlerine Dahil Edilmiştir.

(*) Amasya, Aydın, Çorum, Edirne, Erzurum, Kayseri, Konya, K.Maraş, Rize, Ardahan'la ilgili bilgiler Gelirler Genel Müdürlüğü'ne ulaşmamış olduğundan 2000 yılı bilgileri verilmiştir.

KATMA DEĞER VERGİSİ MÜKELLEFLER SAYILARI
(1990-2001)

Yıllar	Toplam Mükellef Sayısı
1990	2,084,157
1991	2,160,726
1992	2,206,246
1993	2,274,920
1994	2,287,249
1995	2,294,665
1996	2,514,544
1997	2,572,351
1998	2,700,781
1999	2,730,891
2000	2,849,385
2001(*)	2,885,683

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

(*) Amasya, Aydın, Çorum, Edirne, Erzurum, Kayseri, Konya, K.Maraş, Rize, Ardahan'la ilgili bilgiler Gelirler Genel Müdürlüğü'ne ulaşmamış olduğundan 2000 yılı bilgileri verilmiştir.

YAPILAN İADELER
(1989 - 2001) (Milyar TL.)

Yıllar	2978 Sy. Vergi İadesi Kanuna Göre Yapılan Vergi İadesi Miktarı	İhracat İstisnası Nedeniyle Dahilde Alınan KDV'den Yapılan Vergi İadesi Miktarı	Diğer İadeler Miktarı	Toplam
1989	1,806	585	754	3,145
1990	2,842	686	821	4,349
1991	5,130	1,349	1,042	7,521
1992	7,930	2,816	1,557	12,303
1993	13,879	5,270	2,102	21,251
1994	11,881	15,439	3,827	31,147
1995	12,937	38,884	11,799	63,620
1996	20,970	61,250	22,680	104,900
1997	49,000	149,751	50,748	249,499
1998	92,110	304,709	142,434	539,253
1999	147,155	456,667	556,169	1,159,991
2000	222,539	770,983	638,527	1,632,049
2001	297,695	1,691,353	929,130	2,918,178

Kaynak: Kamu Hesapları Bülteni 1986-1989 yılları 1990, 1990-1994 yılları 1995 Kamu Hesapları Yılığ

**VERGİ KANUNLARI UYGULAMASI İLE İLGİLİ OLARAK
TÜRKİYE GENELİNDE YAPTIRILAN
YAYGIN VE YOĞUN VERGİ DENETİMİ SONUÇLARI
(1985 - 2001)**

Yıllar	Denetime Katılan Personel Sayısı	Denetlenen Mükellef Sayısı	Kesilen Usulsüzlük Cezası tutarı (Milyon TL).
1985	12,174	4,038,400	3,091
1986	11,593	4,293,364	10,607
1987	13,110	4,087,437	10,296
1988	16,396	5,315,475	15,098
1989	17,446	4,382,291	28,674
1990	16,756	5,866,550	87,057
1991	15,054	5,351,730	75,505
1992	15,313	5,966,359	117,302
1993	10,757	5,599,709	246,224
1994	5,894	4,254,838	801,311
1995	4,776	4,127,233	1,540,240
1996	4,937	4,647,853	2,748,224
1997	4,608	3,898,920	3,516,235
1998	4,148	4,460,098	7,367,988
1999	4,107	4,731,624	10,964,412
2000	3,590	5,430,971	19,771,849
2001	3,797	3,448,523	29,703,010
TOPLAM	164,456	79,901,375	77,007,123

VERGİ DENETİM KADROLARI ⁽¹⁾

	Dolu Kadro	Boş Kadro	Toplam Kadro
- MALİYE MÜFETTİŞİ ⁽²⁾	114	353	467
- HESAP UZMANI ⁽²⁾	307	843	1,150
GELİRLER KONTROLÖRÜ ⁽²⁾	355	1,545	1,900
VERGİ DENETMENİ ⁽²⁾	1,913	5,036	6,949
GENEL TOPLAM	2,689	7,777	10,466

(1) Şubat 2002 Tarihi itibariyle.

(2) Maliye Müfettiş Yardımcıları, Hesap Uzman Yardımcıları ve Stajyer Gelirler Kontrolörleri ile Vergi Denetmen Yardımcıları Dahil.